

HAK-İŞ ULUSLARARASI EMEK ve TOPLUM DERGİSİ

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi / Cilt 11 / Sayı 31 / Yıl 11 / 2022 (3) ISSN 2147-3668

Hak-İş International Journal of Labour and Society E-ISSN 2587-103X

EMEK ve TOPLUM

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi / Cilt 11 / Sayı 31 / Yıl 11 / 2022 (3)

31

Mahmut Küçüköğlü - Hacı Yunus Taş | Yunus Köleoğlu -
Ali Seyyar - Osman Sarı | Neşe Önder Yaşar - Muhammed Karataş |
İkbal Vurucu | Abdullah Özdemir - Seda Öznur |
Emre Emrullah Boğazlıyan - Selahattin Avşaroğlu

31

HAK-İŞ KONFEDERASYONU

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel +90 312 417 80 02 - 417 79 00 Faks: +90 312 425 05 52

www.hakis.org.tr

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-İŞ International Journal of Labour and Society

Cilt: 11, Yıl: 11, Sayı: 31
2022/3

HAK-IŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi
HAK-IŞ International Journal of Labour and Society

Cilt: 11, Yıl: 11, Sayı: 31 / 2022 (3) /ISSN: 2147-3668/E-ISSN:2587-103X

Sahibi / Owner:

HAK-IŞ Konfederasyonu Adına

Mahmut Arslan
Genel Başkan

Editör / Editor

Dr. Osman Yıldız

Alan Editörleri / Associate Editors

Prof. Dr. Tahir Hanalioğlu, Prof. Dr. Mehmet Merve Özaydın

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Dr. Ömer Can Çevik

Akademik Danışman / Academic Advisor

Prof. Dr. Mehmet Karataş

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Av. Hüseyin Öz

Yayın Koordinatörü / Publications Coordinator

Yusuf Sunar

Dil Editörü / Language Editor

Oladipo Olaore

Yayın Türü: Dört Aylık, Ulusal Süreli Yayın

Yayın Dili: Türkçe-İngilizce

Baskı: Başak Matbaacılık TİC. LTD. ŞTİ.

Macun Mahallesi Anadolu Bulvarı No.5/7, Yenimahalle/Ankara
Sertifika No:45790

Baskı/Yayın Tarihi: Aralık 2022/**Printed in:** December 2022

DergiPark: <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/hakisderg/> **Web:** www.hakisemekvetoplum.org.tr

Dergi Yönetim Merkezi

HAK-IŞ Konfederasyonu

Tunus Caddesi No: 37 Kavaklıdere/06680 Ankara

Tel: +90 312 417 80 02 Faks: +90 312 425 05 52

W: www.hakis.org.tr

E-mail: hakis@hakis.org.tr

Hazırlık ve İçerik Danışmanlığı

Preparation and Content Consultancy

ADAMOR Toplum Araştırmaları Merkezi

Tel: 0312 285 53 59/Faks: 0312 285 53 99

W: www.adamor.com.tr

E-mail: hakisdergi@gmail.com

HAK-IŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, yılda üç sayı yayımlanan hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Yazıların tüm hakları dergiye aittir.

HAK-IŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, EBSCO, ASOS (Akademia Sosyal Bilimler İndeksi), SOBİAD, İDEALONLINE ve ARASTIRMAX Bilimsel Yayın İndeksi tarafından taranmaktadır.

*

HAK-IŞ International Journal of Labour and Society is a refereed journal which is published three times a year. The responsibility of published articles belongs to the authors. The rights of the published articles belong to the journal. HAK-IŞ International Journal of Labour and Society is searched through EBSCO, ASOS (Akademia Social Sciences Index), SOBİAD IDEALONLINE and ARASTIRMAX.

Uluslararası Danışma Kurulu International Advisory Board*

- Adem Esen, İstanbul Üniversitesi
Adem Sözüer, İstanbul Üniversitesi
Adnan Karaismailoğlu, Kırıkkale Üniversitesi
Alâattin Karaca, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ali Şafak, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Alpay Hekimler, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Birol Akgün, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Bronisław Sitek, SWPS University of Social Sciences in Warsaw
Celalettin Vatandaş, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fatih Uşan, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Fevzi Demir, Yaşar Üniversitesi
Ieva Deviatnikovaitė, Mykolas Romeris University
Iwona Barbara Florek, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Jozefow
İbrahim Erol Kozak, Karatay Üniversitesi
İsmail Hakkı Genç, American University of Sharjah
Jakub Szczerbowski, SWPS University of Social Sciences in Warsaw
Jana Volochova, Josif Safarik University in Kosice
Jolanta Bieliauskaitė, European Humanities University
Lucia Rozova, Josif Safarik University in Kosice (Slovakia)
Maciej Rzewuski, University of Warmia nad Mazury in Olsztyn
Magdalena Rzewuska, University of Warmia nad Mazury in Olsztyn
Magdalena Sitek, Alcide De Gasperi University of Euroregional Economy in Jozefow
Mehmet Karataş, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Natalija Valavičienė, European Humanities University
Necati Engeç, South Carolina State University
Paweł Sitek, University of Economics and Human Sciences in Warszawa
Refik Korkusuz, 9 Eylül Üniversitesi
Susran Erkan Eroğlu, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Şennur Özdemir, Ankara Üniversitesi
Şükrü Karatepe, T.C. Cumhurbaşkanlığı
Vedat Bilgin, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
Yasin Aktay, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Yavuz Atar, İbn Haldun Üniversitesi
Zakir Avşar, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
*Ada göre alfabetik sırada • *In alphabetical order by name*

Hakem Kurulu / Editorial Board*

- Abdulkadir Şenkal, Kocaeli Üniversitesi • Adnan Mahiroğulları, Cumhuriyet Üniversitesi
Ahmet Özcan, Çankırı Karatekin Üniversitesi • Ahmet Tak, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Aşkın Keser, Uludağ Üniversitesi • Banu Uçkan Hekimler, Anadolu Üniversitesi • Burhanettin Duran, İbn Haldun Üniversitesi • Cengiz Anık, Marmara Üniversitesi • Erdal Karagöl, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Erdiñ Yazıcı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Faruk Sapancalı, Dokuz Eylül Üniversitesi • Fatmagül Berktaş, İstanbul Üniversitesi • H. Yunus Taş, Yalova Üniversitesi • Orçun İmga, Polis Akademisi • Tekin Akgeyik, İstanbul Üniversitesi
Bünyamin Bacak, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi • Emel İslamoğlu, Sakarya Üniversitesi
Fatih Tayfur, ODTÜ • İbrahim Yenen, Kastamonu Üniversitesi • İdris Demirel, İbrahim Çeçen Üniversitesi • Mehmet Merve Özyayın, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi • Mustafa Altunoğlu, Anadolu Üniversitesi • Münir Dedeoğlu, Karabük Üniversitesi • Osman Özkul, Sakarya Üniversitesi • Yavuz Bayram, Trabzon Üniversitesi • Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi • Murat Yılmaz, T.C. Cumhurbaşkanlığı • Nergis Dama, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

*Ada göre alfabetik sırada • *In alphabetical order by name*

YAYIN İLKELERİ

- Çalışma hayatının önemli kurumlarından biri olan **HAK-İŞ Konfederasyonu** tarafından yayımlanan **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, gelen makalelerin herşeyden önce bilimsel yeterlilik kriterlerine uygun hazırlanmış olup olmadığına bakar.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** aynı zamanda, hazırlanan makalelerde çalışma hayatı alanında faaliyet yürüten kurumlara ilişkin görüşlerin objektif olarak yansıtılmasına büyük önem vermektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, disiplinlerarası bir yaklaşımla çalışma hayatı, toplum, siyaset, ekonomi ve sosyal politika kavramlarını merkez alarak hazırlanan çalışmaların yer aldığı hakemli bir dergidir. Dergi **dört aylık** olmak üzere yılda üç (3) kez yayımlanır.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nin yayım dili Türkçe'dir. Bununla birlikte, yaygın kullanıma sahip dillerde yazılmış makaleler de kabul edilir. Bu makaleler orijinal biçimleriyle ya da Türkçe'ye çevrilerek kullanılır.
- Dergide yayımlanan yazıların daha önce hiçbir yayım organında yayımlanmamış, ilk defa **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanıyor olması gerekmektedir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durumun belirtilmesi şartıyla kabul edilebilir. İlk yayımlandığı tarihten itibaren asgarî 25 yıl geçmiş olan; önem ve etki bakımından klasik metin olarak değerlendirilebilecek yazı ve çeviriler, daha önce yayımlanmamış olmaları kuralının istisnasını oluşturur. Bu tür metinlere daha önce yayımlanıp yayımlanmamış olmalarına bakılmaksızın **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yer verilebilir. Buna ilaveten, dergide, kitap eleştirileri de yayımlanabilmektedir.
- **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'nde yayımlanan yazıların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayım için kabul edilen metinlerin, fizikî ve elektronik ortamda, tam metin olarak yayımlanmak da dâhil olmak üzere, tüm yayım hakları **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne aittir. Kullanılan çizim, fotoğraf ve görsel malzemelerin hakları da **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**'ne ve anlaşmalı olarak da çizer ve fotoğrafçılarına aittir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

259 • Takdim / Preface

261 • Editörden / Editorial

Derleme Makale / *Review Article*

263 • Mahmut Küçüköğlü- Hacı Yunus Taş
Kamu Harcamaları ve Mali Aldanma İlişkisi

Relationship of Public Expenditures and Financial Deception

Derleme Makale / *Review Article*

277 • Yunus Köleoğlu- Ali Seyyar- Osman Sarı

Devlet Destekli Sosyal İnovasyon Politikası: Almanya Örneği

State Support Policy for Social Innovation: The Example of Germany

Derleme Makale / *Review Article*

303 • Neşe Önder Yaşar- Muhammet Karataş
Ordo Liberalizm ve Sosyal Piyasa Ekonomisi

Ordo Liberalism and Social Market Economy

Derleme Makale / *Review Article*

331 • İkbâl Vurucu

Sosyal Eleştiri Açısından Dede Korkut Destanları

Dede Korkut Episotes in Terms of Social Criticism

Derleme Makale / *Review Article*

350 • Abdullah Özdemir- Seda Öznur

Bankacılık Sektöründe Cam Tavan: Aydın Merkez İlçe ve Nazilli Örnekleri

Glass Ceiling in the Banking Sector: Central District of Aydın Province and Nazilli District Samples

Derleme Makale / *Review Article*

372 • Emre Emrullah Boğazlıyan- Selahattin Avcıaroğlu

Türkiye’de Üniversite Kariyer Merkezleri ile Dünyadaki Bazı Üniversite
Kariyer Merkezlerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

*A Comparative Analysis of University Career Centers in Turkey and some
University Career Centers in the World*

TAKDİM

İnsanlık tarihi çeşitli dönemler itibariyle farklı salgın hastalıklarla yüzleşmiştir. Bizler de geçtiğimiz iki yıl boyunca tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını ile mücadele ettik. İçerisinde bulunduğumuz süreç itibariyle salgın gücünü çok önemli oranda yitirmeye başlasa da sonuçları ve etkisi toplumun tüm kesimlerinde halen devam etmektedir. Özellikle işgücü piyasaları ve çalışma hayatını derinden etkileyen salgın, bu alanlarda zorunlu dönüşümlerin gerçekleşmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte HAK-İŞ Konfederasyonu gündemi yakından takip ederek çalışanlarımızın hak kaybına uğramaması, ekonomik ve sosyal refahın korunması adına gerekli tedbirleri almıştır.

*

Günümüzde artık klasik çalışma anlayışının değişmeye başladığına şahit olmaktayız. Bu doğrultuda uzaktan çalışmanın, mesai saatlerinin düşürülmesinin ve tüm bu yeni çalışma şartlarına göre oluşturulacak sendikal modellerin konuşulup tartışıldığı bir dönem içerisindeyiz. Yeni gelişmeler çerçevesinde işverenlerimiz ve üyelerimizle birlikte sürekli iletişim halinde olarak hızlı kararlar almaktayız. HAK-İŞ olarak amacımız, dünyanın değişen şartlarına uyum sağlayarak çalışma hayatının her alanında yeni modeller ve yeni politikalar üretmektir. Bu doğrultuda, sahip olduğumuz temel ilkeler ışığında işçi hareketinin “güçlü, farklı ve özgün” sesi olmak temel önceliklerimiz arasında yer almaktadır.

*

HAK-İŞ, dünya sendikal hareketlerinde de etkin ve öncü rol oynamaya devam etmektedir. HAK-İŞ Genel Başkanı olarak, Avustralya'nın Melbourne kentinde 5. Dünya Genel Kurulunda ITUC'un Başkan Yardımcılığı görevine yeniden seçilmemiz bu etkin rolümüzün tescili olmuştur.

*

HAK-İŞ Konfederasyonu bünyesinde yer alan Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, sendikal alanda yapılan bilimsel çalışmaların, okuyucusu ile buluşmasında önemli bir yayın organı olmuştur. Bu doğrultuda dergimizin çalışma hayatı, sosyal politika, sendikal haklar ve sendikal mücadele konularında çalışmalar yürüten akademisyen ve araştırmacılar tarafından en başta tercih edilen bilimsel dergilerden biri olması bizler için mutluluk kaynağıdır. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'nin 31. sayısı ile birlikte yayın hayatımızda 10. yılımızı da doldurmuş oluyoruz. Bu vesile ile HAK- İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'nin bütün sayılarına ve 31. sayısına katkıda bulunan tüm yazar, editör, hakem ve çalışanlarına sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Mahmut ARSLAN

Genel Başkan

HAK-İŞ Konfederasyonu

EDİTÖRDEN

Yayın hayatında 10. yılını dolduran HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, bu süre zarfında çalışma hayatı, emek ve toplum hayatını etkileyen birçok farklı alanda nitelikli yayınlar yaparak kendisine saygın bir yer edinmiştir. Geçtiğimiz on yıl boyunca özellikle “emek” faktörünü odak noktasına koyan ve bu alanda yazılmış akademik çalışmaları yayınlanmayı kendine misyon edinmiş olan HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, bu alanda var olan eksikliğin giderilmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu süre zarfında yayınlamış olduğu makalelerle birlikte; çalışma hayatı başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerini etkileyen konular ile ilgili yapılacak çalışmalarda ilk akla gelen akademik kaynaklardan biri olmayı başarmıştır. Bu doğrultuda, 2022 yılının üçüncü sayısı ile birlikte toplamda 31 sayı ile çalışma hayatına ve topluma oldukça önemli katkılar sunmayı amaçlayan yeni makaleleri sizlerle buluşturmaktan mutluluk duyuyoruz.

*

Akademik eserlerin üretilmesi sürecinde ele alınan konu üzerinde titiz bir değerlendirme sürecini işleterek nicelikten ziyade niteliği önceleyen ve bu doğrultuda alan ile ilgili kaliteli eserleri ilgilileri ile buluşturmaya amaçlayan bu dergi, hedefinden sapmadan geleceğe kararlılıkla devam etmektedir.

*

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisinin bu sayıdan itibaren uluslararası indeksler içerisinde oldukça önemli bir indeks olarak kabul edilen “EBSCO” tarafından taranacağını bilgisini de güzel bir haber olarak siz değerli yazarlarımıza ve okuyucularımıza vermek isteriz.

*

Emek ve Toplum Dergisi olarak; akademik bilginin okuyucusuna sunulması hususunda, akademik yazım kurallarının büyük bir önem teşkil ettiği bilinciyle, çalışmalarımızı sürdürmekteyiz. Akademik çalışmalara biçimsel anlamda yön tayin etmek amacı ile “ya-

zarlarımıza notlar” ve “yazım kuralları” bölümü her sayımızın sonunda yer almaktadır. Yazarlarımızın yazım kurallarına uyum göstermesi gerekmektedir. Bu durum çalışmaların uluslararası bir nitelik kazanması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

*

HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisinin 31. sayısına; makale çalışmalarıyla katkı sağlayan yazarlarımıza ve bu makalelerin değerlendirilmesi sürecinde katkı sunan tüm hakemlerimize teşekkür ederiz.

Dr. Osman YILDIZ

Editör

KAMU HARCAMALARI VE MALİ ALDANMA İLİŞKİSİ¹

Mahmut Küçüköğlü²- Hacı Yunus Taş³

² [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-8286-6929](https://orcid.org/0000-0002-8286-6929)

³ [ORCID ID: orcid.org/0000-0003-3163-9416](https://orcid.org/0000-0003-3163-9416)

Öz

İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadarki süreçte kentleşmenin artmasıyla birlikte sosyal ve toplumsal ihtiyaçlar önemli ölçüde artmış ve demokratik ülkelerde sosyal devlet anlayışı gereği devletlerin yapması gereken harcamalar da artış göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla, kamunun ekonomik faaliyetleri genişlemiş ve maliye politikasının aracı olan kamu harcamalarının yapılması ve yönetilmesi önemli bir konu haline gelmiştir. Mali Aldanma Kavramı, vergi mükelleflerinin ve vatandaşların devletin yapmış olduğu kamu harcamaları neticesinde kendilerine sunulan mal ve hizmetlerin gerçek maliyetini tam ve doğru olarak hesaplayamamalarıdır. Vatandaşların gereksiz görülebilecek mal ve hizmetlere olan taleplerinin sürekli artması, devletin yeterli vergiyi toplamadığı halde vatandaşları memnun etmek için kamu harcamalarını aşırı şekilde arttırması sonucunu doğuracak, bu durum mükelleflerin ve vatandaşların kamu idaresinden memnuniyetlerini arttırmakla birlikte sonuçta tüm toplumu olumsuz etkileyen uzun vadeli büyük ekonomik sorunlara neden olacaktır. Mali Aldanma aynı zamanda politik yönden de olumsuz sonuçları ortaya çıkaracak, bilinçsiz seçmenlerin siyasal tercihlerini de gerçekçi olmayan bir anlayışla etkileyerek normal şartlarda uygulanması gereken ve kamu maliyesinin olumsuz etkileneyeceği popülist politikaları uygulayacak olan partilerin iş başına gelmesine neden olabilecektir. Bu çalışmada, maliye politikasının araçlarından biri olan kamu harcamaları politikasının bölgesel ve ulusal kalkınmaya gerçek manada hizmet etmesinin ve kamusal kaynakların etkin ve verimli şekilde kullanılmasının önemi üzerinde durulacak ve mali aldanma kapsamında vergi aldanması, harcamaya aldanması ve borç aldanması gibi kavramların açıklaması yapılarak mali aldanmanın topluma, ekonomik yapıya ve bireylere olan olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Kamu Harcamalarının Etkinliği, Mali Aldanma, Vergi Aldanması.

Atf için:

Küçüköğlü, M. ve Taş, H. Y. (2022). Kamu harcamaları ve mali aldanma ilişkisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 263-276.

¹ Bu Çalışma 26.06.2021 Tarihinde Gerçekleştirilen "Gap 7.Sosyal Bilimler Kongresin" de Sunulan Bildiri Esas Alınarak Hazırlanmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi,Yalova Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,E-Posta: mahmut.kucukoglu@yalova.edu.tr

³ Prof. Dr. Yalova Üniversitesi, E- Posta: yunustas@yalova.edu.tr

RELATIONSHIP OF PUBLIC EXPENDITURES AND FINANCIAL DECEPTION

Abstract

With the increase in urbanization in the period from the Second World War to the present, social and social needs have increased significantly and the expenditures that must be made by the states in democratic countries have begun to increase. Therefore, the economic activities of the public have expanded and the making and management of public expenditures, which is a tool of fiscal policy, has become an important issue. The Concept of Financial Deception is the inability of taxpayers and citizens to fully and accurately calculate the real cost of goods and services offered to them as a result of public expenditures made by the state. The continuous increase in the demands of the citizens for goods and services that may be deemed unnecessary will result in the state not collecting enough tax, but excessively increasing public expenditures to satisfy the citizens, this situation will increase the satisfaction of the taxpayers and citizens from the public administration but will eventually cause long-term economic problems that negatively affect the whole society. . Fiscal Deception will also have negative political consequences, affect the political preferences of unconscious voters with an unrealistic understanding, and may lead to the election of parties that will implement populist policies that should not be implemented under normal conditions and that will negatively affect public finances. In this study, the importance of public expenditures policy, which is one of the instruments of fiscal policy, to serve regional and national development in a real sense and to use public resources effectively and efficiently will be emphasized. negative effects on the economic structure and individuals will be emphasized.

Keywords: *Public Expenditures, Effectiveness of Public Expenditures, Fiscal Deception, Tax Deception.*

GİRİŞ

İktisat tarihinde üzerinde en çok durulan konulardan birisi de ekonomide devletin rolünün ne olması gerektiği ile ilgilidir. Bu konuda Klasik iktisatçılar ile Keynesyen görüşü benimseyen iktisatçılar farklı görüşlere sahiptirler. Klasik iktisatçılar ekonominin her zaman görünmez el sayesinde tam istihdam seviyesine kendiliğinden gelebileceğini savunurken Keynesyen iktisatçılar ise ekonomilerin eksik istihdam seviyesinde de dengeye gelebileceğini bu nedenle de görünmez elin geçersiz olduğunu ve devletin görünen el yoluyla ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Aydın ve Gül, 2020, s.52).

Günümüzde ekonomideki birçok sorunun maliye politikası araçları yardımıyla çözülebileceği kabul edilmektedir. Bu araçların içerisinde en etkin olanlarından birisi de kamu harcamalarıdır. Kamu harcamaları aracılığıyla ekonomideki kaynakların en etkin olacağı alanlara tahsis edilmesi, arz ve talepten kaynaklanabilecek dengesizliklerinin giderilmesi, toplumda adil bir gelir ve servet dağılımının sağlanması gibi önemli görevlerin kamu harcamaları yoluyla yerine getirilebileceği ifade edilmektedir (Gözen v.d,2022, s.93).

Ekonomide kamu kesiminin büyüklüğünü ortaya koyan önemli değişkenlerden birisi de kamu harcamalarının büyüklüğüdür. Sermaye stokunda artış sağlaması ve kaynak dağılımında etkinliği sağlayarak milli gelirin artmasını sağlayan kamu harcamaları aynı zamanda özel sektörün verimliliğini de arttırmaktadır (Oktayer ve Susam, 2008, s.148).

Kamu harcamaları; eğitim, sağlık, altyapı, yatırım, sosyal güvenlik ve savunma hizmetleri ve Ar-Ge faaliyetlerinin artmasını sağlama amacıyla yapılmaktadır (Esen, Farahmand v.d., 2020, s.220).

Devletin gerçekleştirmiş olduğu kamu harcamaları, hem devletin devamlılığını sağlayabilecek faaliyetleri yapmak amacıyla, hem de kıt kaynakların etkin dağılımının sağlanması bakımından maliye politikasının önemli bir aracı olarak kullanılmaktadır (Akalin ve Ünüvar, 2020, s.308).

Kamu harcamaları devletin piyasadan doğrudan doğruya mal ve hizmet alması şeklinde gerçekleşmemekte, bazen de satın almaksızın ekonominin kaynaklarının toplumun belli kesimlerine satın alma gücü oluşturmak şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Erasa ve Andıç, 2017, s.127).

Toplumun devletten beklentilerinin artması ve küresel gelişmelerin neticesinde kamu harcamalarının artış göstermesi devletin ekonominin kaynaklarını en düşük maliyet ve yüksek fayda ile kullanması gerektiğini göstermektedir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında maliyetlerin yüksek olduğu, verimli olmayan proje yönetimi ile altyapı yatırımlarında ve kamu kesimi kaynaklarının kullanılmasında etkinliğe uyulmadığı görülmektedir (Gülşen ve Çiçek, 2018, s.110).

Kamu harcamaları azaltılarak ekonomide devletin rolünün olabildiğince azaltılması, ekonomideki vergi yükünün de azalmasına neden olacak ve eko-

nomik kaynaklar daha etkin faaliyet gösterebilen özel sektör tarafından kullanılabilir ve ekonomik büyüme de daha hızlı sağlanabilecektir. Keynes'in ekonomi politikalarını benimseyen iktisatçılar ekonomik büyümenin kamu harcamalarının artması suretiyle gerçekleşebileceğini savunmakta, karşı çıkanlar ise kamu kesiminin kaynakları verimsiz kullandığını ve hükümetlerin seçim kazanmak amacıyla kaynakları uzun vadeli verimli harcamalar yerine kısa vadeli harcamalar için kullanacaklarını ifade etmektedirler (Ökde ve Bülbül, 2019, s.308). Ekonomide kaynaklar kullanılırken özel fayda sağlama amacı yanında ulusal ekonominin tümünü etkileyecek şekilde projelerin yürütülmesi en uygun kaynak dağılımının sağlanması açısından önemlidir.

Kamu kaynaklarının kullanılması konusunda karar alma merciinde olan hükümetlerin ölçsüz şekilde ve kamu kaynaklarını sorumsuzca kullanması, kamu harcamalarının etkinlik ve verimlilik kavramları ihmal edilerek yapılması, siyasi yozlaşmayı önemli bir sorun olarak ortaya çıkarmaktadır. Kıt olan kamu kaynaklarının rasyonel olmayan, siyasilerin özel çıkar hesaplarını ön planda tutarak kullanılması toplumun devlete olan güvenini zedelemekte, bütçe açıklarının ortaya çıkmasına ve kaynakların israf edilmesi nedeniyle ekonomik istikrarsızlığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde daha yaygın olduğu düşünülen ve tüm devletlerde farklı oranlarda ve şekillerde ortaya çıkan siyasi yozlaşma "kamunun imkânlarının ve yetkilerinin özel fayda sağlama amaçlı kullanılması" şeklinde tanımlanabilmektedir (Taşar, 2006, s.347-350).

Tüm ülkelerde mali sistemin en önemli iki unsuru vergiler ve kamu harcamalarından oluşmaktadır. İktisat Politikalarının başarısı bu iki maliye politikası aracının uyumlu bir şekilde uygulanmasının yanında vatandaşların algı düzeyine de bağlı olmaktadır. Vergilere, gelirleri azalttığı için özel tüketimleri azaltıcı etkisi nedeniyle mükellefler tarafından direnç gösterildiği bir gerçektir. Ancak kamu harcamalarında toplumsal yararın, etkinlik ve verimliliğin ön planda tutulması bu direnci zayıflatabilecek en önemli unsurdur.

Ekonomi psikolojisi bakımından kamu hizmetlerinin toplum tarafından olumlu şekilde algılanması için en önemli faktör vatandaşın devlete güven duymasıdır. Vatandaş ve mükelleflerin devlete bağlılık hissetmesi ve güven duyması ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli şartıdır.

Devlet kurumuna güven sağlamanın yolu kurumsal kalitenin yükseltilmesinden geçmektedir. Ayrıca kamu harcamalarının olumlu algılanmasını sağlayacak faktörlerden birisi de devletin adalet ilkesine uygun hareket ettiği düşüncesidir. Vergilerin ve kamu harcamalarının topluma adaletli şekilde dağıtılmadığı düşüncesi, toplumda güçlülerin korunduğu algısı maliye politikalarının uygulama başarısını azaltabilecektir (Demir, 2009, s.211).

Mali aldanma kavramı, devletin etkinlik ve verimlilik konusu yeteri kadar dikkate alınmadan, vatandaşların ölçsüz tercihlerine istinaden onlara sunulan mal ve hizmetler neticesinde, vatandaşların kamu harcamalarından elde ettiği fayda ile kamusal mal ve hizmetlerin kendilerine olan gerçek maliyeti-

nin (vergi fiyatı) tam olarak algılanamaması olarak ifade edilebilir. Mali aldanmanın vatandaşlar tarafından farkına varılamaması ve devlet tarafından sınırlandırılmaması, kamu gelir ve harcamalarında israf ve verimsizliğe neden olacak ve kamu mali yönetiminde önemli sorunları ortaya çıkaracaktır.

1. Kamu Harcama Türleri ve Etkinlik Sorunu

Kamu harcamaları, toplumda bir arada yaşayan bireylerin birlikte yaşamaları neticesinde ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçların karşılanması amacıyla devlet tarafından yapılan harcamaları ifade etmektedir (Atgür,2020:898) Bireylerin devletten beklentilerinin sürekli olarak artış göstermesinden dolayı sağlık, eğitim sosyal güvenlik, yatırımlar, ulusal güvenlik, faiz ödemeleri, altyapı ve üstyapı çalışmaları nedeniyle devlet kamu harcamalarını arttırmak zorunda kalmaktadır (Zabun, 2020, s.294).

Kamu harcamaları sınıflandırılırken idari, fonksiyonel ve ekonomik sınıflandırma şeklinde üç başlıkta ele alınmaktadır. İdari açıdan yapılan sınıflandırmada ödeneklerin dağıtımında harcama yapan kuruluşlar dikkate alınmakta ve hangi kuruma ne miktarda ödenek ayrıldığı görülebilmekte, ancak hangi hizmete ne kadar ödenek ayrıldığı görülememektedir. Fonksiyonel sınıflandırma bu eksikliği gidermek amacıyla yapılmaktadır. Ödenekler eğitim, sağlık, savunma, ulaştırma, çevre gibi hizmetler esas alınarak sınıflandırılmakta ve yapılan harcamalar ile elde edilen sonuçlar izlenebilmektedir. Ekonomik sınıflandırmada ise, kamu harcamaları cari harcamalar, yatırım harcamaları ve transfer harcamaları şeklinde sınıflandırılmaktadır. Kamu harcamalarının sınıflandırılmasında daha çok ekonomik sınıflandırmaya yer verildiği görülmektedir. Cari harcamalar genel devlet faaliyetlerinin yürütülmesi için yapılan eğitim, sağlık, savunma, bakanlıkların giderleri, kamu personel ücretleri gibi harcamalardan oluşmaktadır. Yatırım harcamaları ise, devletin, köprü, baraj, otoyol gibi yapması gereken büyük ölçekli yatırımlar için harcanmaktadır. Transfer harcamaları ise, devlet aracılığıyla bazı kamu kaynaklarının karşılıksız şekilde el değiştirmesine yönelik yapılan harcamalardır. Örneğin İktisadi Devlet Teşekküllerinin ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlamak amacıyla İktisadi Transferler, mahalli idarelerin ihtiyaç duyduğu finansmanı temin etmek için Mali Transferler, düşük gelir gurubundaki ve dezavantajlı kesime yönelik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Sosyal Transferler ve devlet aldığı borçların ödemesini yaparken de Borç ödemeleri Transferinde bulunmaktadır.

Bir ülkede sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanabilmesi için yeterli seviyede ekonomik ve verimli altyapı yatırımlarının yapılmasına ihtiyaç vardır. Hükümetler, altyapı hizmetleri yaparak bu hizmetlerin neticesinde yatırımların artacağını, yoksulluğun azalacağını kabul etmektedirler ve bu hizmetlerin yapılmasını kolaylaştırarak yol yapımı, elektrik şebekesinin yerleşim yerlerine ulaştırılması, telekomünikasyon hizmetleri, kanalizasyon sisteminin hazırlanması, sağlık hizmetleri ve eğitim hizmetlerinin

yeterli seviyede yapılmasını sağlamaya çalışmaktadırlar. Altyapı ağının maliyetleri düşürdüğü ve işletmelerin mal üretimini kolaylaştırdığı bilinmektedir. Bu da ülkede topyekûn kalkınmayı sağlamaktadır. Altyapı yatırımları, aynı zamanda hizmetlerin daha etkin ve verimli şekilde sunulabilmesini sağlayacak teknik inovasyon ve yönetim uzmanlığına da sahip olmayı kolaylaştırmaktadır.

Altyapıya yatırım yapmak pahalı bir yoldur, ancak altyapıyı güçlendirmeye yönelik yatırım yapmamak daha pahalı maliyetlere neden olmaktadır. Ekonomik faaliyetleri düzenleyen kamu otoritesi, ekonomik çarkın sağlıklı işleyebilmesi için altyapı harcamalarını yapmak durumundadır. Altyapı yatırımlarını genel olarak devletin gerçekleştirmesinin nedeni, toplumsal faydasının kişisel ya da özel faydalardan daha fazla olmasıdır. Altyapı için yapılan harcamalar üretimi doğrudan etkilemese bile, üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasını ve orta ve uzun vadede ülkede üretim kapasitesinin artmasını ve ekonomik yapının güçlenmesini sağlamaktadır (Yavuziğit, 2022, s.19-22).

Vergilerle kamu harcamaları arasındaki ilişkide vergilerin harcamaları, harcamalarında vergileri ya da karşılıklı olarak birbirlerinden etkilendikleri düşüncesi bireylerin vergi ve harcamalar konusundaki algıları ihmal edilerek ifade edilmektedir. Yapılan birçok araştırmada özellikle fertlerin algılarını dikkate alan yaklaşımlar ortaya konulmaktadır. Mükelleflerin ödedikleri vergiler, kamusal hizmetlerin kendilerine sağladığı faydalardan daha çok veya daha az olabilir. Bireyler ödedikleri vergilerden daha az ölçüde kamusal hizmet aldıklarını düşünürlerse mali sömürü ile karşı karşıya olduğu düşüncesine sahip olacaklardır. Kamusal harcamalarla vergiler arasındaki mali bağın toplumdaki vergi bilinci oluşumuna katkı sağlaması için, bireylerin mali sömürüye uğradıkları düşüncesine kapılmamaları gerekir (Demirgil ve Karaca, 2020, s.516-517).

Toplumun genel olarak kamu kaynaklarının verimsiz kullanıldığı yönünde bir kanaate sahip olduğu görülmektedir. Halbuki bir ülkenin güçlü olabilmesinin, ekonomik büyüme ve kalkınmasını sağlayabilmesinin en önemli koşulu kamu kaynaklarının israf edilmeden verimli şekilde kullanılmasıdır. Çünkü devlet kamu harcamaları nispetinde kamu gelirleri elde etmeye çalışmakta ve harcamaların finansmanı sonuçta vatandaşlardan elde edilmektedir. Özellikle uzun yıllar fayda sağlayacak olan kamunun yatırım harcamalarında etkinlik ve verimliliğin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları yapılırken fayda maliyet analizi yapılması ve kıt kaynakların toplumsal refaha katkı sağlayacak alanlarda kullanılması oldukça önemlidir (Karayılmazlar ve İşler, 2019, s.66).

Bürokrasinin yapacağı harcamalarda mali açıdan düzenlemeler yaparak israfın önlenmesi iktisadi faaliyetlerin hem düşük maliyetli hem de getirilerinin yüksek olmasını sağlayacaktır (Gülşen ve Çiçek, 2018, s.117).

Kamu kaynaklarının politik nedenlerle rasyonel olmayan biçimde kullanılması siyasi yozlaşmanın ortaya çıkmasına, belirli rant gruplarına sağlanan

imtiyazlar ve ayrıcalıklar ekonomik sistemin bozulmasına ve ülkede güven ve istikrar ortamının yok olmasına neden olacaktır. Bütçede meydana gelecek açıklar da kamu ekonomisinin bozulmasına neden olacaktır (Taşar, 2006, s.356-357).

2. Kamu Harcama Türleri Çerçevesinde Mali Aldanma Kavramı, Çeşitleri ve Olumsuz Etkileri

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan süreçte ekonomi biliminin, ekonomik insan, rasyonellik ve piyasa mübadelesi gibi varsayımlarla ifade edildiği görülmektedir. Politika bilimi ise, politik kurumlar olan yasama organı, siyasi partiler, bürokrasi vb. gibi kurumlar üzerinden faaliyetlerini sürdürmüştür. 1950'li yılların başlarından itibaren ekonomik olaylara ve politika bilimine farklı bir bakış açısıyla yaklaşan ve her iki bilim dalını sentezleyerek ekonomik olaylara politik bir bakış açısı getiren "Kamu Tercihi İktisadı" adında yeni bir araştırmanın gündeme geldiği görülmektedir. Kelime anlamı itibarıyla farklı alternatifler arasında yapılan "tercih" ve halkı temsil eden "kamu" kelimesinin birleşmesiyle kamu tercihi "halkın tercihi" anlamını taşımaktadır. Ancak gerçekte halk yerine bireyler tercihte bulunmaktadırlar (Özer ve Kartal, 2021, s.49).

Kamu tercihi teorisi, kısaca politika bilimine ekonomi bilimi kurallarının uygulanması olarak ifade edilebilir. Devlet Teorisi, seçmen davranışları, oy-lama mekanizması, bürokrasi, parti politikaları gibi politika biliminin ana kuralları kamu tercihi teorisinde de kullanılmaktadır (Özkıvrak, 2018, s.46).

Teori, devletin ekonomiye müdahale etmesi esasına dayanan teorik refah iktisatçılarınin savunduğu "piyasa başarısızlığı" ilkesine karşılık "kamu ekonomisinin başarısızlığı" ilkesini benimseyerek birtakım savlar ortaya koymaktadır. Kamu Tercihi Teorisi, bir yandan politik olayları ekonomist gözüyle değerlendirirken aynı zamanda genel olarak devletin başarısızlığına dayanmaktadır. Teorisyenlere göre devletin ekonomideki etkinliğinin artması ile ekonomik ve bürokratik yozlaşmanın artışı arasında doğru orantı vardır. Yani müdahaleci devlet anlayışı geliştikçe yönetimdeki yozlaşmada giderek artmaktadır. Bununla birlikte genellikle ülkelerdeki ekonomik sorunların ardında devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılmaması bulunmaktadır.

Kamu Tercihi Teorisinin temelinde Metodolojik Bireycilik İlkesi, Rasyonellik (Fayda Maksimizasyonu) İlkesi ve Politik Mübadele ilkeleri yer almaktadır. Bu kavramları aşağıdaki şekilde tanımlamak mümkündür.

Metodolojik Bireycilik İlkesi: Kamu tercihi ile ilgili çalışmaların hemen hepsinde iktisat teorisinde olduğu gibi bireyciliğin esas olduğunu belirtilmiştir. Teori, politik süreçte etkin rol alan bireyleri ve davranışlarını incelemeye çalışmaktadır. Bireylerin ekonomik davranışlarında kendi çıkarlarını gözete-

rek hareket ettiğini belirtirken, bireylerin ekonomik süreçte olduğu gibi siyasal karar alma süreçlerinde de bireysel çıkarlarına yönelik davranış sergilediğini, siyasal süreçlerde karar alınırken kamu yararının göz ardı edildiğine yönelik açıklamalar yapılmıştır.

Rasyonellik (Fayda Maksimizasyonu) İlkesi: Kamu tercihi teorisini savunan iktisatçılara göre, bireyler tutum ve davranışlarında rasyonel hareket etmekte ve tercihlerini tutarlı şekilde yapmaktadırlar. Bireyler özel ekonomik faaliyetlerde bireysel fayda ilkesine uygun şekilde gösterdikleri davranış biçimini kamu ekonomisindeki karar alma sürecinde de göstermektedirler. Yani özel ekonomik faaliyetlerde geçerli olan "Homo Economicus" yani "özel çıkar maksimizasyonu" kamu ekonomik faaliyetlerin de geçerli olmaktadır.

Özel ekonomik faaliyetlerde tüketiciler "fayda maksimizasyonu" üreticiler ise "kar maksimizasyonu" peşinde koşmaktadırlar. Kamu ekonomisinde seçmenler siyasi tercihte bulunurken kendilerine en fazla ekonomik hizmetleri sağlayacak olan siyasal partiye oy vermek isterken siyasal partiler ise yeniden seçilmeyi garantileyebilmek için kendilerine en fazla oyu kazandıracak olan ekonomik programı uygulamaya çalışırlar.

Politik olarak karar alma süreci içerisinde seçmenler kamusal malların sağlayacağı "faydayı" politikacılar ise "politik karları" en üst düzeye çıkarmak için çaba gösterirler. Politika sahnesindeki bürokratlar ise "bütçe maksimizasyonu" sağlamak, daha geniş bürolara sahip olmak, maaşlarını ve yan ödemelerini arttırmaya çalışmak, prestijlerini ve iktidardaki konumlarını sağlamlaştırmaya çalışırlar. Çıkar ve baskı grupları da lobicilik yapmak suretiyle hükümetlerin alacakları kararların kendi lehlerine olmasını sağlamaya, diğer bir deyişle "rant kollama" ya çalışırlar. Netice itibarıyla, özel tercihlerde var olan "özel çıkar" amacı toplumsal tercihlerde de söz konusudur. Siyasal karar alma sürecindeki tüm aktörlerin "çıkarlarını" maksimize etmeye çalışmaları ve seçmenlerin "fayda maksimizasyonu" peşinde koşması, Siyasal partilerin "oy maksimizasyonu" peşinde koşması, bürokrasinin "bütçe maksimizasyonu" ve baskı ve çıkar gruplarının "rant maksimizasyonu" peşinde koşmaları Kamu Tercihi Teorisinde Rasyonellik (Fayda Maksimizasyonu) ilkesi olarak tanımlanmaktadır.

Politik Mücadele İlkesi: Kamu Tercihi Teorisyenleri, siyasal karar alma mekanizması süreci içerisinde rol alan kişiler arasında bir "politik mücadele" olduğu görüşündedirler. Piyasa ekonomisi içerisinde nasıl ki alıcılar ve satıcılar arasında bir piyasa mücadelesi var ise, kamu ekonomisinde de toplumsal isteklerin oluşmasında bir "politik mücadele" söz konusudur. Bireyler piyasa mücadelesi kapsamında piyasaya bir malı diğer bir malla mücadele etmek amacıyla girdikleri gibi, politik mücadele kapsamında da devletten tüm toplumsal ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri talep etme ve bunların

maliyetlerine yapacakları katkı paylarını ödemek şeklinde mübadelede bulunurlar (Aktan, 2017, s.12).

Kamu Tercih Teorisinin iktisat bilimine yapmış olduğu önemli katkılarından birisi de kamu sektöründeki büyümenin nedenlerini ve sonuçlarını çok iyi bir şekilde ortaya koymuş olmasıdır. Kamu tercihi iktisatçıları, devletin rolünün ve fonksiyonlarının genişlemesinin başlıca nedenini klasik görüş ve hipotezler (savaşlar, nüfus artışları, enflasyon vb.) dışında Homo Economicus ve Maximand Yaklaşımı (Ekonomik düşünen insanların çıkarlarını artırma Yaklaşımı) ile ifade etmeye çalışmaktadırlar. Devletin rolü ve fonksiyonlarının genişlemesi sonucunda siyasal karar alma sürecinde rol alan kesimlerin "çıkarları"nın artması söz konusudur. Seçmenler daha önce de belirttiğimiz gibi, politik konulardaki bilgisizlik ve ilgisizlikleri nedeniyle, kendilerine daha fazla kamusal mal ve hizmet sunulmasını istemektedirler. Dolayısıyla, kamusal hizmetlerin talebinin genişlemesi, kamu sektörünün büyümesinin ilk nedeni olarak kabul edilebilir. Kamusal malların arzını düzenleyen siyasal iktidarlar oylarını maksimize etmek ve bu sayede yeniden seçilebilmek için bürokrasiye bütçenin hacmini genişletmeleri emrini vermektedirler. Bürokrasi, "bütçe maksimizasyonu" yoluyla kendilerine tanınmış olan yüksek mevkii, yüksek maaş, yurtdışı seyahatleri vb. imkânları muhafaza etmiş olurlar. Siyasal süreçteki politikacı-bürokrat-seçmen arasındaki ilişkiler çerçevesinde belirtilmesi gereken bir diğer husus da kamusal malların arzı genişlerken bu arzın finansmanının vergi gelirleri ile değil "vergi-dışı" gelirler ile sağlanmasıdır. Gerçekten de seçmenler, kamu harcamalarının artması sonucunda memnun olurlarken, bunların karşılığında bir bedel (vergi) ödemeyi pek iyi karşılamazlar. Kısaca, seçmen için kamu harcamaları bir nimet, vergiler ise bir külfet özelliğine sahiptir. Dolayısıyla siyasal iktidar oy kaybına uğramamak ve tekrar seçilebilmek için kamu harcamalarının finansmanını vergi dışı kaynaklardan (emisyon veya borçlanma)karşılamaya çalışır. Bu kaynaklar ise, uzun dönemde ekonomide çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olur (Aktan, 2017, s.14-15). Örneğin, milletvekilleri, öncelikli olarak kendi seçim bölgesindeki kişileri memnun etmeye yönelik kararları almak suretiyle tekrar seçilmeyi garantilemeye çalışır. Bunun için de genel olarak her milletvekili, kamu kaynaklarını öncelikle kendi seçim çevresine aktarmaya çalışır ve bunun neticesinde kamu harcamaları giderek artar ve bütçe açık vermeye başlar. Artan bütçe açıkları da para basarak ya da borçlanarak finanse edilmeye çalışılır. Bireyler bedelsiz olarak sunulan kamu hizmetlerinden dolayı son derece memnun görünürler. Ancak bireylerin çoğu, artan kamu hizmetlerinin ortaya çıkardığı açıkların neden olduğu sorunların farkında değildir. Oysa kamu finansman açıklarının ortaya çıkardığı sorunların bedelini sonuçta bireyler öder. Zira daha çok kamu hizmeti daha çok kamu harcaması demektir. Kamu harcamalarındaki artış, vergileri ve kamu borçlarını artırır. Vergileri zaten bireyler öder. Kamu borçlanmasının neden olduğu enflasyon ya diğer ekonomik sorunlar da sonuçta bireyler üzerine yansır.

Mali Aldanma kavramını ilk olarak kullanan Amilcare Puviani olmuştur. Puviani, vergi mükellefi olan seçmenlerin devlet tarafından kendilerine sunulmuş olan bazı mal ve hizmetlerin gerçek maliyetini tam olarak fark etmemeleri nedeniyle bu mal ve hizmetlere taleplerinin sürekli arttığını ifade etmektedir.

Bireylerin artan kamu hizmetlerinden memnuniyet duymalarına karşın, kamu harcamalarındaki artışın neden olduğu finansman açıklarını para basarak veya borçlanma yoluyla karşılanmasının ortaya çıkardığı enflasyon gibi sorunların farkında olmayışları Buchanan tarafından **“Mali Aldanma” veya “Mali Yanılsama”** olarak nitelendirilmiştir.

Öte yandan kamu harcamalarındaki artış, kamu finansman sorununu da ortaya çıkarır ve bu sorun vergilerin artışına neden olur. Bireylerin artan kamu hizmetleri dolayısıyla bir taraftan memnuniyet duyarken, diğer taraftan daha fazla vergi ödemek zorunda kalırlar. Ancak vergi mükellefleri artan vergi yüklerinin farkında olmayabilirler. Bu duruma ise, **“vergi aldanması”** denir (Pehlivan, 2019, s.64-65). Diğer bir ifadeyle, vergi ödeme ile ilgili bilinçsizlik, vergi mükelleflerinin ölçsüz şekilde kamu hizmetine talebini arttırmakta, sonuç olarak kamusal mal ve hizmetlere olan talebin artması da kamu harcamalarının artmasına neden olmaktadır (Aktan, 2012, s.67).

Hükümetler kamu hizmetlerini gerçekleştirirken kullanacakları finansmanı temin etmek amacıyla vergiler yerine borçlanmayı tercih etmeyi siyasi açıdan daha cazip görmektedirler. Çünkü borçlanmanın görünürde oluşturduğu maliyet düşük görülmekte, gerçek maliyet orta ve uzun vadede ortaya çıkmaktadır. Vergi mükellefleri borçla sağlanan finansmanın vergi ya da diğer kamu gelirleri ile elde edildiğini zannederek hizmet talebini ölçsüzce arttırıyorsa bu durumda **borç aldanması** meydana gelmektedir.

Mali aldanma, vatandaşların devletin sunduğu mal ve hizmetler sonucunda yapılan kamu harcamalarından elde ettiği fayda ile kamusal mal ve hizmetlerin kendilerine olan gerçek maliyetinin (vergi fiyatı) vatandaşlar tarafından tam olarak algılanamaması olarak ifade edilebilir. Mali aldanma, seçmenlerin vergi ile ilgili konularda eksik bilgiye sahip olması (rasyonel bilgisizlik), vatandaşlar ve politikacılar arasındaki çıkar çatışmalarından kaynaklanan sorunlar ve dolaylı vergilerin görünmezliği gibi çeşitli nedenlerle ortaya çıkabilmektedir (Kitapçı, 2016, s.66).

Mali aldanmanın devletin aşırı büyümesi neticesinde ve kamu kesiminin bir eksikliği olarak ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Mükellefler tarafından vergi yükünün doğru algılanmaması, devletin uygulamış olduğu vergi ve harcamaya politikalarını onaylamaları, devletin aşırı kamu harcaması yapmasına neden olmaktadır. Bu algılamadaki eksiklik, gerçek halk egemenliğinin siyasi süreçte etkin olmasını ve devlet faaliyetlerinin denetimini engelleyebilecektir. Gerçek maliyetlerin mükellefler tarafından kavranamaması seçmenlerin, siyasiler tarafından uygulanan yanlış politikalarından dolayı onlardan hesap sormalarını da engelleyebilecektir.

Mali aldanmanın sınırlandırılmaması, kamu gelir ve harcamaları dengesinde sapmalara neden olacak, önemli sorunları ortaya çıkaracaktır (Tandırıcıoğlu ve Yapıcı, 2018, s.265).

Kamu tercihi ya da yeni politik iktisat teorisinin gereği olarak devletin ekonomiye müdahalesinin sınırlandırılması için “anayasal iktisat anlayışı ortaya çıkmıştır. Buna göre, **Anayasal İktisat, devletin ekonomik faaliyetlere ilişkin müdahale yetkisinin anayasal hükümlerle sınırlandırılmasını ifade eder.** Anayasal iktisat görüşünü savunanlara göre, devlet başta vergileme, borçlanma, para basmak, döviz kurları, faiz oranları ve kamu harcamaları ile ilgili konularda anayasal olarak belirlenmiş sınırlar kapsamında hareket etmelidir. Bu nedenle, Anayasal İktisat, anayasal düzenlemeler yapılarak devletin ve devleti yöneten siyasal iktidara yönelik kısıtlamaları ifade etmektedir (Pehlivan, 2017, s.65).

3. Sonuç

Devletin toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapmış olduğu kamu harcamaları ile ilgili olarak ortaya çıkan toplumsal algı, ekonomi politikalarını yürütenlerin üzerinde durması gereken en önemli konulardan biridir. Ülkemizde yapılan birçok araştırmada, yaygın olarak yapılan kamu harcamalarında savurganlık olduğu görüşü ortaya konulmaktadır. Böyle bir algının oluşmuş olması, vergilemeye ilişkin ortaya çıkacak olumsuz psikoloji nedeniyle kamu gelirlerinin de azalmasına neden olacak ve siyasi istikrarla birlikte ekonomik istikrara da büyük zarar verecektir. Vergi ödeme psikolojisinin olumlu yönde değişmesini sağlayabilmek için kamu kurumlarının ve yöneticilerinin bu sorunu hassasiyetle ele almaları gerekmektedir. Özellikle kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirlik sağlanarak kamusal harcamalarda etkinlik ve verimliliğe uygun şekilde harcama yapıldığı konusunda kamuoyunun tereddütleri giderilmeli ve toplum ikna edilmelidir. Ayrıca devletin itibarını gösteren kurumsal kaliteye önem verilmeli ve yolsuzlukla etkin mücadele edildiğine ilişkin toplumsal algıyı pozitif yönde değiştirmek gerekmektedir.

Kamu kaynaklarını kullanma görevi verilen siyasi iktidarların uyguladıkları politikalarda, yasama, yürütme ve yargı denetimlerinin yapılması, siyasi partilerin düzenledikleri seçim kampanyalarının finansman kaynakları konusunda da denetimlerin yapılması önem arz etmektedir.

Kamusal faaliyetleri yürüten, özellikle ekonomik kaynakları kullanma görevini üstlenmiş bürokratik kurumların, siyasi etkilerden uzak şekilde çalışmalarını tarafsızlık ve bağımsızlık anlayışıyla sürdürmeleri gerekmektedir.

Seçim dönemlerinde seçmenlerin toplumsal bir bilinçle hareket etmelerini sağlayacak şuura sahip olmaları oldukça önemli olup, şahsi çıkarlar yerine toplumun çıkarlarının öne alınması, oy ticaretinin engellenerek demokratik ve siyasi ahlak bilincinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Mali aldanma, demokrasinin uygulandığı ülkelerde seçmenlerin tercihlerinin sapmalarına neden olması nedeniyle demokratik açıdan sakıncalar doğurmakta, seçmenler kararlarını yanlış algılar ve yanlış yönlendirmeler nedeniyle değiştirerek, normalde onaylamayacakları politikaların uygulanmasına neden olacak partilerin iktidara gelmesine neden olabilmektedirler.

Kamu kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması ekonomik büyüme ve kalkınma açısından, gelir adaletsizliğinin giderilebilmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanması ile daha fazla kamusal mallar ile özel mal ve hizmet üretiminin yapılması mümkün olacak, toplumun refah düzeyinin artırılması ve daha fazla tüketim yaparak kendisini daha mutlu hisseden bir toplum yapısına sahip olmak mümkün olabilecektir. Bu nedenle, vergi mükelleflerini kamu harcamalarının finansmanı için gerekli olan vergileri, harcamalara yetecek ölçüde sağlayabilmeleri için bilinçlendirmek, milli gelirin artışına, toplumsal refahın artmasına katkısı olmayacak yatırımları talep etmemelerini sağlamak büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, seçmenlerin fayda maksimizasyonu, siyasal partilerin ise oy maksimizasyonu peşinde koşmadan toplumda en çok ihtiyaç duyulan hizmetlere en uygun ölçüde ve en uygun maliyetle sahip olunması bakımından kamu harcamaları israf edilmeden etkin kullanılmalı, bilinçsiz vatandaş memnun olacak düşüncesiyle örneğin, 200 yatak sayısının yeterli olduğu bir kente 500 yataklı hastane, 20 bin seyirci kapasitesinin yeterli olduğu bir kente 50 bin seyirci kapasiteli stadyum, günde 10 uçak seferinin yapıldığı bir kente 100 uçak seferinin yapılabileceği büyüklükte havaalanı yapılması gibi kamu kaynaklarının israf edilmesine neden olacak harcamaların yapılmasına engel olunmalıdır.

Politikacıların büyük kamu harcamaları yaparak bu kentlerden daha fazla oy almaya çalışmaları, seçmenlerin ise ilimize çok büyük yatırımlar yapıyor düşüncesiyle memnuniyet duymalarına karşın ölçüsüzce yapılan bu kamu harcamalarının kamu bütçesinin açık vermesine neden olacağını, bunun da devletin para basma, borçlanma ve enflasyon gibi sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olacağını bilmesi gerekir.

Devletin artan kamu giderlerini karşılayabilmek için borçlanmak zorunda kalması ve vatandaşın borç yükünün artması borç aldanması, vatandaşların gereksiz kamu harcamalarının yapılması beklentisinin ülkede emisyon, enflasyon gibi sorunlara yol açacağını farkında olmayışları mali aldanma, etkin olmayan kamu harcamalarını finanse etmek için vatandaşların daha fazla vergi ödemek zorunda kalmaları ise vergi aldanması olmaktadır.

Kaynaklar

- Akalın, U.S. ve Ünüvar, İ. (2020). Kamu harcamaları ve ekonomik krizler: Peacock ve Wiseman Sıçrama Tezi çerçevesinde Türkiye örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 298-309.
- Aktan, C.C. (2012). *Kamu ekonomisi1-kamu ekonomisinin genişlemesi*. AÖF Yayınları.
- Aktan, C.C. (2017). *Kamu tercihi iktisadi ve anayasal politik iktisat*. Seçkin Yayıncılık.
- Atgür, M. (2020). Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Wagner Yasası'nın ve Keynesyen Hipotez'in Türkiye'de geçerliliği üzerine bir inceleme. Atatürk Üniversitesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 895 – 915.
- Aydın, F.F. ve Gül, M. (2020). Türkiye'de kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi. *BAİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(1), 51 – 61.
- Demir, İ. C. (2009). Kamusal harcamaların toplumsal algısı: Ampirik bir araştırma. *Maliye Dergisi*, 157, 210-226.
- Demirgil, B. ve Karaca C. (2020). Kamu harcama türlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye üzerine ampirik bir analiz. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 515-526.
- Erasa, İ. ve Andıç, N.Ö. (2017). Türkiye'de kamu harcamalarının finansmanı vergiler ile mi yoksa borçlanma ile mi sağlanmaktadır? 2006-2016 dönemine ait bir inceleme. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 123-149.
- Esen, E., Farahmand, M.A. ve Çelik Keçili, M. (2020). Ekonomik büyüme ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin Türkiye için Ardl Yöntemiyle analizi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 9(3), 219-237.
- Gözen , S., Sağdıç, E.N. ve Yıldız, F. (2022). Kamu sosyal harcamalarının insani gelişmişlik üzerindeki etkisi: Seçilmiş OECD ülkeleri analizi. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 92-105.
- Gülşen, M.A. ve Çiçek, U. (2018). Türkiye'de kamu kesimi kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması amacıyla mali alan oluşturma çabaları. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 107-118.
- Karayılmazlar, E. ve İşler, İ. (2019). Kamu yatırım projelerinde fayda maliyet analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 65-82.
- Kitapçı, İ. (2016). Bilişsel psikolojinin vergi uyumuna etkisi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 53(611), 57-69.
- Oktayer, N. ve Susam, N.(2008). Kamu harcamaları- ekonomik büyüme ilişkisi:1970-2005 yılları Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 145-164.
- Ökde, B. ve Bülbül, D. (2019). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: G7 ülkeleri için panel veri analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(69), 308-317.
- Özer, M. A. ve Kartal, M. (2021). Kamu tercihi ve yönetimde karar verme: Teorik bir değerlendirme. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 10(26), 46-74.
- ÖZKIVRAK, Ö. (2018). Piyasa başarısızlığına dayalı devlet müdahalesine iki farklı yaklaşım: Refah Teorisi ve Kamu Tercihi Teorisi. *Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7(2), 39-54.
- Pehlivan, O. (2019). *Kamu maliyesi*. Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım.
- Tandırcıoğlu H. ve Yapıcı, F.(2018). Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerinin kamu harcama algısı: Ampirik bir analiz. *İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(1), 261-292.

- Taşar, M.O. (2006). Siyasi yozlaşma kavramı ve kamu ekonomisi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 347-368.
- Yavuzyiđit, M.K. (2022). *Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine panel data analizi*. İksad Yayınevi.
- Zabun, F. (2020). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin ekonometrik analizi; Türkiye örneği. *Research Studies Anatolia Journal*, 3(4), 287-305.

DEVLET DESTEKLİ SOSYAL İNOVASYON POLİTİKASI: ALMANYA ÖRNEĞİ

Yunus KÖLEOĞLU¹- Ali SEYYAR²- Osman SARI³

¹ [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9096-0827](https://orcid.org/0000-0002-9096-0827)

² [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2490-6531](https://orcid.org/0000-0002-2490-6531)

³ [ORCID ID: orcid.org/0000-0001-8407-2770](https://orcid.org/0000-0001-8407-2770)

Öz

Sosyo-ekonomik alanlarda acil toplumsal ihtiyaçlara akıllı projelerle cevap verebilmek ve yeni sosyal sorunlara optimal çözüm stratejileri geliştirmek amacıyla dünya çapında sosyal inovasyon (yenilik) merkezli devlet politikalarının önemi son yıllarda artmıştır. Prensip olarak bütün sosyal inovasyonlar, toplumsal zorlukları aşmak ve yeni sosyal sorunlara tatmin edici çözüm bulmak veya bunların çözümüne katkıda bulunmak amacıyla gütmektedir. Tatmin edici çözümler, etkilenen herkes için sosyal sorunları kalıcı olarak çözen veya kişilerin durumlarını önemli ölçüde iyileştiren inovasyonlar olarak anlaşılmaktadır. Bu makale, inovasyon alanında dünyada sayılı ülkelerden olan Almanya örneği üzerinden özellikle ekonomik ve teknolojik önemi olan sosyal inovasyonlara odaklanmıştır. Makalede sosyal inovasyon kavramının değişim boyutlarına ve süreçlerine yer verilmiş ve Alman devleti eliyle yürütülen teşvik politikalarının ve somut olarak finansal destek programlarının sosyo-politik stratejileri ve enstrümanları ülkeler arası boyutuyla kıyaslanarak değerlendirilmiştir. Makalenin temel amacı, Alman federal hükümetinin son yıllarda "Yüksek Teknoloji Stratejisi" gibi belge veya raporlara dayanan yeni destekleyici politikalarıyla sosyal inovasyonlara neden ve nasıl önem verdiğini örnekleriyle araştırmak ve değerlendirmektir. Araştırma, Almanya'nın son yıllarda bütün toplumsal sorunları içine alan değişik sosyal inovasyon projelerine artan oranda kamusal destek verdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *İnovasyon, Sosyal İnovasyon, Toplum Açılımlı Sosyal İnovasyon, Küresel İnovasyon Endeksi, Sosyal İnovasyon Politikası.*

Atf için:

Köleoğlu, Y., Seyyar, A. ve Sarı, O. (2022). Devlet destekli sosyal inovasyon politikası: Almanya örneği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 277-302.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul/Türkiye, E-posta: yunuskoleoglu@gmail.com

² Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden emekli, Sakarya/Türkiye, E-posta: aa.seyyar@gmail.com

³ Dr. Öğr. Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'nden emekli, İstanbul/Türkiye, E-posta: osari@fsm.edu.tr

STATE SUPPORT POLICY FOR SOCIAL INNOVATION: THE EXAMPLE OF GERMANY

Abstract

In recent years, the importance of social innovation-centered government policies has increased worldwide in order to respond to urgent social needs with smart projects and develop optimal solution strategies for new social problems in socio-economic areas. In principle, all social innovations aim at overcoming societal challenges and finding satisfactory solutions to new social problems or contributing to their solution. Satisfactory solutions are understood as innovations that permanently solve social problems for all affected or significantly improve their situation. This article focuses on social innovations that have economic and technological importance through the example of Germany, which is one of the few countries in the world in the field of innovation. In the article, the change dimensions and processes of the concept of social innovation are included and the socio-political strategies and instruments of the incentive policies carried out by the German state and, in concrete terms, financial support programs are evaluated by comparing them with their cross-country dimension. The main purpose of the article is to research and evaluate with examples why and how the German federal government has given importance to social innovations in recent years, with new supportive policies based on documents or reports such as the "High Technology Strategy". The study shows that in recent years Germany has increasingly publicly funded a wide range of social innovation projects covering all areas of society.

Keywords: *Innovation, Social Innovation, Societal Innovation, Global Innovation Index, Social Innovation Policy.*

GİRİŞ

Başta Almanya olmak üzere demokratik sosyal hukuk devlet ilkelerini benimsemiş birçok Avrupa ülkesi, iktisadi yönden dünyada sayılı güçlü ülkelerdendir. Ne var ki sadece iktisadi güç ve başarı, toplumsal barış, gelişme, dayanışma ve sosyal refah için yeterli bir kriter değildir. Birçok gelişmiş Avrupa ülkesinde işsizlik, demografik değişime ve özellikle toplumun yaşlanmasına bağlı genç ve kalifiyeli işgücüne artan talep, çevre kirliliğinin doğa ve insan yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri, aşırı milliyetçiliğe ve ırkçılığa yönelik artan siyasal hareketler, din ekseninde yabancı düşmanlığı gibi yeni toplumsal sorunlar çözüm beklemektedir.

Bu ve buna benzer toplumsal sorunların giderilmesi, sadece ekonomi ve işletmecilik paradigmaları ve politikaları ile mümkün değildir. Bundan dolayı geniş kapsamlı toplumsal sorunların çözümü veya azaltılması bağlamında kamusal sosyal politikaların amaçlarına destek veren sosyal inovasyon girişimlerine son yıllarda daha çok ihtiyaç duyulmaktadır.

Sosyal inovasyonlar, toplumsal hayata dinamik değişim kazandıran ve birçok alanda insan etkileşimini geliştiren etkin yeniliklerdir. Sosyal inovasyonlar, siyasal, sosyolojik, kültürel, teknolojik ve diğer yeniliklerden farklı olarak kendine has birçok esnek özelliğe sahip bir kavramdır. Örneğin teknik inovasyonlardan farklı olarak birçok karmaşık toplumsal sorununun çözümüne odaklanan sosyal inovasyonlar, daha geniş katımlı kolektif yaratıcılığın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle sosyal inovasyonlar, toplumun değişen ihtiyaçlarını dikkate alarak bazen tedrici ve daha da önemlisi bazen de radikal/yıkıcı çözümler sunabilmektedir.

Bilimsel eserlerde ve araştırmalarda gerek dar gerekse geniş anlamda sosyal inovasyon ile ilgili birçok birbirini tamamlayan tanım görmek mümkündür. Ama şu bir gerçeğe ki sosyal inovasyondan bahsedebilmek için uygulanması istenen inovasyon projesi, sonuç itibarıyla toplumsal bir soruna mevcut çözümlerden daha etkili, verimli ve sürdürülebilir bir çözüm getirebilmeli ve bireylerden çok toplum için bir katma değer yaratabilmelidir. Bu nedenle toplumun sosyal refahını yükseltmekten sorumlu olan bir sosyal hukuk devleti, sosyal inovasyonların öncüsü ve yürütücüsü olmalı, bu bağlamda teşvik politikaları geliştirmeli ve toplum yararına sosyal inovasyon projelerine finansal destek sağlamalıdır.

Bu doğrultuda Almanya, küresel rekabet alanında üstünlüğünü korumak amacıyla Araştırma ve Geliştirme (Ar-Ge)'ye yönelik kamusal harcamalarını sürekli olarak artırarak ülkesinin dünya sıralamalarındaki inovasyon kapasitesini ve ihracat gücünü koruyabilmektedir. Almanya'da Ar-Ge için yapılan gayrisafi yurtiçi harcamaları, her geçen yıl artmaktadır. 2021 verilerine göre %3,17 Ar-Ge yoğunluğu (GSYİH'nın yüzdesi olarak Ar-Ge harcamaları) ile Almanya, bu alanda ilk ona giren en iyi ülkelerden biri olarak kabul edilmektedir (BMBF, 2021).

Buna rağmen diğer ülkelerde olduğu gibi Almanya'da da (sosyal) inovasyon politikası, oldukça yeni bir olgudur. Bilim ve teknoloji politikasının köklü geleneği ekseninde perspektifi genişletmek ve daha sistemli bir yaklaşım izlemek amacıyla Almanya'da inovasyon alanındaki ilk gerçek girişim, 1990'ların ortalarından sonra ortaya çıkmıştır. Bu minval üzere Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF) ile Ekonomi ve Enerji Bakanlığı (BMWI), bütün inovasyon süreçlerini desteklemek amacıyla ilk başlarda genelde teknolojik inovasyonlar üzerinden küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenmesi için ortak konseptler geliştirmiştir.

Ancak son yıllarda Almanya, sağlık, kırsal dönüşüm, dijital gelişme ve sürdürülebilir tüketim gibi çeşitli alanlarda acil toplumsal ihtiyaçlara cevap verebilmek için iktisaden güçlü olan ülkeler tarafından geliştirilen sadece teknoloji yoğun inovasyonları değil sosyal inovasyonları da yakından takip etmektedir. Almanya, demografik değişim ve sosyal sistemlerde artan maliyetlerin karşısında mevcut toplumsal ihtiyaçları karşılamak ve olası yeni sosyo-ekonomik sorunların giderilebilmesi için hazırlıklı olmak açısından giderek daha önemli hale gelen sosyal inovasyonların iyileştirici gücünü görmekte ve bu alanda teşvik edici sosyal politikalar geliştirmektedir. Çünkü Alman hükümeti, yalnızca teknolojiye yönelik tek taraflı bir inovasyon anlayışının ve uygulamasının çözüm yelpazesini oldukça sınırladığının idrakindedir. Zaten bütün karmaşık sosyo-ekonomik sorunların tek başına teknik inovasyonlarla çözülmesi imkânsızdır.

Her şeyden önce sosyal barış, dayanışma ve bütünleşmenin önemli olduğu toplumsal hayatın yanında bilim, teknoloji, ekonomi ve çalışma alanlarında sürdürülebilir başarının temini, zihniyet değişikliğine yol açan yeni düşünme biçimlerine (change of mentalities) ve değiş(tiril)en sosyal uygulamalara gereksinim vardır. Yeni teknolojilerin potansiyeli, ancak toplumsal ihtiyaçlara cevap verebildiği ve sosyal uygulamalardaki değişikliklere ön ayak olabildiği takdirde geliştirilebilmektedir. Bu anlamda teknolojik ve sosyal inovasyonların birbirini güçlendirdiği ve böylece büyük toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunduğuna yönelik bütünsel bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu amaçla Alman hükümetleri, ilgili Bakanlıkların ortak girişimleri aracılığıyla sosyal inovasyon konseptleri ve ilkeleri geliştirmekte ve bunları destekleyen somut finansal destek programlarını halka arz ederek açıklamaktadır. Sosyal inovasyon ilkelerinin başında toplumsal ihtiyaçları merkeze almak, çeşitli alanlarda yaşanan sosyal sorunlara multi-disipliner ve bütüncül bir anlayışla yaklaşmak, en üst düzeyde toplumsal kesimler ve sektörler arası sivil katılımı sağlamak ve sürdürülebilirliği dikkate almak gelmektedir.

Makalenin amacı da siyasi, teknik, ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla sosyal inovasyon ile ilgili çalışmaları ve uygulamaları, örnek bir ülke olduğu düşünüldüğü için, Almanya üzerinden ortaya koymaktır. Söz konusu Almanya olduğu için, araştırmanın yöntemi de ağırlıklı olarak Alman kaynaklarının incelenmesine ve bu çerçevede değişik araştırma kuruluşlarının konu

bağlamındaki en güncel bilimsel raporlarının tahlil ve önerilerine dayanmaktadır.

Bu doğrultuda makalenin birinci bölümünde Almanya'nın dünya ülkeleri arasındaki inovasyon performansı, Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu'nun öncülüğünde Küresel İnovasyon Endeksi ölçümü ekseninde hazırlanan uluslararası rapora dayanarak, ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Küresel İnovasyon Endeksi Raporunda yükselen konumuyla Türkiye de yer alması sebebiyle raporun birbirleriyle ekonomik yönden rekabet halinde olan ülkelerin inovasyon politikalarını gözden geçirmesine olanak sağladığı için önemli başvuru kaynağıdır.

Ancak ilgili rapor, artan önemine binaen sosyal inovasyona müstakil bir yer vermediğinden ve spesifik olarak ölçüme tâbi tutmadığından dolayı ikinci bölümde sosyal inovasyon kavramının değişimsel açılım ve süreçleri üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bu bağlamda sosyal inovasyon kavramı, hem klâsik yaklaşımıyla dar anlamda (social innovation) hem de sistemik ve toplumsal boyutuyla geniş anlamda (societal innovation) tanımlanmıştır.

Üçüncü bölümde tarihsel süreç itibarıyla Almanya'nın, daha doğrusu gerek şansölye Merkel hükümetinin gerekse yeni kurulan şansölye Scholz hükümetinin takip ettiği inovasyon politikasındaki gelişim incelenmiştir. Bu vesile ile bu bölümde Alman hükümetine inovasyon bağlamında bilimsel danışmanlık hizmetleri veren özel ve resmi düşünce kuruluşlarının ve(ya) araştırma enstitülerinin çalışmaları hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Bu doğrultuda örneğin 2006'da dönemin hükümeti tarafından kurulan "Araştırma ve İnovasyon Uzmanlar Komisyonu"nun 2016 ve 2022 tarihli raporlarda yer alan tavsiyelerin içeriği değerlendirilmiştir. Almanya'nın sosyal inovasyon politikasını merkezi/federal düzeyde belirleyen ve geliştiren bakanlıkların başında Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı ile Ekonomi ve Enerji Bakanlığı bulunmaktadır. Bu iki Bakanlığın federal sistemdeki karmaşık yeri, yürüttükleri sosyal inovasyon teşvik programları ve diğer siyasi organ ve kurumlarla olan ilişkileri ayrıca analiz edilmiştir. En son olarak da Alman hükümetinin kararıyla 2019'da Leipzig kentinde kurulan ve inovasyon politikasının koordinasyonu ile sorumlu olan Federal Sıçrama/Atılım İnovasyon Ajansı'nın desteklediği inovasyon projelerinin sosyo-ekonomik boyutu tahlil edilmiştir.

Dördüncü bölümde ise elde edilen bulgulardan yola çıkarak, Türkiye'nin sosyal inovasyon stratejilerine katkı sağlar düşüncesiyle özet halinde de olsa öneri içerikli bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Sonuç kısmında Almanya'nın sosyal inovasyon alanında zaman içinde elde ettiği bilgi birikimi ve küresel gelişmelere paralel olarak teşvik politikalarında gerekli gördüğü değişik yöntem ve uygulamalar değerlendirilmiştir.

1. Dünya Ülkelerinin Küresel Çapta Sosyal İnovasyon Performansları

Dünyada ekonomilerin en önemli itici gücü olarak nitelenen inovasyon (yenilik, yenileşim), hemen hemen bütün gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gündeminde önemli bir rol almaktadır. Küresel boyutuyla ülkelerin yenilikçi kapasitelerinin tespitini mukayeseli endeks çalışmaları üzerinden yapan birçok kuruluş bulunmaktadır. Bu endeksler içinde en kapsamlı endeks sisteme sahip olan ve Dünya Fikri Mülkiyet Organizasyonu (World Intellectual Property Organization/WIPO), Avrupa İşletmecilik Enstitüsü/Üniversitesi (Institut Européen d'Administration des Affaires/INSEAD) ve Cornell Üniversitesi tarafından 2007'den beri yayınlanan Küresel İnovasyon Endeksi (KİE), dünya çapında ülke ekonomilerinin inovasyon eko-sisteminin performanslarını göstermekte ve en son küresel inovasyon trendlerini yansıtmaktadır (WIPO, 2021).

Tablo 1. 2021 Sıralamasına Göre 132 Ülke Arasında İlk 48 Ülkenin Küresel İnovasyon Endeksi (KİE)

KİE-Sıralaması (Puanı)	Ülke	KİE-Sıralaması (Puanı)	Ülke
1 (65,5)	İsviçre	25 (48,3)	Avustralya
2 (63,1)	İsveç	26 (47,5)	Yeni Zelanda
3 (61,3)	ABD	27 (47,1)	Malta
4 (59,8)	Birleşik Krallık	28 (46,7)	Kıbrıs
5 (59,3)	Kore Cumhuriyeti	29 (45,7)	İtalya
6 (58,6)	Hollanda	30 (45,4)	İspanya
7 (58,4)	Finlandiya	31 (44,2)	Portekiz
8 (57,8)	Singapur	32 (44,1)	Slovenya
9 (57,3)	Danimarka	33 (43,0)	Birleşik Arap Emiratları
10 (57,3)	Almanya	34 (42,7)	Macaristan
11(55,0)	Fransa	35 (42,4)	Bulgaristan
12 (54,8)	Çin	36 (41,9)	Malaysiya
13 (54,5)	Japonya	37 (40,2)	Slovakya
14 (53,7)	Hong Kong-Çin	38 (40,0)	Letonya
15 (53,4)	İsrail	39 (39,9)	Litvanya
16 (53,1)	Kanada	40 (39,9)	Polonya
17 (51,8)	İzlanda	41 (38,3)	Türkiye
18 (50,9)	Avusturya	42 (37,3)	Hırvatistan
19 (50,7)	İrlanda	43 (37,2)	Tayland
20 (50,4)	Norveç	44 (37,0)	Vietnam
21 (49,9)	Estonya	45 (36,6)	Rusya
22 (49,2)	Belçika	46 (36,4)	Hindistan
23 (49,0)	Luxemburg	47 (36,3)	Yunanistan
24 (49,0)	Çek Cumhuriyeti	48 (35,6)	Romanya

Kaynak: WIPO, 2021, s.4.

2021'e ait KİE, dünya nüfusunun %94,3'ünü ve dünya GSYH'sının %99'unu yansıtan 132 ülkenin ekonomisini ele almaktadır. Dünyada hangi ülke ekonomisinin inovasyonu en etkin biçimde kullandığına dair veriler sunan KEİ'nin ortalamaları alınarak hesaplanan iki temel bileşeni vardır. İno-

vasyon sürecine katkı sağlayan girdiler ve inovasyondaki başarıyı ölçen çıktılar. İnovasyon Çıktı Alt Endeksi, bilimsel ve yaratıcı çıktılar olmak üzere iki veriden oluşmaktadır. KİE, inovasyon girdi ve çıktı alt endeksi temel olmak üzere gruplandırılmış yaklaşık 81 göstergeden oluşmaktadır. KİE, ülkelerin genel inovasyon performanslarına yönelik sıralama ölçümlerinde birçok girdi ve çıktı alt endeksini dikkate almakta ve bu bağlamda takribi olarak 81 alt gösterge kullanılmaktadır.

İnovasyonun kolaylaştırıcı ortamını yansıtan İnovasyon Girdi Alt Endekslerinin başında Kurumlar (siyaset, düzen ve iş çevresi/ortamı), İnsan Kaynağı ve Araştırma (Öğretim, Yüksek Eğitim, Ar-Ge), Altyapı (Bilişim ve İletişim Teknolojileri, Enerji, Genel Altyapı, Ekolojik Sürdürülebilirlik), Piyasanın Gelişmişlik Düzeyi (Kredi, Yatırım, Ticaret, Çeşitlendirme ve Pazar Büyüklüğü), İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi (Bilgi İşçileri, İnovasyon Bağlantıları, Bilgi Emilimi) gelmektedir. KİE'nin İnovasyon Çıktı Alt Endekslerinden biri olan Bilimsel Çıktılar, Bilgi Yaratma, Bilginin Etkisi ve Bilginin Yayılımı Unsurlarından oluşmaktadır. Yaratıcı Çıktılar ise Maddi Olmayan Varlıklar (Soyut Ürünler), Yaratıcı Ürün/Mal ve Hizmetler ve Çevrimiçi Yaratıcılık unsurlarından meydana gelmektedir (Baykul, 2022, s.53).

65,5 puanla İsviçre ve 63,1 puanla İsveç on yıldan beri hep ilk üç sırada ilklerden olma özelliğini korurken (Bkz. Tablo 1), Angola 15,5 puanla en son sırada görünmektedir. Avrupa'nın güçlü sanayi ülkesi Almanya, 2011'de 12. sıradayken 2021'de 10. sıraya yükselmiştir. Güney Kore ve Singapur hariç, ulusal inovasyon çalışmalarında yüksek milli gelire sahip olan ilk ona giren ülkelerin hepsi Batı dünyasını (ABD dikkate alınmazsa Avrupa'yı) temsil eden devletlerdir. İsviçre, İsveç, ABD ve Birleşik Krallık, son üç yılda hep ilk 5'te yer alırken, Kore Cumhuriyeti 2021'de ilk kez, ilk 5'e tırmanabilmiştir. İnovasyon yatırımlarına en çok ağırlık veren 25 ülkenin çoğu, Avrupa'da bulunmaktadır. 2020'de (2011'de) dünya klasmanında 51. (65.) sırada olan Türkiye, 2021'de Küresel İnovasyon Endeksi sıralamasında 132 ülke arasında 38,3 puanla dikkat çekici bir başarı ile 41. sıraya yükselmiştir (WIPO, 2021, s.161).

KİE-Raporu, bilimsel inovasyon ölçüm yöntemiyle uluslararası boyutuyla kıyaslama olanağı sunmakta ve ülkelerin ulusal ekonomi politikalarının şekillenmesine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda bugün çok sayıda hükümet, yıllık KİE sonuçlarını sistematik olarak analiz etmekte ve inovasyon performanslarını iyileştirmek için sosyo-ekonomik ve teknik anlamda yeni politikalar geliştirmektedir. KİE, 2019 tarihli "Kalkınma için Bilim, Teknoloji ve İnovasyon Bildirisi" ile Birleşmiş Milletler-Ekonomik ve Sosyal Konseyi tarafından Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine (SDG'ler) yardımcı olduğu için kabul edilmiştir. KİE, Portulans Enstitüsü, Ecopetrol Group, Hindistan Sanayi Konfederasyonu (Confederation of Indian Industry/CII), Brezilya Ulusal Sanayi Konfederasyonu (Brazilian National Confederation of Industry/CNI) ve Türkiye İhracatçılar Meclisi (Turkish Exporters Assembly/TİM) ile ortaklaşa

yayınlanmaktadır. KİE, ülkelerin sürdürülebilir iktisadi büyümelerini, inovasyon kapasiteleri açısından ortaya koymak isterken, ölçüm endeksleri olarak genelde teknolojik inovasyonları ve Ar-Ge faaliyetlerini esas almaktadır (WIPO, 2021).

Ancak toplumsal düzeyde inovatif kapasitenin artması arkasındaki destekleyici etmenlerin arasında sosyal unsurların da önemli bir rol aldığı gerçeği, KİE-Raporlarında gereği kadar yansıtılmamaktadır. Halbuki teknik inovasyonların yanında sosyal inovasyonlara da yatırım yapan ülkelerin ekonomik performanslarının (sosyal politika amaçlarıyla uyum sağlaması nedeniyle) toplumsal değerler bağlamında daha sağlıklı geliştirilmesi mümkün olmaktadır. Buna binaen birçok Avrupa ülkesi, sosyal inovasyonların genel anlamda inovasyon sitemlerine önemli derecede katkı sağladığını ve dolayısıyla sosyo-ekonomik kalkınma sürecini hızlandırdığını görerek, inovasyon politikalarını sosyal boyutlu olarak geliştirme ihtiyacı duymaktadır. Bu makalede sosyal inovasyon yatırımlarına diğer ülkelere göre daha çok önem veren Almanya'nın konumu değerlendirilecektir.

2. Sosyal İnovasyon Kavramının Değişimsel Açılımları

2020'de yaşanan korona-pandemi süreci, modern toplumların birlikte yaşama ve çalışma hayatındaki iş düzenini radikal bir biçimde değiştirmiştir. Vazgeçilmez ve sarsılmaz olarak düşünülen birçok sosyal uygulama, tartışılabilir ve değiştirilebilir hâle gelmiştir. Yaşanan krizi aşmak adına bazı ülkelerin bakanlıkları, eğitim kurumları ve işletmeleri dijital teknolojilerini geliştirip devreye sokarken, gerek toplum gerekse çalışma hayatında insan ilişkilerini temel alan sosyal inovasyon uygulamalarının da önemini fark etmiştir.

Sosyal inovasyon, değişen çalışma biçimleri ve evde öğrenim/eğitim gibi bütün insani ilişkilerde ve sosyal yapıda görülen yeniliklerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Stanford Üniversitesi-Sosyal İnovasyon Merkezi sosyal inovasyonu, toplumsal bir sorunu mevcut uygulamalardan daha etkili, verimli, sürdürülebilir ve adil bir şekilde çözen bir yenilik olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda toplumun bütün kesimlerin ortak faydasına yönelik olan sosyal inovasyonlar, herhangi bir grubun, organizasyon biçiminin veya yasal yapının ayrıcalıklı konumunu ön plânda tutmamaktadır (<https://www.gsb.stanford.edu>, 2022).

Uygulanması halinde sosyal inovasyonların katma değeri, belirli kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaktan ziyade öncelikle bir bütün olarak toplum yararı için ortaya çıkmaktadır. Bunu elde edebilmek için sistemik bir inovasyon politikasının geliştirilmesi gerekmektedir. Yani sosyal inovasyon stratejilerinin oluşturulması, yalnızca siyasi sorumluluğu olanların sorumluluğunda olan bir konu değildir. Sosyal inovasyonların taraftarları ve katılımcıları arasında mutlak anlamda iş ve bilim dünyası ile sivil toplum (dernek, vakıf, sendika vb.) temsilcilerinin yer alması elzemdir. Disiplinler ve sektörler arası işbirliği

süreçlerine dikkat edildiğinde teknik inovasyonların da toplumsal ilerlemeye bir katkısı olacaktır. Bu nedenle kapsamlı inovasyon politikası, ortak düşünceye dayalı hem teknolojik hem de sosyal bir misyona sahip olmalıdır (Mazzucato, 2015, s.147-158).

Sosyal inovasyonlar, toplumsal olarak ilerlemenin ve gelişmenin en önemli enstrümanlarından biridir. Çünkü gerek cep telefonu gerekse internet olsun, bütün teknik yenilikler, toplumsal değişime uygun sosyal uygulamalara ihtiyaç duymaktadır. Sosyal inovasyonları, teknik inovasyonların basit bir yan ürünü olarak görmek, sosyal inovasyonların toplumsal fayda boyutunu tam olarak idrak edilmemiş olduğunun bir göstergesidir. Sosyal inovasyonlar, insanların ve organizasyonların kendilerini geliştirebilmelerine yardımcı olmakta, insanlar ve sektörler arasındaki değişen bağları yenileyebilmekte ve böylece toplumun dönüşüm kabiliyetine katkı sağlamaktadır. İşte tam da bu nedenlerden dolayı birçok gelişmiş Avrupa ülkesi, sosyal inovasyonları önemsemekte ve bunları teşvik etmektedir.

Örneğin Almanya, uluslararası rekabet alanında öncü konumunu korumak ve geliştirmek amacıyla “İleri Teknoloji Stratejisi 2025” (Hightech-Strategie 2025) programı ile sosyal inovasyon projelerine daha çok destek verme kararı almıştır. Buna göre sosyal inovasyonlar, toplumun meydan okumalarına, zorluklarına ve sorunlarına uygulanabilir ve sürdürülebilir çözümler bulmayı amaçlayan yeni sosyal uygulamalar ve organizasyonel modelleri içeren bir girişimdir (HTS, 2018).

2000’lerin başlarından itibaren sosyal inovasyon kavramı, araştırma ve inovasyon politikaları kapsamında daha çok yer almaya başlamış ve sosyal politika amaçlı inovasyon stratejilerinin temel felsefik unsuru ve somut olarak teşvik ve destek programlarının önemli bir enstrümanı haline gelmiştir. Sosyal inovasyon politikaları aracılığıyla karmaşık toplumsal değişim süreçlerinin başarılı bir şekilde yönetilmesi ve değişik sosyo-ekonomik sorunların giderilmesi ümit edilmektedir. Teşvik ve destek stratejilerinin veya programlarının sosyal inovasyon temelli olup olmadığını öğrenebilmek için her ne kadar farklı işlev ve normatif yönlerine sahip iseler de birkaç ortak özelliğine bakmak yeterli olmaktadır. Bunları özet halinde şu şekilde belirlemek mümkündür (Bkz. ayrıca Tablo 2):

1. Sosyal inovasyonlar, yeni bir anlayış ile mevcut toplumsal (bütün toplumsal kesimleri ilgilendiren) ihtiyaçları gerek yerel gerekse sistemik düzeyde karşılayan girişimlerdir.
2. Sosyal inovasyonlar, ortak anlayış ve aksiyon çerçevesinde katılımcılığı, çok boyutlu perspektifi, iş birliğini ve(ya) şeffaflığı esas alan yaratıcı yöntemlerle yürütülen girişimlerdir.
3. Sosyal inovasyonlar, toplum odaklı konu ve sorunlara ağırlık verdiği için temelde her ne kadar ticari/maddi bir boyut taşımaya da bazı yönleriyle kâr elde etmek amacıyla da tertiplenebilmektedir.

4. Sosyal inovasyonlar, spesifik veya yerel süreç ve ürün yenileme hizmetlerine yönelik olabileceği gibi yapısal değişim süreçleri veya toplumsal boyutuyla sistemik dönüşüm için de düzenlenebilmektedir.
5. Sosyal inovasyonlar, toplumun bütününe yönelik yüksek katma değer sağlayan iyileştirme amaçlı proje, program ve(ya) politikalarıdır.

Toplumsal katma değeri yüksek olmayan inovasyonların gerçek anlamda sosyal olduğu iddia edilemez. İnovasyonların sosyal nitelik taşıyabilmesi için yeni teknolojilerin düzenlemelerin, hizmetlerin ve(ya) organizasyonların toplumun geneline yerleşmesi ve yayılmasının yanında bu tür yeni sosyal uygulamaların eskisine göre her insan için daha iyi sonuçlar verdiğinin kanıtlanması gerekmektedir. Bu nitelikteki sosyal inovasyonların toplumda iyileştirici potansiyeli ve gücü yüksektir.

Tablo 2. Almanya’da Dar ve Geniş Anlamda Sosyal İnovasyon Kavramının Özellikleri

	Dar Anlamda Sosyal İnovasyon: (Social Innovation)	Geniş Anlamda Sosyal İnovasyon: (Societal Innovation)
Amaçsal Boyut ve Konu	Yoksullukla mücadele, Sosyal İçerme (Entegrasyon), göç gibi sosyal politika içerikli sorunların çözümüne yönelik girişimler, bilhassa yerel düzeyde.	Kentleşme, ulaşım, inovasyon sistemi, araştırma gibi karmaşık toplumsal, dönüştürülebilir sorunların giderilmesine dönük girişimler.
İhtiyaç Nedeni	Sivil toplum kaynaklı sosyal ihtiyaç (bottom-up)	Toplumun bütün kesimlerinden kaynaklanan sosyal veya teknolojik ihtiyaç (bottom-up veya top-down).
Niteliği ve Eylem Düzeyi	Sosyal ve yerel düzey	Toplum açılımlı, yerel ve sistemik düzey
Sektör	Öncelikli olarak sivil topluma yönelik ve(ya) onunla birlikte	Bütün sektörler (Sektörler arası işbirliği)
Yöntem	Muhataplar arası katılımcılık, Çeşitlilik	Şeffaflık, Çeviklik, Çeşitlilik, Sektörler Arası
Aktörler	Muhatapları, yerel sosyal girişimciler	Sosyal işletmeler. Tek başına kişiler. İşletmelerde çalışan girişimci personel (Intrapreneur)
Teşvik edilen örnek sosyal projeler	Ayrımcılığa karşı veya yoksullukla mücadele ile ilgili projeler.	Corona-Hackathon-2020 (Korona İle Mücadelede Hack-Günü). WIR-Teşvik Programı-2019. Fikirler Topluluğu-Sosyal İnovasyonlar için Rekabet Teşvik Programı-2020.

Kaynak: Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit, 2020, s.7.

2000’lerden beri anlamı gittikçe genişleyen sosyal inovasyon kavramı, farklı niyet ve gerekçeler ile ortaya çıkması bir yana, farklı eylem biçimleri, aktörler ve yöntemler ile de ilişkilidir. Özellikle belirli bir alanda (yerel düzeyde) spesifik bir sosyal sorunu (dar bakış) çözmeye veya bütün bir top-

lumu ilgilendiren bir ihtiyacı (geniş bakış) karşılamaya dönük sosyal inovasyon projeleri, birçok Avrupa devleti tarafından destek politikalarının bir parçası haline gelmiştir (Bkz. Tablo 2).

Geçmişte devlet tarafından desteklenen dar anlamdaki kısmi sosyal inovasyonlar, ağırlıklı olarak yerel bazdaki sosyo-ekonomik sorunların çözümü veya ürün yenileme ilgili ve sivil toplum merkezliydi. Ancak son yıllarda bütün toplum kesimlerinin ve sektörlerinin inovasyon yeteneğinin güçlendirilmesine dönük olarak hazırlanan ve desteklenen (geniş anlamli) sosyal inovasyonlar, genelde İngilizce bir kavram olan “societal inovasyon” (topluma yönelik tümel inovasyon) ile açıklanmaktadır (European Union, 2014, s.20). Sistematik düşünme, insanları her zaman kendi bağlamlarında ve başkalarıyla etkileşim içinde gösteren gerçekliğe özel bir bakış açısı geliştirmektedir. Bu bağlamda oluşan sosyal inovasyonlar, genelde hiç kimsenin bir “ada” olmadığı yani bireyin toplum içinde bir sosyal varlık olduğu hakikatine dayanan sistematik düşüncenin bir sonucudur.

Teşvik kapsamına giren sosyal inovasyon uygulayıcılarının arasında değişik kesim ve sektörlerden insanlar ve organizasyonlar yer almaktadır. En yaygın girişimci aktörler olarak sosyal işletmeler, toplum yararına etkin faaliyetler ve girişimci kâr yönelimi arasındaki gerilim alanında hareket etmektedir. Ne var ki daha önceleri sivil toplumun kâr gütmeyen organizasyonları olarak kategorize edilen bu işletmelerin öncelikli ana amacı, kâr elde etmekten ziyade her şeyden önce sürdürülebilir sosyal etkinlik sağlamaktır. Günümüzde sosyal işletmeler, iş dünyası, ekonomi, kamu sektörü ve sivil toplum arasındaki ara yüzde de yer almaktadır. Yeni gelişen piyasalarda yeni çözümler gerekli olmaktadır. Özellikle sosyal işletmeler, bu alanlarda başarılı açılımlar sergileyebilmektedir. Sivil toplum kuruluşları ve sendikalar gibi kâr amacı gütmeyen organizasyonları temsil eden üçüncü sektörün dışında da sosyal işletmeler etkin olabilmektedir (McKinsey & Company Ashoka, 2019, s.28).

Tek tek kişiler de sosyal inovasyonun uygulayıcısı olabilmektedir. Özellikle herhangi bir işletmede çalışan “iç işletmeciler” (Intrapreneurs), son yıllarda sosyal inovasyon bağlamında önemli bir yer almaktadır. “İç işletmeler”, yıllardan beri genellikle bir işletmede uzun süreden beri çalışan tecrübeli teknik elemanlardır. Bu girişimciler, bir organizasyon içinde var olan uygulamalar, yapılar ve süreçler hakkındaki dâhili bilgilerini kullanarak içeriden yenilik yapma yeteneğine sahip olan kişilerdir. İç girişimcilik, sosyal işletmeciliğin aksine hemen tüm sektörlerde görülen yenilikçi bir yaklaşımdır.

3. Dünden Bugüne Almanya'nın Sosyal İnovasyon Politikası

Şansölye Angela Merkel'in koalisyon hükümeti döneminde 2006'dan beri yetkili federal bakanlıkların koordinasyonu ile araştırma ve inovasyon politikalarının ana hatları, “Fraunhofer Sistem ve İnovasyon Araştırmaları Ensti-

tüsü” (Fraunhofer Institut für System- und Innovationsforschung/ISI)² tarafından hazırlanan “Yüksek Teknoloji Stratejisi” (Hightech-Strategie/HTS) isimli raporlara dayanmıştır (Fraunhofer ISI, 2022).

2014’e kadar inovasyona dair açılımlar, ağırlıklı olarak dar anlamda ve teknik boyutlu olarak ele alınmıştır. Ancak 2014’te bakanlıklar arası inovasyon stratejileri programlarının birinde ilk kez, geniş bir açılımla aktör olarak toplumu merkeze alan sosyal inovasyon kavramı kullanılmıştır (BMBF, 2014, s.4).

Önceki yılların inovasyon politikasından farklı olarak HTS, yalnızca belirli teknolojileri teşvik etmekle yetinmemekte, aynı zamanda temiz enerji, iyi ve verimli sağlık hizmetleri, güvenli iletişim ve Almanya’nın gelecekteki rekabet gücü (Endüstri 4.0) gibi sosyal alanları ve toplumsal ihtiyaçları da dikkate almaktadır. Bir başka ifadeyle HTS, bundan böyle toplumsal misyonuna uygun olarak talep odaklı bir yaklaşım izlemektedir. Buna göre sektörler arası kapsamlı inovasyon stratejisi çizgisinde hem teknolojik hem de sosyal inovasyonu esas alan teşvik politikaları gündeme gelmektedir (OECD, 2014).

Strateji programlarında sosyal inovasyonlar, öncelikle sürdürülebilirlik ve vatandaş da içine alan katılımçılık ile bağlantılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ancak geçmişte bu iki ilke, strateji programlarının temel unsurları ve stratejik alanları açısından sadece küçük bir rol oynamıştır. Örneğin 2014’den bu yana Alman hükümetinin inovasyon politikası stratejilerinde sosyal inovasyon kavramı yer aldığı halde uzun bir süre marjinal bir konu olarak kalmıştır. Bu durum, Almanya’nın sosyal inovasyon konusu ile ilgili olarak o zamana kadar politik olarak nasıl başa çıkılacağına dair somut bir strateji geliştirmediği gerçeğini göstermektedir. Halbuki bu konu, diğer Avrupa ülkelerinde çok daha önceden siyasi gündeme alınmıştır. Avrupa Birliği’ne bağlı 17 ülkenin ulusal stratejilerinde sosyal inovasyonlara açıkça vurgu yapılmış veya bu bağlamda bu kavram ekseninde geliştirici çalışmalar yapılmıştır (European Commission, 2020).

Gerçi sadece strateji belgeleri ile sosyal inovasyon alanıyla ilgili zorunlu olarak daha büyük bir etkinlik sağlanmamaktadır. Ancak strateji belgelerinde sosyal inovasyona dair eylem planlarının yer alması ile birlikte konunun siyaseten ağırlığının artmasına vesile olmaktadır. Bu nedenle Al-

---

² 1972’den beri varlığını sürdüren merkezi Karlsruhe’de olan Fraunhofer Sistem ve İnovasyon Araştırmaları Enstitüsü (Fraunhofer ISI), Avrupa’da uygulama odaklı araştırma alanında en büyük bilim kuruluşlarından biri olan Fraunhofer Topluluğunun bir üyesidir. Fraunhofer ISI, mühendislik, ekonomi, doğa bilimleri ve sosyal bilimler alanında inovasyon ile ilgili uygulamalı araştırma ve geliştirme faaliyetleri sürdürmektedir. Fraunhofer ISI, her yıl yaklaşık olarak 400 araştırma projesi üzerinde çalışan 270 araştırmacıyı ve uzmanı istihdam etmektedir. 2020’de 27,4 milyon AVRO olan yıllık bütçe, öncelikle ulusal ve uluslararası kamu sektöründen, iş dünyasından, vakıflardan ve bilimsel kuruluşlardan gelen araştırma ve raporlama taleplerinden meydana gelmiştir (<https://www.isi.fraunhofer.de/de/profil/zahlen-fakten.html>, Erişim: 15.05.2022).

manya'da "Araştırma ve İnovasyon Uzmanlar Komisyonu" (Expertenkommission Forschung und Innovation/EFI)³ (EFI-Raporu, 2016) veya "Yüksek Teknoloji Forumu"⁴ gibi bilimsel danışmanlık hizmetleri veren resmi kuruluşlar, sosyal inovasyon konusuna siyaseten yeterince önem verilmediği yönünde uyarılarda bulunmuştur.

Örneğin "Yüksek Teknoloji Forumu", 2017 raporunda Alman devletinin ileriki yıllardaki araştırma ve inovasyon teşvik ve destek programlarını sosyo-politik olarak gerekli olan ve arzu edilen sosyal inovasyonlarla zenginleştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Hightech-Forum, 2017, s.37). Bu bağlamda "Yüksek Teknoloji Forumu", sosyal inovasyonların ancak teknolojik ilerlemeyle sağlanabileceğini, bazen onu tamamlayabileceğini ve çoğu zaman ondan bağımsız olarak da ortaya çıkabileceğini ileri sürmüştür (BMBF, 2020).

Bu uyarıları ve tavsiyeleri dikkate alan Alman hükümeti, 2018'de yenilediği "Yüksek Teknoloji Stratejisi (HTS)-2025" programıyla sosyal inovasyonların önemine kesin bir dille açıkça vurgu yapmış ve bu kavramı daha geniş bir açılımla yeniden tanımlamıştır (Bkz. ayrıca Tablo 2). HTS-2025, koalisyon hükümetinin bütün federal bakanlıklar arasındaki inovasyon finansmanını entegre etmeye yönelik politika yaklaşımı olmuştur. Geçmiş dört yasama döneminin her birinde hükümete bir strateji raporu sunulmuştur. Son yasama dönemine ait HTS-2025 strateji raporu, Eylül 2018'de Federal Kabine tarafından kabul edilmiştir. Son strateji raporuna göre sosyal inovasyonlar, toplumun zorluklarına ve sorunlarına uygulanabilir ve sürdürülebilir çözümler bulmayı amaçlayan yeni sosyal uygulamaları ve organizasyonel modelleri kapsayan bir girişim olarak tanımlanmıştır (HTS, 2018, s.11). Tanımın ilk kısmı, sosyal inovasyonların işlevsel bir anlayışına açıkça atıfta bulunurken ikinci kısım, toplumun yapısal dönüşümünü amaçlayan sosyal yeniliklerin

³ 26 Ağustos 2006'da federal hükümetin kararı ile 2006'da kurulmuş olan ve altı profesör unvanına sahip üyeden oluşan "Araştırma ve İnovasyon Uzmanlar Komisyonu" (Expertenkommission Forschung und Innovation/EFI), federal hükümete eğitim, araştırma ve inovasyon konularında bilimsel danışmanlık hizmetleri vermektedir (Bkz. Şekil 1). Merkez çalışma bürosu Berlin'de olan EFI, her yılın genelde Mart ayının başında federal hükümete Almanya'nın güncel araştırma, inovasyon ve teknolojik performansı hakkında kendi çalışmalarına veya işbirliği yaptığı harici bilim kuruluşlarının araştırma sonuçlarına dayanan kapsamlı bir rapor sunmaktadır. İlk rapor, 27 Şubat 2008'de, son rapor ise 09 Mart 2022'de federal hükümete, daha doğrusu Federal Eğitim ve Araştırma Bakanına teslim edilmiştir. Raporların ana amacı, hükümete Almanya'nın inovasyon alanındaki zayıf ve güçlü yönlerini ortaya koyduktan sonra ulusal araştırma ve inovasyon politikasını optimize etmeye yarayan uygulanabilir ve sürdürülebilir önerilerde bulunmaktır (<https://www.e-fi.de/expertenkommission/expertenkommission/die-expertenkommission>, Erişim: 16.05.2022).

⁴ 2006'da kurulan ve 21 öğretim üyesi, akademisyen ve uzman araştırmacıdan oluşan Yüksek Teknoloji Forumu (Hightech-Forum), federal hükümetin Yüksek Teknoloji Stratejisi (HTS) raporlarının uygulanmasına yönelik olarak merkezi danışma hizmeti veren bir organdır. Görevi, somut uygulama ve eylem önerileri ile federal hükümetin inovasyon ve araştırma politikasını desteklemektir. Yönetim Kurulunun başında Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı müsteşarı ile Fraunhofer Topluluğu Başkanı bulunmaktadır (<https://www.hightech-forum.de/hightech-forum/>, Erişim: 16.05.2022).

normatif boyutunu esas almaktadır. Ancak yenilenen programda da genişletilmiş sosyal inovasyon kavramı anlamında yapısal veya sistemik değişikliklerin teknolojik inovasyon potansiyeline işaret edilmemiştir.

Almanya, böylece ulusal araştırma ve geliştirme sisteminin ağırlıklı olarak sadece teknik inovasyonlardan ibaret olduğu görüşünden uzaklaşmış ve son yıllarda yapılan bilimsel tartışmalar sonucunda sosyal inovasyonlar ile teknolojik inovasyonlar arasındaki ilişkiyi dengeli bir düzeye getirebilmiştir. Metodolojik çeşitliliği ile sosyal inovasyonlar, sektörler arası inovasyon döngülerinin hızla değiştiği dinamik dönemlerde özellikle disiplinler arası inovasyon süreçlerine değerli katkılar sağlayabilmektedir. İnovasyonların toplumsal boyutuyla kabul görmesi ve tam potansiyelini geliştirebilmesi için ekonomik, politik ve (ya) teknolojik unsurların yanında sosyal ihtiyaçların da dikkate alınması gerekmektedir (Schraudner vd., 2018, s.3).

Almanya'da Şansölye Olaf Scholz'un başkanlığında Aralık 2021'de yeni koalisyon hükümeti kurulmuştur. İktidardaki siyasi partiler, yeni yasama dönemine ait planlarını, "Daha Fazla İlerleme İçin Cesaret: Özgürlük, Adalet ve Sürdürülebilirlik için İttifak" sloganıyla 144 sayfadan ibaret olan koalisyon mutabakatının amaçlarını ana hatlarıyla belirlemiştir. Koalisyon mutabakatında Almanya'nın bir inovasyon ülkesi olduğu ve buna bağlı olarak ileriki yıllarda inovasyonlara daha çok kaynak ayrılacağı belirtilmiştir.⁵

Böylece yeni koalisyon hükümeti, sosyal sorun ve zorluklarla güçlü bir şekilde mücadele etme ve sosyo-ekolojik bir piyasa ekonomisine yön verme iradesini beyan etmiş ve bu bağlamda bütçeden daha çok kaynak ayırarak, sosyal inovasyon politikasının devamına karar kılmıştır. Bu arada 189 sayfadan oluşan en son EFI-Raporu (2022), hükümetin resmi danışma kurulu olan Araştırma ve İnovasyon Uzmanlar Komisyonu (EFI) tarafından 09.03.2022'de kurulan yeni koalisyon hükümetinin (liberal) hür demokrat partili Federal Eğitim ve Araştırma Bakanı Bettina Stark-Watzinger'e takdim edilmiştir (<https://www.e-fi.de/>, Erişim: 15.05.2022).

EFI-Raporu (2022, s.21-24), hükümeti Almanya'yı son yıllarda ekonomik olarak güçlü kılan teknolojik alanları ve ekonomik sektörleri daha da geliştirmenin yeterli olmayacağını, en yüksek kalite ve en yüksek verimliliği hedefleyen kademeli/tedrici inovasyonlara da fazla güvenmemesi gerektiği yönünde uyarılmaktadır. Bu bağlamda gerekli olan dönüştürücü değişim, ancak radikal/yıkıcı teknolojik yenilikler, sosyal inovasyonlar ve bunu tamamlayan davranış değişiklikleri ile gerçekleştirilebilir. Tavsiye edilen kapsamlı inovasyon politikaları uygulandığında yakın tarihte daha önce kullanılan tekno-

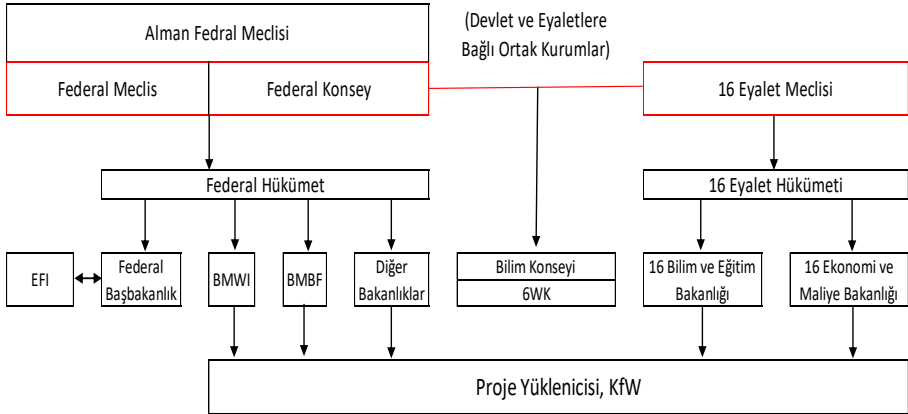
---

⁵ Mutabakat metninde şu açıklamalara yer verilmiştir: "Güçlü bilim ve araştırma, refahın, yaşam kalitesinin, sosyal uyumun ve sürdürülebilir bir toplumun garantörüdür. Geleceğe yönelik arzumuz ve değişiklik yapma cesaretimiz var, yeni şeylere açığız ve yeni teknolojik, dijital, sosyal ve sürdürülebilir inovasyonu ateşleyeceğiz... Araştırma ve geliştirme için yapılan toplam devlet harcamalarının GSYİH payını, 2025'e kadar %3,5'e çıkarmak istiyoruz." (Koalisyon Mutabakatı, 2021, s.16).

lojiler ve mevcut iş modelleri değişecek/değiştirilecek ve mevcut tüketim kalıpları sorgulanacaktır. Aynı zamanda istifade edilecek sosyal-refahı artıran yeni katma değer potansiyeli de ortaya çıkacaktır. EFI-Raporu, dönüştürücü değişimin başarılı olabilmesi için yeni düşünceler çizgisinde tamamen farklı yol ve yöntemlere hazır ve istekli olmak gerektiğinin altını çizmektedir. Bunun için de sadece iş dünyası ve sivil toplumun sosyal duyarlılığı yeterli değildir, aynı zamanda siyaset organları da teşvik edici yeni sosyal inovasyon politikalarıyla aktif olması gerekmektedir.

3.1. Bakanlıkların Sosyal İnovasyon Politikası

1990'lardan itibaren Almanya, inovasyon politikasını sürekli olarak geliştirdi. Ancak özellikle federal idari sistemi nedeniyle inovasyon politikasının kurumsal ve organizasyonel yapısı oldukça parçalı bir görünüm arz etmektedir. Federal (merkezi) düzeyde, Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF) ile Ekonomi ve Enerji Bakanlığı (BMWI), inovasyon politikasından halen birincil derecede sorumludur (Bkz. Şekil 1). Bunun yanında Federal Gıda, Tarım ve Tüketicinin Korunması Bakanlığı; Federal Çevre, Doğa Koruma ve Nükleer Güvenlik Bakanlığı; Federal Sağlık Bakanlığı ve Federal Savunma Bakanlığı gibi kendi özel alanlarıyla ilgilenen diğer federal bakanlıklar da iş birliği yaptıkları kamusal ve özel araştırma enstitüleriyle inovasyon çalışmalarına katkı sağlamaktadır. 2015'te inovasyon yatırımları için federal bütçeden, ilgili komisyonların onaylanmasından sonra, toplam olarak 14,9 milyar Euro ayrılmıştır (Anderson vd., 2016, s.22-23).

Şekil 1. Almanya'da İnovasyon Politikasının Kurumsal Yapısı

BMBF = Bundesministerium für Bildung und Forschung (Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı).

BMWI = Bundesministerium für Wirtschaft und Energie (Ekonomi ve Enerji Bakanlığı).

EFI = Expertenkommission Forschung und Innovation (Araştırma ve İnovasyon Uzman Komisyonu).

GWK = *Gemeinsame Wissenschaftskonferenz von Bund und Ländern (Federal ve Eyalet Hükümetlerinin Ortak Bilim Konferansı).*

KfW = *Kreditanstalt für Wiederaufbau (Yeniden İmar Kredi Kurumu/Kamusal Banka Grubu: %80 Federal ve %20 Eyalet).*

Kaynak: *Anderson vd., 2016, s.22.*

Sosyal inovasyonların potansiyelini yakın zamanlarda en etkili bir şekilde yansıtan bir örnek proje, 2020 korona krizi sırasında Alman hükümeti tarafından başlatılan ve yürütülen Hackathon-WirvsVirus programıdır (Bkz. Tablo 2 ve 4). Bu program sayesinde 20-22 Mart 2020'de toplumun her kesiminden 28.361 aktif katılımcı, online platform üzerinden bir araya gelmiş ve sağlık krizini dijital çözümlerle aşmaya yarayan 1.500'den fazla projeye katkı sağlamıştır. Aktörlerin alanı, sorunları ortaklaşa çözmek için bir araya gelen işletmelerden, bakanlıklarda çalışan memurlardan, sivil vatandaşlardan bilim insanlarına kadar uzanmıştır (<https://wirvsvirus.org/>, 2022).

Bu programla birlikte spesifik ürün ve hizmet inovasyonlarının yanında özellikle düzen gerektiren sorunlara aşağıdan yukarıya (bottom-up) doğru çözümler geliştirilmiştir. Hackathon örneği, sosyal inovasyonların sadece sivil toplum sektöründe yer almadığını açıkça göstermektedir. Yani üçüncü sektörün dışında bilim, siyaset, ekonomi ve iş dünyasındaki yenilikler, sosyal inovasyonlar için de önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Sosyal inovasyon konsepti hem işlevsel hem de normatif boyutlu bir uygulama alanına sahiptir. Alman hükümeti, "İleri Teknoloji Stratejisi 2025" programıyla sosyal inovasyondan toplumsal sorunlara çözüm geliştiren sosyal uygulamalar ve modeller olarak anlamaktadır (Bkz. Tablo 3).

Tablo 3. Almanya'nın Sosyal İnovasyon Politikasının Genel Görünümü

Yetkili Üst ve Alt Kurumlar.	Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF), Federal Ekonomi ve Enerji Bakanlığı (BMWI). Federal Sıçrama/Atılım İnovasyon Ajansı
Sosyal İnovasyon Kavramına Yüklenen Anlam	Toplumsal sorunlara çözüm geliştiren sosyal uygulamalar ve modeller
Siyasal Strateji	2018 Tarihli "Yüksek Teknoloji Stratejisi 2025"
Teşvik Enstrümanları veya Programları	Hackathon-WirvsVirus (2020). WIR! – Bölgesel Değişime Yönelik İnovasyon. Fikirler Topluluğu-Sosyal İnovasyonlar için Rekabet Teşvik Programı.

Almanya'da inovasyonlara yönelik finansman destek programlarının çoğu, teknik inovasyon projelerine dönüktür. Sosyal boyutu olan inovasyon projelerinde de sosyal inovasyon, genelde teknik inovasyonun bir alt kategorisi olarak yer almaktadır. Örneğin Mayıs 2020'nin federal fon veri tabanına

göre Almanya çapında toplam 219 inovasyon projesine Bakanlıklar tarafından finansal destek verilmiştir. Bunlardan 70'i, sosyal inovasyon içeriğine sahip projelerden oluşmaktadır. Bu projelerin bir kısmı, sosyal inovasyon kavramına dar anlam yüklemekte ve sosyo-politik bir amaç gütmektedir. Sistemik ve dolayısıyla geniş sosyal inovasyon kavramını ele alan projeler, daha çok Bakanlıklar tarafından belirlenen teşvik programlar ekseninde hazırlanmıştır. Örneğin “WIR!-Bölgesel Değişime Yönelik İnovasyon” (WIR!-Wandel durch Innovation in der Region) programı bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ancak biri hariç, finansal destek kapsamına alınan 70 projenin tamamında sosyal inovasyonlar, teknolojik inovasyonların bir yan veya alt kategorisi olarak tasarlanmıştır (BMBF-WIR, 2022).

Ancak Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı (BMBF), Mayıs 2020 tarihli “Fikirler Topluluğu” (Gesellschaft der Ideen) başlığını taşıyan teşvik programıyla sosyal inovasyonların geliştirilmesine yönelik olarak yeni fikir ve önerilerin doğmasına yardımcı olabilecek araştırmaları teşvik etmektedir. Özellikle birlikte yaşamaya dair olumlu bir değişim vaat eden fikirlerin sosyal inovasyona dönüştürülebilir projelere aşamalı olarak destek verilmektedir (Bkz. Tablo 4). Bu teşvik programına sadece araştırma-geliştirme kuruluşları değil her sektörden yenilikçi fikirlere açık kişiler de projeler sunabilme hakkına sahip olmaktadır (BMBF, 2020).

Tablo 4. BMBF (Federal Eğitim ve Araştırma Bakanlığı)’nın “Fikirler Topluluğu Sosyal İnovasyonlar için Rekabet” Teşvik Programı (2020).

Teşvik Programının Aşamaları	Teşvik Edilen Projeler ve İçerikleri	Destek Gören Kişiler veya Kuruluşlar	Finansal Destek
Ön Aşama: Fikrin İletilmesi	Fikrin, iki sayfa halinde açıklanması: Diğerlerinden farklı olması gereken fikir, hangi sosyal soruna çözüm getirmektedir? Muhatap kitle kimdir? En son teslim tarihi: 30.06.2020.	Değişik toplumsal kesimlerden herkes: Vakıflar, Odalar, Dernekler, Belediyeler, Ar-Ge Merkezleri.	-
Basamak 1: Fikrin Tasarlanması	Finansman ve danışmanlık yönleriyle desteklenen 30 proje, 6 ay içinde tasarı haline getirilmelidir.	Ön aşamada geçen kişi ve kuruluşlar.	12.500 AVRO
Basamak 2: Fikrin Denenmesi	Fikri test etmek amacıyla 10 projeye bilim camiasına mensup uzmanların desteği ile 2 yıl süre tanınmaktadır.	Ön aşamada geçen kişi ve kuruluşlar.	200.000 AVRO
Basamak 3: Fikrin Uygulanması.	Başarılı deneyden sonra gelecek vaat eden fikri hayata geçirmek amacıyla 5 projeye açık destek verilmektedir. Süre: 3 yıl.	Ön aşamada geçen kişi ve kuruluşlar.	Açık (henüz bu aşamaya gelinmediği için bütçe açıklanmamıştır)

Kaynak: https://www.gesellschaft-derideen.de/de/home/home_node.html, Erişim: 11.05.2022.

Fikrin denenmesi aşamasına (Basamak 2'ye) kadar gelebilmiş 10 projenin konuları, “*Sanal ve Reel*”, “*Genç ve Yaşlı*” ve “*Kent ve Kırsal*” alanlarıyla ilgilidir (Bkz. Tablo 4).

“Sanal ve Reel” alanıyla ilgili yenilikçi sosyal projelerin başlıkları ve içerikleri şu şekildedir (<https://www.gesellschaft-der-ideen.de>, 2022):

- 1. Hasta ve Yakınlarına Yönelik Esnek Destek İçin Kanser Danışmanlık Uygulaması:** Özellikle kırsal kesimde yaşayan dezavantajlı kanser hastalarının dijital araçlardan da yararlanmak suretiyle topluma daha fazla katılmalarını sağlamayı ve yaşam kalitelerinin yükseltilmesini amaçlayan proje.
- 2. Yaşlı Bakım Hizmetlerinde Sanal Etkinlikler:** Yaşlı bakım merkezlerinde bir konferans platformu aracılığıyla nesiller arası dijital toplantılar düzenlenmeyi öngören bir proje. Gençler, burada sanal gönüllülük (Virtual Volunteering) bağlamında mekândan bağımsız olarak bakıma muhtaç engelli ve yaşlılarla sanal âlemde etkinlikler düzenlemektedir.
- 3. Ruhsal.Fit: Kendi Kendine Dijital Yardım:** Dijital programlar üzerinden korku ve panik-atak içinde olan insanlara yönelik karşılıklı olarak psikolojik destek vermeyi amaçlayan bir proje. Psikolojik çevrimiçi kurslar, psikolojik şikâyetler ve rahatsızlıklara yardımcı olmakta ve genellikle bir terapi randevusu için bekleme süresi arasında köprü kurmak için kullanılmaktadır.
- 4. ReliefVR:** ReliefVR, kronik ağrı kısır döngüsünden çıkmak anlamına gelmektedir. Bu proje ile sanal gerçeklik (virtual reality) sayesinde ağrı tedavisinde kronik sancılar ilaçsız tedavi edilebilmektedir. Modern ağrı modellerine dayanarak, kronik ağrı ortaya çıktığı yerde (beyinde) tedavi edilmektedir.

“Kent ve Kırsal” alanıyla ilgili yenilikçi sosyal projelerin başlıkları ve içerikleri şu şekildedir:

- 1. Mobil Veri Laboratuvarı:** Bu projede bilimsel veri kullanma ve yetkilendirme modellerine dayanan veri okuryazarlığı (data literacy) programları kırsal kesimi de içine alacak bir şekilde diyalogu esas alan gezgin sergiler yer almaktadır. Laboratuvar, veri dünyasının önemli yönlerini doğrudan somut hale getiren etkileşimli sergilerin yanı sıra atölye formatında düşük eşikli bilgiler ve eğitim teklifleri içermektedir.
- 2. Reallaborgutalaune: Toplum Destekli Projeleri Birlikte Keşfedin:** “Reallaborgutalaune”, “toplum temelli projelerde katılımcı eylem araştırması” anlamına gelmektedir. Projenin amacı, kent ve kırsalda dayanışmalı tarım kooperatifi, ortak konut projeleri, ortak sosyal girişimler, açık atölyeler, temel gıda temininde işbirliği ve ortak kullanımlı bahçeler gibi topluluk projelerinin hayata geçirilmesi ve yaygınlaştırılması için pratik bilgi üretmek ve yaymaktır.
- 3. Dijital Köy-Mobil:** Proje, gençleri ve yaşlıları çekici bir medya becerileri yelpazesıyla bir araya getirmek ve eğitmek için birkaç dijital köy cep telefonuyla doğrudan kırsal alanlardaki yerlere gitmeyi öngörmektedir.

“Tüm nesiller için gezici köy okulu” planlayan bu proje, köylere çekici ve katılımcı danışmanlık ve eğitim formatları getirmektedir.

“**Genç ve Yaşlı**” konulu yenilikçi sosyal projelerin başlıkları ve içerikleri ise şu şekildedir:

- 1. Nesil Transfer Robotikleri:** Bu projede üniversite öğrencileri, korumalı sosyal sitelerde ikamet eden yaşlılarla birlikte günlük hayatlarında kendilerine yardımcı olabilecek kullanılması kolay olan sosyal robotlar geliştirmektedir.
- 2. Birlikte Dinlemek-Bakım İhtiyacı Olan Tüm İnsanlar İçin Dinle:** “Birlikte dinlemek” başlığını taşıyan bu projenin amacı, bakıma muhtaç ve işitme engelli yaşlı kişilerin de kaliteli işitme cihazlarıyla sosyal ortamda kolayca iletişim kurmalarını sağlamaktır.
- 3. Güvenilir Messenger (Güvenilebilir Haberci)-Cezasız Bir Yaşam İçin Mentorluk:** Mentorluk programı içeren bu projede suç işlemiş ve ceza almış gençlerin bir daha suça bulaşmamaları için güvenilebilir ve pedagojik olarak eğitilmiş eski mahkûmlarla bir araya getirilmektedir.

Seçilerek fikrin denenmesi aşamasına gelmiş olan on proje ve sahipleri, 24 Ağustos 2021'de açıklanmıştır. İki yıl sürecek olan bu projeler, 200.000 AVRO'luk bir finans desteği ile uygulama aşamasına gelebilmek için hazırlık çalışmalarına devam etmektedir. Proje sahipleri, 26 Ocak 2022'de bir dijital tanıtım ve kutlama etkinliğinde ödüllendirilmiş ve bu vesile ile uzmanların da katıldığı bir panel ortamında projelerini tanıtmıştır (<https://www.gesellschaft-der-ideen.de>, Erişim: 11.05.2022).

3.2. Federal Sıçrama/Atılım İnovasyon Ajansının Sosyal İnovasyon Politikası

Diğer ülkelerin aksine Almanya'da inovasyon politikasının koordinasyonunu sağlayan inovasyon ajansı gibi bir merkezi kurum, uzun yıllar oluşturulmamıştır. Ancak 2019'da Leipzig kentinde Federal Sıçrama/Atılım İnovasyon Ajansı (SPRIN-D) (Bundesagentur für Sprunginnovation/SPRIN-D) kurulmuştur. Ne var ki Almanya'da müstakil sosyal inovasyon projelerini teşvik edici ve destekleyici uygulamalar halen pek nadir görülmektedir. Genelde sosyal inovasyon içerikli projeler, bağımsız bir konu olarak ele alınmaktan ziyade teknik ağırlıklı inovasyonların bir alt kategorisi olarak hazırlanmaktadır. Bu yaklaşım, Federal Sıçrama/Atılım İnovasyon Ajansı'nın uygulamalarında da görülmektedir (<https://www.sprind.org/de/>, 2022).

Bir milyar avroluk bütçeye sahip olan bu devlet ajansı, genelde teknik anlamda çığır açan inovasyonlar ve yeni atılımlar yaratma amacı gütmektedir. Bu, toplum hayatının bütün alanlarını fark edilir ve sürdürülebilir bir şekilde daha iyi hale getiren ürünler, hizmetler ve sistemler oluşturma anlamına gel-

mektedir. Bu amaca ulaşmak için ajans, bilim ve iş dünyasından yeni ve olağanüstü fikirleri olan düşünürleri, özel teknik uzmanlığı ve tutkusu olan insanları bir araya getirmektedir. Risk alabilecek ve farklı düşüncelerini radikal bir şekilde gerçeğe dönüştürmek isteyen yenilikçi girişimcilere, kapsamlı destek çerçevesinde uygun maddi olanak sağlanmakta, yardımcı olacak ekipler sunulmakta, iş ve siyaset alanlarından doğru ağlarla bağlantı kurulmasına yönelik fiziksel, iletişimsel ve dijital ortamlar hazırlanmaktadır. Ajans, sadece sivil nitelik taşıyan teknik inovasyon projelerine destek verirken, projelerin toplumsal konulara yönelik ve toplum yararına olmasına da dikkat etmektedir. Bir başka deyişle ajans, hümanist ve katılımcı temel değerleri esas alan veya bunlara dayanan sosyal fayda boyutu da olan sıçrama/atılım inovasyonlarını desteklemektedir. (<https://www.sprind.org/de/wir/>, 2022).

Sıçrama/atılım inovasyonlar, artımlı (incremental) inovasyonlardan farklıdır. Genel olarak artımlı inovasyonlar, temel işlevselliklerini koruyarak mevcut ürün ve hizmetlerin iyileştirilmelerini kademeli/tedrici olarak sağlamaktadır. Buna örnek olarak akıllı telefonlarda kamera çözünürlüğündeki veya görüntüleme kalite artışı gösterilebilmektedir. Buna karşılık olarak “radikal” veya “yıkıcı” inovasyon (“disruptive” innovation), tamamen yeni ürün konseptlerine ve teknik çözümlere yol açan temel yenilikleri ifade eden bir kavramdır. “Yıkıcı” kelimesi, dar anlamda bir şeyin kesintiye uğradığına ve geniş anlamda işleyen bir sistemde bir kesintinin olduğuna işaret eden bir sıfattır. Yıkıcı inovasyon ise faaliyet gösteren işletmelerin, ürünlerin ve (ya) tüm sanayi sektörlerinin yerinden edilmesine yol açan mevcut bir pazar için tamamen yeni bir katma değer yaratma biçimidir. Bu nedenle yıkıcı inovasyon, yalnızca yeni fikirlerin, iş modellerinin ve teknolojilerin mevcut pazar dinamiklerini kesintiye uğrattığı sanayilerde bir işlev görmektedir. “Yıkıcı” inovasyon kavramı, 1990’ların sonlarına doğru Christensen ve Raynor (2003) tarafından ortaya atılmış ve yeni teknolojilere dayalı sanayi kollarının inovasyon kaynaklı etkili ve istikrarlı büyümesi nedeniyle hızlı bir şekilde yayın dünyasında yerini almıştır. Ancak o zamandan beri yeni teknolojilerin, süreçlerin ve hatta yıkıcı iş modellerinin kullanımını ima eden bu kavram, günlük hayatımıza ve özellikle iş dünyasına giren bir tür moda tabir olarak sık sık kullanılmaktadır.

Yıkıcı teknolojiler, yeni ürünler için yeni olanaklar sunmaktadır. Bu şekilde düşük gelirli pazarlar bile, daha önceleri elde etmeleri mümkün olmayan yeni teknolojik ürünlere sahip olabilmektedir. Özellikle hızlı dijital değişim sürecinde özellikle eğitim ve sağlık hizmetleri, yıkıcı teknolojilerin etkisi altında kalmaktadır. Örneğin uzaktan eğitim modelleri, geleneksel eğitim sistemlerini sarsıntıya uğrattığı için eğitim piyasasında yeni ve önemli bir rol oynamaktadır. Kısacası yıkıcı inovasyonlar, yeni teknolojik açılımlarıyla değişik piyasalarda daha düşük maliyetlerle ürün ve hizmetler sunarak hem rakiplerini uzaklaştırmakla avantaj sağlamak hem de yeni müşteri tabanına hizmet etme fırsatı bulabilmektedir (Oroszi, 2020, s.449).

Mezkûr ajans ise “radikal” veya “yıkıcı” sıfatlar yerine aslında aynı anlam ifade eden sıçrama/atılım kelimelerini tercih etmektedir. Sıçrama inovasyonları, pazarlarda, kuruluşlarda ve toplumlarda geniş kapsamlı değişiklikler getiren ve katma değer için büyük potansiyel vaat eden radikal yeniliklerdir (EFI-Raporu, 2022. s.155). Mezkûr ajans, artımlı inovasyonlardan çok toplumsal veya bilimsel zorlukların çözülmesine yardımcı olmak amacıyla sıçrama/atılım inovasyon içerikli projeleri teşvik etmektedir. 2021'de ajansa toplam olarak 375 proje başvurusu yapılmıştır. İlk aşamadaki genel incelemeden sonra, başvuruların sadece %7'si atılım/sıçrama inovasyon potansiyeli olan projeler olarak belirlenmiştir. İkinci aşama kapsamında ise ajansa bağlı teknik uzmanlarca yapılan daha detaylı ve derin incelemeler sonucunda sunulan projelerin ancak %3,5'i kabul görmüştür. Projelerin atılım/sıçrama inovasyon potansiyeline sahip olabilmesi ve kabul edilebilmesi için proje sonuçlarının sosyal hayatı bariz bir şekilde iyileştirici bir güce sahip olması gerekmektedir. Sunulan projeler, örneğin tamamen yeni bir pazar yaratabilmeli, bütün yönleriyle yeni bir eko-sistem yaratmak için mevcut bir pazarı temelden değiştirebilmeli veya büyük bir teknolojik, sosyal veya çevresel sorunu etkili bir biçimde çözebilmelidir (<https://www.sprind.org/de/projekt-einreichen/>, 2022).

Bilim, ekonomi, bakanlıklar, siyaset ve sivil toplum alanını temsil eden 10 yönetim kurulu üyesi tarafından idare edilen ajans, çığır açan inovasyon türlerinin alanını hayli geniş tutmaktadır. Radyo ve televizyondan, yapay zekâdan, elektrik için depolama teknolojilerinden, laboratuvarlarda organ ekimi ve yetiştirmeden, aspirin ve elektron mikroskoplarına ve otomobillere kadar hemen her türlü teknolojik inovasyon projesi, finansal destek kapsamına girmektedir. Ancak ajansın teşvik enstrümanları, öncelikli olarak piyasa kullanımını için elverişli olan teknolojik ürün ve hizmetlere yönelik olarak geliştirilmiştir (Harhoff, vd., 2018, s.10). Bu bağlamda ihale yöntemiyle ajans tarafından 2022'de teklif edilen bazı projeler şunlardır (<https://www.sprind.org/de/corporate-governance>, Erişim: 09.05.2022):

- Üretilen ısı enerjisini kullanarak gerilimi azaltmak için teknik çözüm.
- Küçük bir rüzgâr türbininin dinamik simülasyonu.
- Deneysel işletmede yüzey suyunun analitik incelenmesi.
- Küçük rüzgâr türbinleri için pazar araştırması.
- Yüzeysel sularda mikro-plastiklerin analitik incelenmesi.
- Tesis inşaatı ve saha hazırlığı alanında destek hizmetleri.
- Mikro-plastiklerin atık sudan uzaklaştırılmasına yönelik bir laboratuvar sistemi için ölçüm teknolojisinin teslimi ve kurulumu.

Görüldüğü üzere müstakil olarak sadece sosyal inovasyon projelerini dikate alan ve bunları açıkça destekleyen finansman programları yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte internet veya akıllı telefon gibi bugün toplum hayatını derinden etkileyen sıçrama inovasyonların çoğu, Almanya kaynaklı değilse de ajans, yenilik vaat eden bu gibi alanlarda inovatif projelere kurumsal ve finansal olarak destek vermekle küresel rekabet ortamında avantaj

sağlamak istemektedir. Dolaylı da olsa en nihayetinde sosyal fayda yönü de olan bu yeni inovasyon politikası ile Almanya, son yıllarda küresel çapta bazı önemli başarılar elde edebilmiştir. Örneğin Mainz ve Tübingen kentlerinde geliştirilen ve dünyada yaşayan insanların korona krizinden kurtulmasına yardımcı olan Pfizer-BioNTech aşısı olarak bilinen mRNA, bu desteğin bir sonucu olarak gösterilmektedir. Yeni teknoloji nedeniyle geleneksel aşılardan farklı olan BioNTech aşısı mRNA (messenger RNA veya kurye/haberci/mesajcı Ribo-Nükleik-Asit), sentetik RNA moleküllerini insan hücrelerine transfer eden yeni bir aşı türüdür (<https://www.sprind.org/de/projekt-einreichen>, Erişim: 08.05.2022).

4. Türkiye Açısından Kısa Bir Değerlendirme

İleri ekonomiler arasında yer alma hedefi güden Türkiye, Almanya gibi (sosyal) inovasyonlarıyla ileri bir konumda olan gelişmiş ülkelerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanmasını bilmelidir. Türkiye, Ar-Ge ve teknik inovasyon projelerine destek vermenin ötesinde toplumsal gelişmenin sosyal barış ve adalet çizgisinde gerçekleşmesi için, toplum temelli sosyal inovasyon (social innovation) projelerini de stratejik ekonomi ve sosyal politika kapsamına almalı ve oluşturacağı yeni finansal kaynaklarla toplumsal yarar sağlayan sosyal inovasyonları teşvik etmelidir. Kapsamlı sosyal inovasyon projeleri, sadece devlet eliyle değil, aynı zamanda sivil toplum, sanayi odaları, üniversiteler ve iş dünyası işbirliği ile yürütülmelidir. Kısacası Türkiye, devlet planlama stratejileri açısından sadece arz tarafında değil, toplumsal sorun ve ihtiyaçlar bağlamında talep tarafında da tüm olasılıkları ve olanakları dikkate alarak, hem teknik hem de sosyal inovasyon projelerine bir bütünlük içinde finansal ve lojistik destek vermelidir.

Ancak sosyal inovasyonun hangi aşamadan sonra başladığını veya teknik inovasyonun hangi düzeyden sonra sürecini tamamladığını bilmeden verimli inovasyon teşvik politikaları geliştirmek olanaksızdır. Bu nedenle başta devlet yetkilileri ve buna bağlı olarak ilgili bakanlıkların temsilcileri olmak üzere bilim, sivil toplum ve iş dünyasının paydaşları, sosyal inovasyon kavramının, teknik ve sosyo-ekonomik ilerleme açısından önemini idrak etmeli ve teknik ile sosyal inovasyon arasındaki ilişkiyi olumlu etkilerini görerek, optimal inovasyon programları ve projeleri geliştirmelidir.

Ancak sosyal inovasyon projelerinin koordineli ve toplumsal yarar açısından etkili bir şekilde uygulanabilmesi için, düşünce boyutuyla inovasyon odaklı bütüncül ve sistemik ortak bir yaklaşımın sergilenmesi elzemdir. Türkiye, sosyal ve teknolojik inovasyonların birbirinin zıttı olarak değil, tam aksine birbirini tamamlayan unsurlar olarak görmeli ve daha yüksek oranda sosyal inovasyonların ekonomik ve teknolojik avantajlarını toplum yararına kullanmalıdır.

Sonuç

Sosyal inovasyonlar, teknolojilerin kullanımındaki iyileştirici veya radikal (yıkıcı) değişikliklerin ötesinde yaşam tarzlarında, iş ve finansman modellerinde, çalışma yöntemlerinde ve (ya) organizasyon biçimlerinde gibi alanlarda temel değişiklikleri ve yeni sosyal uygulamaları ifade eden bir kavramdır. Sosyal inovasyonlar, teknolojik yeniliğin hem tamamlayıcısı, hem de sonucu olabileceği gibi ondan tamamen bağımsız olarak da ortaya çıkabilmektedir. Bu makale, Almanya hükümetleri tarafından hem mali, hem de süreç içinde teknik danışmanlık hizmetleri ile desteklenen sosyal inovasyonların gerek sivil toplum aktörleri, gerek tecrübe sahibi bireyler, gerekse sosyal girişimciler/işletmeler tarafından geliştirilebileceğini göstermiştir.

Teknolojik bileşenler, sosyal inovasyonun temel bir parçası olabileceği gibi, tam tersine sosyal inovasyonların kendisi de teknolojik inovasyonların tamamlayıcısı olabilmektedir. Sosyal inovasyonlar, teknik yönleri bağlamında farklı derecelerde yenilikçi açılımlar sergileyebilmektedir. Bazı sosyal inovasyonların bizatihi kendisi teknolojik yeniliklere zemin hazırlayabilmektedir. Bazen mevcut teknolojiler de sosyal inovasyonların oluşumunda destekleyici bir rol oynamaktadır.

Almanya'da inovasyon politikalarından sorumlu bakanlıkların teşvik programları çerçevesinde Korona sorunu gibi acil çözüm gerektiren sosyal inovasyon projelerini gündeme almaları ve halkın katılımını sağlamaları, hem sosyal sorunlara karşı toplumsal bilincin artmasına, hem de bu gibi yenilikçi projelerin etkin ve başarılı bir şekilde gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır. Demokratik katılımçılık anlayışını inovasyon politikalarında da uygulayan Alman hükümetleri, sosyal ve ekonomik yönelimli özel ve kamusal bilim organizasyonlarının yanında sivil toplum ve iş dünyası aktörlerinin ortak potansiyel sinerjisinden yararlanmak için çaba göstermektedir. Çünkü bu katmanlı sinerjiler, sosyal inovasyonların başarısı için özellikle önemlidir. Ne de olsa özellikle multi-disipliner boyutlu inovasyonlar, birçok alanla direkt veya indirekt olarak ilişkilidir. Farklı toplum kesimlerinden ve sanayi sektörlerinden gelen aktörler arasındaki iş birliğinin yarattığı kapsamlı sinerji, sosyal inovasyonların toplumsal fayda boyutu açısından yüksek olmasını sağlamaktadır.

Ezcümle; sosyal inovasyonlar, güncel veya gelecekteki toplumsal ihtiyaçlara cevap vermenin yanı sıra topluma artçı sosyo-ekonomik ve teknolojik faydalar da getirebilmektedir. Sosyal inovasyonlar, Almanya ekonomisinin ve ülkenin sosyal refahının sürdürülebilirliği için özellikle önemlidir. Çünkü sosyal inovasyonlar, bir yandan Almanya'nın ekonomik performansına katkıda bulunmakta, diğer yandan da demografik değişim (yaşlanan toplum) ve buna bağlı olarak vasıflı eleman ihtiyacı gibi sosyo-ekonomik sorunlara da erken safhada çözüm getirebilmektedir.

Bir ülkenin, küresel çapta rekabet edebilir sanayi ve inovasyon avantajlarını stratejik olarak koruyabilmesi ve sürdürülebilmesi, sadece dijitalleşme ve

ileri teknoloji ile mümkün değildir. Bunun ötesinde toplumsal sorunların çözümünde de etkin olabilmek için, sektörler arası iş birliği çerçevesinde yenilikçi ve yaratıcı çalışma ve iletişim yöntemlerine ihtiyaç vardır. Bu da ancak sorunlara bütüncül bir perspektiften bakabilen, yüksek motivasyonlu ve ilginç fikirlere sahip bilgi ve tecrübe sahibi kişilerin sosyal inovatif katkıları ile mümkün olabilecektir. Bundan dolayı rekabet üstünlüğünü korumak ve yükseltmek isteyen Almanya, teşvik mahiyetinde sosyal inovasyon projelerine finansal destekte bulunmaktadır. Almanya, şimdiye kadar sosyal inovasyon destek programlarını öncelikli olarak kâr amacı gütmeyen, yerel sorunlara girişimci bir anlayışla yönelen sosyal işletmelere ağırlık vermiştir. Ancak son yıllarda bütün toplumsal sorunlara yönelen kapsamlı sosyal inovasyon projelerine de artan oranda kamusal destek verilmektedir.

Almanya örneğinden yola çıkarak, Türkiye de küresel rekabetin baskılarına karşı ekonomik gücünü koruyacak ve geliştirecek inovatif politikalar geliştirmek durumundadır. Bu doğrultuda inovasyon ve Ar-Ge alanında küresel boyutta başarı sağlayan yerel bilimsel, teknolojik, siyasal, yasal ve ekonomik çerçeve şartlarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Bunun için de inovasyon dostu sosyal politikaların teşvik edilmesi ve toplumsal yararı yüksek olan inovasyon proje/programlarının daha çok finansal destek görmesi gerekmektedir. Yenilikçi ve yüksek teknoloji içerikli yatırımlar, devlet-özel sektör iş birliği ile hayata geçirilmelidir. Ayrıca stratejik olarak Türk eğitim sistemi, uygulanabilir inovasyon yatırımlarını esas alan teknik bilimlerle zenginleştirilmelidir. Özellikle bazı seçkin Türk üniversitelerine özerk araştırma olanakları çerçevesinde inovasyon temelli Ar-Ge merkezleri tesis edebilmeleri için her türlü destek verilmelidir. Kısacası Türkiye, toplumsal ve ekonomik faydası yüksek yatırımların küresel çapta sürdürülebilirliğini sağlayan inovasyon politikalarının stratejik ilkelerini, vizyon ve misyon anlayışı doğrultusunda belirlemeli ve plânlı bir şekilde bunları uygulamaya koymalıdır.

Kaynaklar

- Anderson, L. F. vd. (2016). *Policies for innovation in times of digitalization: A comparative report on innovation policies in Finland, Sweden and Germany. Good Society –Social Democracy #2017plus*. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Baykul, A. (2022). İnovasyonun Belirleyicileri: Küresel İnovasyon Endeksi Üzerinde Bir Araştırma. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 52-66.
- BMBF (2014). Die neue hightech-strategie innovationen für Deutschland. https://www.bmbf.de/upload_filestore/pub_hts/HTS_Broschüre_Web.pdf, Erişim Tarihi: 14.04.2022.
- BMBF (2020). Forschung. agentur für sprunginnovationen. <https://www.bmbf.de/de/agentur-fuer-sprunginnovationen-9677.html>, Erişim Tarihi: 13.04.2022.
- BMBF (2021). <https://www.datenportal.bmbf.de/portal/de/bufi.html>, Erişim Tarihi: 04.11.2022.

- BMBF-WİR (2022). WIR!-bölgesel değişime yönelik inovasyon. (WIR!-Wandel durch Innovation in der Region. https://www.innovation-strukturwandel.de/SiteGlobals/Forms/strukturwandel/karten/de/Karte_formular.html?queryResultId=null&pageNo=0&legendeIndex=6&hasDonutCluster=true&hideZeitraum=true&kartentyp=wir-wandel-durch-innovation-in-der-region, Erişim Tarihi: 11.05.2022.
- Christensen, C. M ve Raynor, M. E. (2003). *The innovator's solution: Creating and sustaining successful growth*. Boston: Harvard Business School Press.
- EFI-Raporu (2016). Gutachten zu Forschung, Innovation und technologischer Leistungsfähigkeit Deutschlands. (Expertenkommission Forschung und Innovation/EFI=Araştırma ve İnovasyon Uzmanlar Komisyonu). https://www.bmbf.de/files/EFI_Gutachten_2016.pdf, Erişim Tarihi: 16.04.2022.
- EFI-Raporu (2022). Gutachten zu forschung, innovation und technologischer leistungsfähigkeit Deutschlands. Expertenkommission Forschung und Innovation. https://www.e-fi.de/fileadmin/Assets/Themenverzeichnis/Inhaltskapitel_2022/EFI_Gutachten_2022_A.pdf. Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- European Commission (2020). *Social enterprises and their ecosystems in europe: Comparative synthesis report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Union (2014). *Social innovation. A decade of changes*. Luxemburg: Publications Office of the European Union.
- Fraunhofer ISI (2022). Fraunhofer-Institut für System- und Innovationsforschung (Fraunhofer Sistemler ve Yenilik Araştırmaları Enstitüsü). https://www.isi.fraunhofer.de/de/competence-center/politik_gesellschaft/projekte/htf2025.html, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit (2020). Soziale innovationen und ihr beitrage zum innovationssystem: Förderansätze und handlungsbedarf in Deutschland, <https://shop.freiheit.org/#!/Publikation/959>, Erişim Tarihi: 17.05.2022.
- Harhoff, D. vd. (2018). *Impulse für sprunginnovationen in Deutschland*. München: Herbert Utz Verlag.
- Hightech Forum (2017). Innovationspolitische leitlinien des hightech-forums. https://www.hightech-forum.de/wpcontent/uploads/htf_leitlinien_fina_web.pdf, Erişim Tarihi: 23.04.2022.
- HTS (Hightech-Strategie) (2018). Forschung und Innovation für die Menschen: Die Hightech-Strategie 2025. <https://www.hightechstrategie.de/files/HTS2025.pdf>, Erişim Tarihi: 18.04.2022.
- <https://wirvsvirus.org/>, Erişim Tarihi: 11.05.2022.
- <https://www.e-fi.de/>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- <https://www.e-fi.de/expertenkommission/expertenkommission/die-expertenkommission>, Erişim Tarihi: 16.05.2022.
- https://www.e-fi.de/fileadmin/Assets/Gutachten/2022/EFI_Gutachten_2022.pdf, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- https://www.e-fi.de/fileadmin/Assets/Themenverzeichnis/Inhaltskapitel_2022/EFI_Gutachten_2022_A.pdf, Erişim Tarihi: 14.05.2022.
- https://www.gesellschaft-der-ideen.de/de/home/home_node.html, Erişim Tarihi: 11.05.2022.

- https://www.gesellschaft-der-ideen.de/SiteGlobals/Forms/Suche/Ideen/Ideen-suche_Formular.html?nn=638956, Erişim Tarihi: 11.05.2022.
- <https://www.gsb.stanford.edu/experience/about/centers-institutes/csi/defining-social-innovation>, Erişim Tarihi: 13.05.2022.
- <https://www.hightech-forum.de/hightech-forum/>, Erişim Tarihi: 16.05.2022.
- <https://www.isi.fraunhofer.de/de/profil/zahlen-fakten.html>, Erişim Tarihi: 15.05.2022.
- <https://www.sprind.org/de/>. Erişim Tarihi: 08.05.2022.
- <https://www.sprind.org/de/corporate-governance>. Erişim Tarihi: 09.05.2022.
- <https://www.sprind.org/de/projekt-einreichen/>. Erişim Tarihi: 08.05.2022.
- <https://www.sprind.org/de/wir/>. Erişim Tarihi: 08.05.2022).
- Koalisyon Mutabakatı (2021). SPD; bündnis 90/die grünen; FDP. Mehr fortschritt wagen. bündnis für freiheit, gerechtigkeit und nachhaltigkeit. koalitionsvertrag zwischen SPD, Bündnis 90/Die Grünen und FDP 2021-2025. Berlin: SPD, Bündnis90/Die Grünen, FDP. [https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/ Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf](https://www.spd.de/fileadmin/Dokumente/Koalitionsvertrag/Koalitionsvertrag_2021-2025.pdf), Erişim Tarihi: 16.05.2022.
- Mazzucato, M. (2015). Beyond market failures: Shaping and creating markets for innovation-led growth. in: Mazzucato, M.; Penna, C. R. Hrsg.: *Mission-oriented Finance for Innovation: New Ideas for Investment-Led Growth*. London/New York.
- Mc. Kinsey & C. Ashoka (2019). Wenn aus klein systemisch wird: Das Milliardenpotenzial sozialer Innovationen. <https://www.mckinsey.de/publikationen/2019-03-14---ashoka-wenn-aus-klein-systemisch-wird#:~:text=Dies%20ist%20das%20Ergebnis%20einer,den%20Erfolg%20von%20Sozialunternehmen%20sind.>, Erişim Tarihi: 15.04.2022.
- OECD (2014). OECD Science, technology and industry Outlook. Paris: OECD Publishing. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/4b88d3e1-en.pdf?expires=1652320578&id=id&accname=guest&checksum=42A4AD1C59D0B34C1159F32DF88D8084>, Erişim Tarihi: 12.05.2022.
- Oroszi, T. (2020). Disruption Innovation and Theory. *Journal of Service Science and Management*, 13(03), 449-458.
- Schraudner vd. (2018). Social innovation. The potential for technology development: RTOs and industry. <http://publica.fraunhofer.de/documents/N-534927.html>. Erişim Tarihi: 12.04.2022.
- WIPO (2021). Global Innovation Index 2021: Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. Geneva: World Intellectual Property Organization (WIPO).

ORDO LİBERALİZM VE SOSYAL PİYASA EKONOMİSİ

Neşe Önder Yaşar¹- Muhammed Karataş²

¹ [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-9096-0827](https://orcid.org/0000-0002-9096-0827)

² [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-2490-6531](https://orcid.org/0000-0002-2490-6531)

Öz

İktisat tarihinde temelde Kapitalizm ve Sosyalizm olmak üzere iki ekonomi sistemi olsa da bu sistemler varlıklarını devam ettirmek için bazı dönüşümler geçirmiş, zamanının ihtiyacına göre kendilerini revize etmişlerdir. Ancak her zaman bu iki sistemi birbirinden ayıran temel farklılık bireye, topluma ve devlete yüklediği anlam olmuştur. Kapitalizmin ve Sosyalizmin bu üç unsura yüklediği anlam birbirleri ile zıt düşecek şekilde birbirinden oldukça uzaktır. Rekabeti bozacak unsurların (devlet müdahaleleri, tekeller, yüksek vergiler vs) kaldırıldığı bir düzende aynı zamanda devletin toplumun en güçsüzlerini koruyup adil gelir dağılımı ve refah artışını hedefleyen Ordoliberalizm ve onun beslediği Sosyal Piyasa Ekonomisi ise bu zıtlıkları bir araya getirmeye ve dengede tutmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım Almanya'da doğmuş, kriz dönemlerinde hem ekonominin hem de istihdamın korunmasına yaptığı katkı ile diğer Avrupa ülkelerince de benimsenmiştir. Yaklaşımın toplumun güçlü ve güçsüz her bireyini dikkate alarak Kapitalizme yön verebilmesi, Kapitalizmi korumak isteyen gelişmiş ülkeler tarafından dikkate alınmasını sağlamaktadır. Çalışmada nitel bir yöntem olan metin analizi ile toplanan veriler ile Ordoliberalizm ve Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin tarihsel gelişimine, Alman ekonomisine olan etkisine, Kapitalizm ve Sosyalizm ile benzerlik ve farklılıklarına ve diğer ülkelere etkisine değinilmiştir. Sonuç bölümünde Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin eleştiri aldığı özelliklerine ve gelecek dönemlerde de uygulama alanı bulabilmesi için ihtiyaç duyduğu reformlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Ordoliberalizm, Sosyal Piyasa Ekonomisi, Kapitalizm, Sosyalizm.*

Atıf için:

Önder Yaşar, N. ve Karataş, M. (2022). Ordo Liberalizm ve sosyal piyasa ekonomisi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 303-330.

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, SBE, Sosyal Politika ve Çalışma İlişkileri ABD, E- Posta: nonder3@sgk.gov.tr

² Prof. Dr. Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, E- Posta: mkaratas@akdeniz.edu.tr

ORDO LIBERALISM AND SOCIAL MARKET ECONOMY

Abstract

Although there are basically two economic systems in the history of economics, namely Capitalism and Socialism, these systems have undergone some transformations to continue their existence and have revised themselves according to the needs of the time. However, the main difference that always distinguishes these two systems from each other has been the meaning they attribute to the individual, society and the state. The meaning attributed to these three elements by Capitalism and Socialism is quite far from each other, in contradiction with each other. Ordoliberalism and the Social Market Economy that it nurtured tried to bring these contrasts together and keep them in balance. This approach was born in Germany and has been adopted by other European countries with its contribution to the protection of both the economy and employment in times of crisis. The fact that the approach can direct Capitalism by taking into account every strong and weak individual of the society ensures that it is taken into account by developed countries that want to protect Capitalism. In the study, the historical development of Ordoliberalism and Social Market Economy, Its effect on the German economy, the similarities and differences with Capitalism and Socialism and its effects on other countries are mentioned with the data collected by text analysis, which is a qualitative method. In the conclusion part, the features of the Social Market Economy that are criticized and the reforms it needs in order to find an application area in the future are mentioned.

Keywords: *Ordoliberalism, Social Market Economy, Capitalism, Socialism.*

GİRİŞ

Dünya tarihinde iki temel ekonomik sistem bulunmaktadır. Her ikisinin de alt dalları bulunmakla birlikte bunlar; Kapitalizm ve Sosyalizm'dir (Hamitoğulları, 1978, s.41; Özgener, 2000). Kapitalizm en eskisi olmasıyla en orijinali, en önemlisi ve en olgunlaşmış olanı olarak ifade edilmektedir (Alexander, 2015, s.2; Hamitoğulları, 1978, s.41).

Kapitalizmin ilk büyük aşaması Merkantalizm sonrasında Liberal Kapitalizmin, 17. yüzyılda temelleri atılmış, Liberalizm Locke, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünürlerin ortaya koydukları düşünceler ile şekillenmiştir (Conway ve Yayla, 2011, s.85-86-88; Çetin, 2001, s.219; Hamitoğulları, 1978, s.42; Yanık, 2015, s.36).

Liberalizm; insanın çıkarları peşinde koşan bir varlık olduğu ve bu özelliği ile de toplumsal çıkarı arttırdığı, doğal düzenin en adil ve özgür düzen olması sebebiyle devletin amacının da bireysel çıkarı arttırmak için bu özgürlüğü güvence altına almak olduğu, iç ve dış güvenliği sağlayan devletin başka hiçbir şeye karışmaması gerektiği düşünceleri çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla Liberalizm'de devlet sosyal düzenin amiri değil hizmetkarıdır (Conway ve Yayla, 2011, s.85-86; Çetin, 2001, s.220; Hamitoğulları, 1978, s.178-182; Yanık, 2015, s.38).

Liberal anlayışta devleti ve ahlakı, hazzın belirlediği, en büyük hazzın özgürlük olduğu, özgürlük olmadan fayda, fayda olmadan ekonomik özgürlük, ekonomik özgürlük olmadan mülkiyet, bunların hepsi olmadan da mutluluk olmayacağı, bu sebeple devletin bu hazzı maksimize etmek için uğraşması gerektiği savunulmaktadır. Liberalizm'in savunduğu değer ve ilkelerin evrenselliği, demokrasi ve insan hakları talebi etkisini daha da artırmaktadır (Bravo, 2006, s.111; Çetin, 2001, s.220; Ekmekçi, 2013, s.207; Hamitoğulları, 1978, s.7).

Liberalizm bir yandan özgürlük, hoşgörü, bireysellik ve akıl için bir coşku içermesi öte yandan iktidar, otorite ve geleneğin onaylanmaması ile doktrinler kompleksi olarak tanımlanmaktadır. Liberalizm, 'sınırlı hükümet fikrini, hukukun üstünlüğünün sürdürülmesini, keyfi veya takdir yetkisinden kaçınmayı, özel mülkiyetin ve özgürce yapılan sözleşmelerin kutsallığını ve bireylerin kendi kaderleri için sorumluluklarını' içermekte öte yandan da "ekonomiye, demokrasiye, refah politikalarına, ahlaki ve kültürel ilerlemeye devletin katılımı" nedeniyle karmaşılaşmaktadır (Alexander, 2015, s.4-5).

Liberalizm'in temel ilkeleri için birçok görüş dile getirilmektedir. Bunlardan yaygın olanları; doğal düzen, sınırlı devlet, özel mülkiyet, güvenlik, özel çıkar ve serbest girişim, en geniş ve özgür şekilde sözleşmelerle yapılan düzenlemeler (üretim özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, fiyat ve rekabet özgürlüğü), bütün kollektivist girişimlere karşı bireycilik, bireyselliğe verilen önem ve insan hakları, serbest piyasa ekonomisi, sınırlı minimal devlet, hukuka bağlı devlet ve liberal rasyonalizmdir (Çetin, 2001, s.220).

Liberal düşüncenin bir eysel çıkara vermiş olduğu üstünlük “kamu yararı”, “toplumun iyiliği”, “ortak iyilik” gibi toplumsal amaçları reddetmesine neden olmuştur. Üstün olan bireyin çıkarı olduğu için “ortak çıkar” kabul edilen bir sonuç değildir. Ancak birey çıkar sağlar ise dolaylı olarak toplum çıkar sağlayacaktır (Burtan Doğan, 2010, s.4; Yayla, 1992, s.140’dan aktaran Çetin, 2001, s.222). Liberallere göre devletin sosyal adalet gibi bir fonksiyon üstlenmesi gereksiz ve yanlıştır (Çetin, 2001, s.231).

Liberalizm’in en önemli savunusu olduğu özgürlük hakkında Hayek dört temel özellik saymaktadır; bireyin topluluğun korunan bir üyesi olarak kabul edildiği yasal statü, bireyin keyfi tutuklamalara karşı korunması, bireyin çalışmakta ve işini bulmakta serbest olması ve bireyin mal ve eşya kazanmaya, mülkiyet sahibi olmaya hakkının olması (Hayek, 1960:20).

Ekonomik özgürlük ise ekonomik faaliyetlerin herkese açık olması, çalışma ve iş hayatını hiç bir şeyin sınırlamaması, bunu sınırlayan tüm kurumların kaldırılması, ücretlerin tayininin serbest olmasıdır (Çetin, 2001, s.226). Ekonomik özgürlük, piyasa ekonomisi anlamına gelmektedir (Tayyar ve Çetin, 2013, s.113). Piyasa ekonomisinin sağladığı özgürlük rekabetin bir sonucudur. Rekabet işçiye istediği işte çalışma, tüketiciye istediği yerden alışveriş yapma imkanı vermektedir. Ekonomik özgürlük siyasal özgürlük ile iç içedir. Ekonomik hayat devlet tarafından kontrol edilmemelidir sadece güvenliği sağlanmalıdır (Rand, 1967, s.28; Mises, 1956, s.281- 284 aktaran Çetin, 2001, s.227-228).

Smith’e göre “görünmez el” düzenin sağlanmasını mümkün kılacaktır. Bunun için “laissez faire- laissez passer” (bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler) mantığı ile piyasadaki aktörlerin serbest bırakılması gerekmektedir. Böylece üretici ve tüketicilerin eylemleri ile piyasa fiyatı belirlenecektir (Hamitoğulları, 1978, s. 89; Mises, 1956, s.259’dan aktaran Çetin, 2001, s.228).

Liberalizm’de devlet hakemlik görevi üstlenmeli, kuralları değiştirecek araçlar sağlamalı, kurallar arasındaki farklılıkları ılımlaştırmalı ve uymayanları cezalandırmalıdır (Freidman, 1992, s.25; Çetin, 2001, s.230). Devlet hayat, özgürlük, sağlık, mülkiyet gibi sivil hakları güvenceye almalıdır (Locke, 1983, s.1; Çetin, 2001, s.230).

Liberalizm bahsedilen bu özellikleri ile tüm dünyada geçerli ekonomik sistem halini almışken 1873 yılı itibariyle küresel kriz yaşanmaya başlamıştır. Klasik Liberalizm’in (Kapitalizm) bir grubun üretim, ticaret ve finans alanında yürüttüğü faaliyetler ile zenginleşmesi öte yandan işçi sınıfının bu zenginliklerden pay alamaması bölüşüm problemlerini ve ilerleyen yıllarda farklı ideoloji ve yönetim taleplerini ortaya çıkarmıştır (Akbaş, 2019, s.23-24).

Liberal Kapitalizmin sosyal olguyu görmezden gelmesi, emek kesimine gerekli önemi göstermemiş olmasının sonucu bir tepki olarak Sosyalizm doğmuştur (Hamitoğulları, 1978, s.274-275).

Sosyalizmin Doğuşundan İkinci Dünya Savaşına Kadarki Süreç

Sanayi Devrimi ile birlikte üretim araçları çoğalmış ancak bunların mülkiyeti kapitalistlere geçmiş, tarımla uğraşan köylüler ve küçük zanaatçılar işçi olarak fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. İşçilerin tek sahip oldukları ücretin işsizlik sonucu kesilebilecek olması, kötü koşullarda çocuğu, kadını, yaşlısı ile tüm aile çalışmak zorunda olmalarına rağmen yeterli kazancı elde edemeyen işçilerin bir de örgütlenmelerine izin verilmemiş olması, çalıştıkları yerlerde çok basit sebeplerle para kesme cezasına maruz kalmaları, kötü çalışma koşullarında uzun saatler boyunca çalışmak zorunda olmaları önce işçi isyanlarının patlamasına, Marksist doktrinin sonra da Sosyalizmin doğmasına neden olmuştur. İşçilerin üretim araçlarını tahribi, grevler ve çatışmalar ile Avrupa'da güç elde etmeye başladıkları dönemde Çarlık Rusya'da daha ileri bir hareket meydana gelmiş ve 1917 yılı Ekim ayında Sosyalist Devrim gerçekleşmiştir (Hamitoğulları, 1978, s.275-288).

Sosyalizm, üretim araçları mülkiyetinin toptan veya belli ölçülerde kamulaştırılmış, ekonomik faaliyetlerin bu kamulaştırma çerçevesinde merkezi bir otorite ve emredici plân aracılığıyla işlediği ekonomik sistemdir. Dolayısıyla liberalizmin "serbest piyasası" nın yerini "devlet kontrollü ekonomi", "birey" in yerini "toplum", "bireyin çıkarı" nın yerini "toplum çıkarı" almaktadır (Hamitoğulları, 1978, s.549-550). Endüstriyel ölçekte üretim yapılan sosyalizmde özel mülkiyet ve miras sosyal eşitsizlik kaynağı görülerek özel mülkiyet yerine sosyal mülkiyet tercih edilmektedir. Devlet kontrolünde bir piyasa olduğu için rekabete izin verilmemektedir. Neyin-kim için-ne miktarda üretileceğini ve fiyatını devlet belirlemektedir (Özgener, 2000, s.183-184).

Rusya'da Sosyalist Rejimin planlaması yapılırken Sosyalizm'in Avrupa'da yayılma ihtimaline karşı işçi haklarına ilişkin bir takım yasal gelişmeler sağlansa da (Hamitoğulları, 1978, s.288-293) sanayi ülkelerinde yaşanan emek piyasaları dalgalanmaları, 1. Dünya Savaşı'nın başlaması, altın para sisteminin terk edilmesi gibi birden fazla unsur Klasik Kapitalizmin sonunu getirmiştir. Bu atmosferde Klasik Liberallerin "görünmeyen el" anlayışının yerini devletin "görünen el" olması almıştır. Almanya'da "görünen el" Nasyonel Sosyalizm ile vücut bulmuştur (Akbaş, 2019, s.23-24).

Dünya Savaşı sonrası Almanya'da çok ciddi boyutlarda hiper enflasyon yaşanmış, Alman markı değişim özelliğini yitirmiş, dışardan borç almak zorunda kalan Weimar Cumhuriyeti çareyi sürekli vergi artırımında aramış ancak başarılı olmamış, gelir harcamaların çok altında kalmıştır (Bettelheim, 1982, s.11 ve Heaton, 1985, s.295'ten aktaran İltaş, 2019, s.34-35).

1929 Ekonomik Buhranı'nda klasik iktisadın "görünmez el" i ekonomiyi dengeye getirememiş, Say'ın "Her arz kendi talebini yaratır" temel felsefesi geçerliliğini yitirmiştir. Ücret ve fiyatlarda gerileme, işsizlik oranında sürekli ve önemli artışlar kapitalist düzenin çöküşünü getirmiştir (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004, s.84-88).

1919-1933 arası dönemde liberal bir anayasa ile desteklenmiş Weimar Cumhuriyeti ile yönetilen Almanya ekonomisi dış borçlara daha bağımlı hale gelmiş ve son derece kırılganlaşmıştır (Carr, 1973, s.134'den aktaran Bakırtaş ve Tekinşen, 2004, s.87; Vaeth, 2003, s.77). 1929-1936 yılları arasında Almanya resesyona girmiş ve üretim düzeyi azalmıştır (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004, s.88).

Yaşanan bu gelişmeler Almanya'da Hitler'in iktidara gelmesini sağlamış ve Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi 1933 yılında iktidara gelmiştir. Hitler, tüm yetkileri kendinde toplayacak yasalar serisi ile diktatörlüğünü kısa bir sürede kurmuştur (İltaş, 2019, s.46-59).

1933 yılında Alman Merkez Bankası olan Reichsbank'ın başkanlığına atanan Hjalmar Schacht, Nazi ekonomi politikasını belirlemiş, ilk yıllarda devlet teşebbüslerini arttırmak ve özel işletmeleri teşvik etmek suretiyle işsizlik sorununu çözmeye çalışmış, yatırım yapan firmalara vergi indirimleri, iş alanı açıp istihdamı artıranlara kredi ve yardımlar yapılmıştır. Özel mülkiyet ve özel teşebbüs ise yalnızca rejime uyum sağladığı sürece mümkün olmuştur (Shirer w. L., 2002, s. 336'den aktaran İltaş, 2019, s.64).

Hitler'in savaşa hazırlandığı dönemde yoğun faaliyete geçen silah fabrikaları istihdamın çok ciddi şekilde artmasına olanak vermiştir. Ekonomik seferberlik ilan edilen ülkede endüstride üretim teşvik edilmiş, otomotiv sektörü ve metal sanayisi geliştirilmiş, ithalata kısıtlama getirilmiştir. Ancak kartelleşme artmış, büyük teşekküller ve bankalar zenginleşmiş, küçük sermayedarlar kendine ancak işçi sınıfında yer bulabilmiştir (Hamitoğulları, 1978, s.266; İltaş, 2019, s.63-68).

Nazi Döneminde görülen merkezi plan ekonomisinde devlet ekonominin kurallarını belirlemekle kalmamış doğrudan savaşla ilgili işletmelerin faaliyetlerini belirlemiştir. Tüm kaynaklar stratejik endüstri faaliyetlerine aktarılmıştır. Gıda yerine savaş malzemesi üretimi tercih edilmiş, ücretler dondurulmuş, sendikalar kapatılmıştır. Alman ekonomisi İkinci Dünya Savaşı Döneminde hem işleyemez hem de insanlık dışı bir hal almıştır (Hamitoğulları, 1978, s.266; Sauerland, 2015, s.9).

Bu şartlar altında gelişen Ordoliberalizm, İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilerek Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu çalışmada Ordoliberalizm'in tarihçesi, kurucu ve düzenleyici ilkeleri ve Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin gelişimi üzerine yoğunlaşılacaktır. Çalışmada nitel bir yöntem olan metin analizi ile veriler toplanmıştır.

Ordoliberalizm

Bu başlık altında ordoliberalizm fikrinin doğurduğu ortam, ordoliberalizm temsilcileri, kurucu ve düzenleyici ilkeleri hakkında bilgiler verilecektir.

1. Ordo-Liberalizm ve Temsilcileri

Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin temelini oluşturan Ordo-Liberalizm 1930'lu yıllarda Almanya'da Freiburg Üniversitesi'nde geliştirilmiştir (Erkan, 1987,s.14). Freiburg Hukuk-Ekonomi Okulu, Alman ekonomistleri başta Walter Eucken (1891-1950) ve Franz Böhm (1895-1977) olmak üzere Hans Großmann-Doerth, Wilhelm Röpke, Alexander Rüstow ile kurulmuştur. Geliştirilen ekonomik görüş nedeniyle bu okul Ordo-liberaller olarak anılmaya başlanmıştır (Grossektter, 2019, s.82; Kruip, 2011, s.15; Vanberg, 2019, s.23).

Neo liberal yaklaşımı benimseyen bu okul uygulanabilir bir pazar ekonomisi için genel geçerliliği olan bir alt yapı organize etmeye çalışmıştır. Walter Eucken, Franz Böhm ve H. Grobmann-Doerth 1936 yılında Ordnung der Wirtschaft (Ekonominin Düzeni) adında bir dergi çıkarmaya başlamış ve ilk sayıda ekonomik bir anayasa yapılmasına dikkat çekmiştir (Kasper ve Streit, 2019, s.53-54; Zengin ve Eren, 2019, s.317). Ordoliberal'lerin yayınlarının II. Dünya Savaşı sonrası eski Federal Almanya Cumhuriyeti'nin yeniden imarında pek çok etkileri olmuştur (Grossektter, 1989, s.91'den aktaran Grossektter, 2019, s.82).

Serbest ekonomik anayasanın esasını bütün ekonomik birimlerin yasalarla eşitliği sağlanmış bir şekilde bir araya geldiği, serbest alışverişlerin yapıldığı ve serbest sözleşmelerin sadece ekonomik faaliyetler aracılığıyla gerçekleştirildiği bir serbest piyasa düzeni oluşturmaktadır (Vanberg, 2019, s.31). Ordoliberalere göre kazanılmış haklarla bir endüstri toplumunda, ekonomik ve sosyal özgürlük için genel ve uzun dönemli çıkarları siyasi iradenin nasıl koruyacağı önem arz etmektedir (Kasper ve Streit, 2019, s.56).

Güçlü Katolik inancına ve liberal iktisat anlayışına sahip olan Freiburg Okulu, İskoç Aydınlanması ve bu Aydınlanmanın Filozofları olan Adam Smith ve David Hume'un görüşlerinden etkilenmiştir (Grossektter, 2019, s.82; Sauerland, 2015, s.8). Ancak "laissez-faire" anlayışına karşı çıkmış, güçlü, ekonomiyi düzenleyen, bireysel çıkarların üzerinde bir devletin çerçevesini belirlediği serbest bir piyasanın işlerlik kazanacağını ve aynı zamanda toplum çıkarlarına da hizmetin bu şekilde mümkün olabileceğini öne sürmüştür (Kruip, 2011, s.15).

Freiburg Okulu temsilcileri hem rekabetin olduğu hem de bu rekabetin toplumsal sorunlara yol açmayacak şekilde yasal-kurumsal unsurlar tarafından kontrol edildiği bir düzeni planlamışlardır. Roma felsefik kavramı olan ve dolayısıyla Ortaçağ Hristiyanlığı'na ait "Ordo" terimini sıklıkla kullanarak milyonlarca kişinin birbiri ile ilişki kurmasını sağlayacak düzen (ordo) üzerine yoğunlaşmışlardır. Doğal hukukun gerçekleştirilmesini arzulayan doğal ve uyumlu sosyal devleti ifade eden "ordo" terimi ile kişisel mülkiyetin bulunduğu, piyasaların kendiliğinden oluştuğu bir düzeni ifade etmişlerdir (Kasper ve Streit, 2019, s.53-54). Savunuları sebebiyle düzenli liberalizm de denilen "Ordoliberalizm" i temsil etmişlerdir (Kruip, 2011, s.15).

Ordoliberalerler olarak anılan Freiburg Okulu temsilcileri bu düzenin, hem rekabet özgürlüğünü sağlaması hem de bu özgürlük karşısında diğer bireylerin rekabet özgürlüğü çerçevesinde gerçekleştirebileceği keyfi faaliyetlere karşı korunmasını ve refah artışını sağlayacak hukuk kurallarını savunmuşlardır. Bu sebeple Ordoliberalerler'e göre bütün politik-legal ve politik-ekonomik sorunların cevabı ekonomik anayasada aranmalıdır (Kasper ve Streit, 2019, s.55-56).

Freiburg Okulu'na göre; serbest piyasa düzeni, 'politik ve anayasal bir düzen'i ifade etmektedir. Özellikle Böhm ve Eucken tarafından savunulan ekonomik anayasa zorunluluğunun sebebi, ekonomik anayasanın bütünlüğü içerisinde hem rekabetin desteklenmesi hem de serbest piyasa ekonomisinin bırakınız yapsınlar görüşünden (laissez faire) çok daha farklı ve sürdürülebilir politikaların gerekliliğidir. Çünkü Ordo-Liberallere göre "bırakınız yapsınlar politikası"nın mülkiyet haklarının önemini, sözleşme hukukunu, rekabet hukukunu, patent hukukunu ve benzerlerinin önemini kavramış; devletin olmadığı bir ekonomiyi ifade eden 'Staatsfreie Wirtschaft'ı (devlet dışı ekonomi) hedeflemediğini düşünmektedir. Yine, bir ekonomik düzenin hukuk çerçevesinde kendiliğinden gelişeceği varsayımının yanlış olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre mülkiyet hakkı ile ticaret ve sözleşme serbestliği, serbest piyasanın ortaya çıkması için yeterli değildir. Aynı zamanda serbest piyasa ekonomisinin aktörlerinin özel oyun kurallarına sahip olmaları ve oyunun düzenli bir şekilde devam etmesinin ve kurallarının etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacak bir rejim ile mümkün olacağını savunmaktadır. Çünkü onlara göre piyasanın kendi haline bırakılması durumunda ekonomik sorunlar ve tekelleşmeler kaçınılmazdır. Oluşturulacak rejimde ne tür yasal-kurumsal çerçevenin piyasa ekonomisinin daha iyi işlemesine katkı sağlayabileceği konusunun iyi irdelenmesi gerektiğine inanmaktadır. Özellikle Eucken, devletin rekabeti teşvik edecek, koruyacak, aksak ve haksız rekabeti engelleyecek ve bunu yapanları cezalandıracak kurallar koymak suretiyle piyasa müdahale edebilmesini böylece tekelleşmenin önüne geçilmesini ve çıkar gruplarının siyaset üzerinde etkisiz kalmasını ancak hukuki kurullarla bezenmiş bir ekonomik düzenle mümkün olacağını öne sürmüştür (Vanberg, 2019, s.31-33, Zengin ve Eren, 2019, s.317).

Eucken, toplumun ekonomik, siyasi ve hukuksal alt sisteminin birbirine bağımlılığına dikkat çekmekte dolayısıyla demokrasinin siyasi alanda hukuk devleti ilkesi olarak da desteklenmesini zorunluluk olarak görmektedir (Wrobel, 2010, s.168). Siyasi irade sosyal ve ekonomik düzenin biçimlendirilmesi ve korunmasında yardımcı olmalı ancak bireysel rekabeti sağlamak için piyasa süreçlerini serbest bırakmalıdır. Ekonomide düzen için kişisel ekonomik davranışı gerekli kılan kurullar için politikacılar genel kurullar koymalı ancak özel sonuç ve çıktılara müdahale etmemelidir (Kasper ve Streit, 2019, s.46). Wrobel, Eucken'in savunduğu "rekabet sistemi"nin insan onuruna yaraşır bir tasarı olduğunu savunmaktadır (Wrobel, 2010, s.166).

Rekabete dayalı düzenin sosyal işlevi dışında, Eucken ayrıca sosyal adalet ve sosyal güvenlik sorununu da ele almıştır. Eucken, gelir dağılımı rekabetçi piyasa ilkelerine göre risk ve sorumluluk gözetilerek gerçekleştirilirse sosyal adaletin gerçekleştirileceğini savunmaktadır. Eucken, serbest piyasanın yaşlı, hasta, işsizler gibi kaybedenleri için sosyal güvenlik argümanını geliştirmiştir. Bu kişiler yetersiz gelir elde etme ya da hiç gelir elde edememe tehlikesi altındadır. Bu durumdan bireysel anlamda etkilenecekleri gibi toplum da etkilenmektedir. Bu nedenle Sosyal Piyasa Ekonomisi yaşlılık, hastalık ve işsizlik durumlarına karşı sosyal güvenliğin sağlanmasını içermektedir. Sosyal Piyasa Ekonomisi bu konuda da “sorumluluk ilkesi”ni işletir ve sağlıklıdan hastaya, gençten yaşlıya, çalışandan işsize yeniden dağıtımı içeren bir sosyal güvenlik anlayışı benimsemektedir (Sauerland, 2015, s.14-15).

2. Ordo-Liberalizm’in Kurucu ve Düzenleyici İlkeleri

Piyasa ekonomi düzeni Walter Eucken’in yaklaşımı üzerine kuruludur (Wrobel, 2012, s.48). Eucken “Ekonomik Anayasanın Temel İlkesi Olarak Rekabet” adlı çalışmasında kararlı çerçeve, düzen, ekonomik düzen ve oluşturulmuş düzen kavramlarına yer vermiştir. Eucken öldükten sonra ise eşi Edith Eucken öğrencisi K. Paul Hensel 1950 yılında İktisat Politikasının Temel İlkeleri adı ile bir kitap yayımlamıştır (Zengin ve Eren, 2019, s.318). Bu kitapta Eucken’in işleyen piyasa politikaları için belirlediği kurucu ve düzenleyici ilkeler yer almaktadır. Ordoliberal’lere göre, politika yapımcıların bu ilkeleri izlemeleri halinde optimum büyüme, istihdam ve ekonomik kalkınmanın elde edilebileceğinden, hükümetlerin veya merkez bankalarının istihdam veya büyüme gibi ekonomik sonuçlara odaklanmasına gerek yoktur (Praet, 2017, s.93).

Eucken’e göre “kurucu ilkeler” rekabete dayalı işleyen bir ekonomik düzen sağlamalı iken “düzenleyici ilkeler” ekonomik düzenin insani yönünü desteklemelidir. Kurucu ve düzenleyici ilkeler Ordoliberal’lerin yapmak istedikleri kurumsal bir ekonomik düzen için çerçeve çizilmesi ve özel piyasalardaki ekonomik aktörlerin bu çerçeve içinde rahat hareket edebilmesini sağlayacak şekilde düşünülmüştür (Van Suntum et al. 2011, s. 16’dan aktaran Sauerland, 2015, s.13).

Eucken’e göre doğrudan veya dolaylı olarak sosyal bir etkiye ve sosyal bir anlama sahip olmayan hiçbir ekonomik-politik eylem yoktur. Bu sebeple düzenleyici politikalarla sosyal sorunların ortaya çıkması engellenmelidir (Eucken, 2019, s.209).

Eucken klasik liberalizm ve sosyalizmin başarısızlığa uğradığı ve “deneyler çağı” olarak ifade ettiği dönemde 11 temel özelliğe sahip olan, hem özel ekonomik gücün sınırlandırıldığı hem de kaynakların mümkün olan en verimli şekilde kullanıldığı bir piyasa ekonomisi geliştirmiştir. Bu sayede hem kapitalist toplumda hakim rant arayışına son verilmesini hem de ekonomik refaha ulaşmayı amaçlamıştır (Stiftung, 2012, s.12).

Kurucu ilkeler; (1) Temel İlke – İşleyen Fiyat Sistemi, (2) Para Politikasının Önceliği (İstikrarlı Kur Politikası), (3) Açık Pazarlar, (4) Özel Mülkiyet, (5) Sözleşme Özgürlüğü, (6) Her Ekonomik Katılımcının Kendi Ekonomik Eylemlerinin Sorumluluğunu Üstlenmesi, (7) Tutarlı ve İstikrarlı Ekonomi Politikası olarak belirlenmiştir. Kitapta yer alan düzenleyici ilkeler ise monopol (tekel) problemi, gelir politikası, maliyet muhasebesi problemleri ve anormal arz durumlarının düzenlenmesine ilişkindir (Lars ve ark., 2017, s.43; Gerken, 2002, s.38; Sauerland, 2015, s.10-11).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin başarıya ulaşması ancak tüm kurucu ilkele-
rinin aynı anda uygulanması ile mümkündür. Bazı ilkelerin, tek başlarına uy-
gulanması amaçlara ulaşmada başarısızlığı getirecektir. Örneğin, sınırlandı-
rılmamış özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü veya sınırlı sorumluluk aşırı
ekonomik güce yol açacaktır (Wrobel, 2012, s.52). Bu ilkelere aşağıda daha
detaylı yer verilmektedir.

Kurucu İlkeler

Sosyal Piyasa Ekonomisinin kurucu ilkeleri olan Temel İlke, Para Politikası-
nın Önceliği, Açık Piyasalar, Sorumluluk İlkesi, Özel Mülkiyet, Sözleşme Öz-
gürlüğü ve Ekonomik Politika'nın Sürekliliği genel olarak aşağıda açıklanan
özellikleri taşımaktadır.

Temel İlke: Eucken'e göre fiyat sisteminin işleyişi, rekabetçi piyasa ekono-
misinin temel ilkesidir (Lars ve ark., 2017, s.43). Tam rekabetin işlediği bir
fiyat sisteminin oluşturulması, tüm ekonomi politika önlemlerinin ana krite-
ridir. Rekabeti engelleyen döviz kontrolleri, kredi genişlemesi, zorunlu dev-
let tekellerinin oluşturulması, genel fiyat dondurma, ithalat yasağı ve benzeri
her türlü kısıtlamalardan uzak durulmalıdır (Zengin ve Eren, 2019, s. 317;
Wrobel, 2010, s.166). Doğru piyasa sinyallerinin desteklenmesi ve ekonomik
kaynakların verimli kullanımı ve kamu refahının ilerletilmesine yaptığı katkı
ile fiyat istikrarı işleyen bir piyasa ekonomisi için son derece önemlidir
(Praet, 2017, s.81).

Para Politikasının Önceliği: Para politikasının önceliği, fiyat istikrarını ko-
ruma hedefine atıfta bulunmaktadır (Lars ve ark., 2017, s.43). Eucken, para-
sal istikrarı korumak için, para politikasının yalnızca fiyat istikrarı arayışıyla
sınırlandırılması ve yerleşik menfaatlerin veya diğer kamu politikalarının et-
kisinden korunması gerektiğini vurgulamıştır (Praet, 2017, s.81). İstikrarlı
para ve düşük enflasyon oranları, piyasalardaki etkin ekonomik verimliliği
koordine edebilmek için fiyat mekanizmasına yardımcı olmaktadır (Sauer-
land, 2015, s.6). Eucken'in para birimi değerinde istikrarın korunması fikri
Federal Almanya Merkez Bankası Bundesbank'ın temel taşı haline gelmiştir
(Stiftung, 2012, s.12). İyi bir para birimi sadece parasal değeri olabildiğince
dengeli tutmak için tasarlanmamalı ayrıca rekabet mekanizmasında olduğu

gibi, mümkün olduğu kadar otomatik olarak çalışmalıdır (Zengin ve Eren, 2019, s.317).

Açık Piyasalar: Açık pazarlar ilkesi modern liberal ekonomilerin ulusal ve uluslararası pazarlara açık erişim özelliği ile birebirdir (Sauerland, 2015, s.11). Tekellerin oluşmasını engelleyecek ve rekabet sisteminde istikrarı sağlayacak hem içe hem dışa açık pazarların varlığı son derece önemlidir (Wrobel, 2010, s.166). Eucken hem dışa hem de içe yönelik açıklık talep etmiş, ulusal piyasalarda rekabet ve yabancı ülkelerle serbest ticaretin aynı oranda önemli olduğunu vurgulamıştır (Siems ve Schnyder, 2014, s.383). Serbest ticaretin önünde yasaklayıcı vergilerin ve diğer sınırlandırmaların olmaması, yurtiçi piyasaların antirekabetçi engellerden korunması ve dışarıdan gelen avcı fiyatlandırma saldırılarının engellenmesi gereklidir (Zengin ve Eren, 2019, s.317). Piyasalara serbest giriş tüketiciler için daha çok ürün seçeneği, üreticiler için de daha büyük bir pazar hacmi sağlamaktadır (Sauerland, 2015, s.6).

Sorumluluk İlkesi: Sorumluluk ilkesi, sorumluluk ve kontrolün uyumlu olması gerektiğini söyler, dolayısıyla bu ilkeye göre belirli bir eylemden kar elde etmek isteyenler, potansiyel maliyet ve riskleri de üstlenmelidir (Lars ve ark., 2017, s.43). Eucken'e göre kazanca sahip olanlar zararı üstlenmelidir. Dolayısıyla yatırımları sebebiyle sorumluluk alanlar bu yatırımları daha itinayla gerçekleştirecektir (Sauerland, 2015, s.10; Wrobel, 2010, s.170).

Kişilik, sosyal ekonomik pazarın temel fikridir; insan burada salt ekonomik bir aktör olarak değil, aynı zamanda sosyal bir aktör olarak kabul edilir. Böylece herkesin kendinin ve diğerlerinin sorumluluğunu üstlenmesi gerekmektedir (centre-robert-schuman.org, 2011).

Sorumluluk ilkesi bir yandan da kötü yönetilen işletmelerin sonuçlarına katlanmak zorunda olduğu anlamına gelmektedir. Bunun bir sonucu olarak piyasayı terk etmeleri ve daha verimli işletmelere yer açmaları da söz konusu olabilir (Wrobel, 2012, s.51).

Özel Mülkiyet: Bu ilke, piyasa aktörlerinin ekonomik bağımsızlığını garanti eden özel mülkiyet hakkının olmasını ifade etmektedir (Wrobel, 2010, s.166). İyi tanımlanmış ve güvence altına alınmış olması gerekmektedir (Sauerland, 2015, s.11). Özel mülkiyet esas olarak rekabet tarafından güçlendirilmesi gereken bir güç dağıtım aracıdır (Siems ve Schnyder, 2014, s.12).

Sözleşme Özgürlüğü: Kartelleri veya başka bir kötüye kullanım uygulamasını desteklemediği sürece, yalnızca mükemmel rekabet ile uyumlu olduğu ölçüde önerilmektedir (Siems ve Schnyder, 2014, s.12). Sözleşme özgürlüğünün temel ilkeler arasında olmasının sebeplerinden biri de sözleşme özgür-

lüğünün monopolcü bir yapının ortaya çıkmasında ve rekabetin ortadan kaldırılmasında bir araç olarak kullanılmasına izin verilemeyeceği düşüncesi yatmaktadır (Vanberg, 2019, s.34).

Ekonomik Politikanın Sürekliliği: Ekonomik politikanın sürekliliği, izlenen ekonomi politikasının piyasa katılımcıları için hem güvenilir hem de öngörülebilir olması gerektiği anlamına gelir. Bu sayede ekonomide yatırımlar istikrarlı olarak gerçekleştirilebilir. İstikrar olmadan rekabet olmaz (Siems ve Schnyder, 2014, s.13; Zengin ve Eren, 2019, s.318).

Düzenleyici İlkeler

Tekel Sorunu, Gelir Politikası, Maliyet Muhasebesi Problemleri ve Anormal Arz Durumlarının Düzenlenmesi olarak sayılan Düzenleyici İlkelerin genel içeriği aşağıdaki gibidir.

Tekel Sorunu: Almanya'da Bismarck Dönemi'nde ortaya çıkan ve Üçüncü Reich'te egemen olan kartel benzeri yapıların devlet ve yasalar tarafından tolere edilmesini gözlemleyen Ordoliberal kartellerin yasal düzenleme ve siyaset üzerinde yozlaşmacı etkisi ile ekonomik verimlilik, gelir dağılımı ve istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini gözlemlemiştir (Küsters, 2019, s.13-14). Eucken, her şeyden önce, tekelleşmenin ve tüketicilerin ve işçilerin pazara hakim işletmeler tarafından sömürülmesinin önlenmesini gerekli görmüş, bunun için sıkı bir rekabet yasası, kartelleri ve gizli anlaşmaları yasaklayan, tekellerin veya pazara hakim işletmelerin düzenleyici denetimi ve birleşme kontrolünü içeren bir piyasa ekonomik düzeni önermiştir (Eucken, 1952/90, s. 291-299'den aktaran Wrobel, 2012, s.52). Tekelleşme problemine ilişkin düzenleyici ilke ile Ordoliberal piyasanın gücünü dizginlemeyi hedeflemiştir. Piyasanın gücünün sınırlı tutulmasının onlara göre iki nedeni bulunmaktadır. Bunlar; tekelleşmenin kötü bir mal veya hizmete neden olabilmesi, diğer nedeni ise gücü dizginlenmemiş şirketlerin piyasa ekonomisini şekillendireceği gibi siyasi baskı unsuru haline gelmeleridir (Sauerland, 2015, s.11-12). Devlet sadece tröst oluşumları yasaklamakla kalmamalı ayrıca güçlü rekabet için kurucu ilkelerin uygulanmasıyla sonuçlanacak ekonomik ve yasal bir politika izleyerek, tekeli güç yapılarının ortaya çıkışını önlemelidir. Tekel denetimi devlete bağlı tekelleşme otoritesine devredilmeli ve yalnızca hukukun hâkim olduğu bağımsız bir ofis olmalıdır. Diğer bir ifade ile ilgili tarafların baskısına çok daha fazla maruz kalmış olan Ekonomi İşleri Bakanlığı'nın bir bölümü olmamalıdır (Zengin ve Eren, 2019, s.318).

Gelir Politikası: Ordoliberalere göre bütün insanlara asgari bir yaşam standardı garantisi veren sınırlı çerçeveye sahip bir gelir politikası izlenmelidir (Wrobel, 2010, s.168). Gelir politikasının temelinde piyasanın zayıfların ve kaybedenlerin gelirin yeniden dağıtımı ile korunmasına yöneliktir. Bu ilke,

serbest piyasa ekonomisinin insanlı hale getirilmesi için geliştirilmiştir (Sauerland, 2015, s.12). Hem dağıtım hem de verimliliğe etkisi nedeniyle gelir politikası esas olarak artan oranlı bir gelir vergisi ile ilişkilidir. Ayrıca, lüks malların üretimini yavaşlatmakta ve dolayısıyla daha fazla yatırım için yer açılmasını sağlamaktadır (Stiftung, 2012, s.13).

Maliyet Muhasebesi Problemleri: Maliyet muhasebesi çevre kirliliği gibi dışsallık sorununa atıf yapmaktadır. Buna göre dışsallık sorunlarının içselleştirilmesine ilişkin yasal yükümlülükler getirilmelidir (Sauerland, 2015, s.12). Eucken dışsallıkları ekolojik terimle tartışmıştır (Stiftung, 2012, s.14). Eucken çevre kirliliği gibi olumsuz dışsallıkları piyasa aksaklıkları olarak kabul etmiş ve bunların düzeltilmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Eucken'e göre, kirlilik maliyetlerini içermeyen fiyatlar ve "temizlik" maliyetleri altında kalan toplum, dışsallıkların rekabeti bozduğunun kanıtıdır ve devlet müdahalesi bu noktada haklıdır (Eucken 1952/90, s.301-303'den aktaran Wrobel, 2012, s.53). Eucken zamanının çok ötesinde bir düşünce ile çevrenin korunmasına ilişkin fikirler geliştirmiştir (Stiftung, 2012, s.7). Bu yaklaşımı ile Eucken, çevre politikalarının öncüsü sayılmaktadır (Wrobel, 2012, s.53).

Anormal Arz Durumlarının Düzenlenmesi: "Anormal arz" durumlarıyla ilgili düzenleyici ilke, piyasa düzeninin, işgücü piyasası üzerindeki potansiyel istenmeyen (ve insanlık dışı) etkileri ile ilgilidir. İşgücü arzının artması halinde mevcut ücretler düşme eğilimi gösterdiğinden, mevcut gelirini korumak isteyen bir aile daha fazla süre ile çalışmak zorunda kalacaktır. Bu durum emek arzının tersine dönmesi ile sonuçlanacaktır. Bu durumda devletin asgari ücret uygulaması ile ücretin düşebileceği en alt seviyeyi belirlemesi bu ilke ile ifade edilmek istenmektedir (Eucken 1952, 1990, s. 304'den aktaran Sauerland, 2015, s. 13). Anormal işgücü arzının düzeltilmesi özellikle kadınlar ve çocuklar olmak üzere işçilerin çalışma gününün uzunluğuna ilişkin düzenlemeler ve diğer koruyucu önlemler anlamına da gelmektedir (Stiftung, 2012, s.14).

Sosyal Piyasa Ekonomisi

Çalışmanın bu bölümünde Ordoliberalizm'in Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışına yön verşi ve Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin etrafında şekillendiği değerler kapsamında doğuş ve gelişiminden, akabinde Kapitalist ve Sosyalist Ekonomik Sistemler ile benzerlik ve farklılıklarından bahsedilecek ve Küresel Krizler bağlamında Avrupa ülkelerine etkisi irdelenecektir.

a. Sosyal Piyasa Ekonomisi Tanımı ve Doğuşu

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1929 Büyük Buhranı, serbest piyasaların çökmesine ve yeni sistem arayışlarına yol açmıştır. Bu ortamda İngiltere’de Keynesyen iktisat, Almanya’da Ordo-Liberalizm öne çıkarken Naziler sebebiyle Almanya belirsizliğe sürüklenmiş ve bu süreçte dünya krizinin etkilerinden kurtuluş yolu olarak Keynesyen İktisatı benimsemiştir (Zengin ve Eren, 2019, s.316).

Ordoliberallerin ekonomik anayasa düşüncesi 2. Dünya Savaşı sonrasında Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke ve Alexander Rüstow’un da katılımı ve özellikle siyasetçi olan Alfred Müller-Armack’ın sosyal denge vurgusu ile sistemli hale gelmeye başlamıştır (Zengin ve Eren, 2019, s.317). Alfred Müller-Armack, “Sosyal Piyasa Ekonomisi” kavramını ilk kez 1946 yılında “Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft” (Ekonominin Yönetimi Ve Piyasa Ekonomisi) adlı kitapta kullanmıştır (Kruip, 2011, s.15). “Sosyal Piyasa Ekonomisi” düşüncesini türeten Alfred Müller Armack kamu refahı koşulunu savunmuştur (Kasper ve Streit, 2019:68). Refah politikasının basit gelirin yeniden dağıtımının ötesinde önemli ölçüde işgücü koruması içermesi gerektiği geniş kabul görmüştür (Stiftung, 2012, s.14). Alfred Müller-Armack’ın yaptığı katkı ile Sosyal Piyasa Ekonomisi literatürde Alman Neoliberalizmi olarak tanımlanmıştır (Yardımcı ve Genç, 2016, s.26-28).

Armack, serbest piyasa ilkesinin sosyal tazminat ilkesiyle kaynaşmasından oluşan Sosyal Piyasa Ekonomisi’nin değişmeyen temel ilkesiyle çatışmama ile birlikte, Sosyal Piyasa Ekonomisi’ni, zaman içinde değişen sosyal koşullara uyum sağlaması gereken bir ekonomik tarz olarak tasarlamıştır (Quaas, 2002, s.52). Armack uyumlulaştırma ilkesine dayanmaksızın iktisadi politikaların başarıya ulaşamayacağını iddia etmiş, piyasa ekonomisinden elde edilen faydaları sosyal hizmetler yoluyla dağıtarak gelir dağılımında adaletin sağlanabileceğini, sosyal müdahale denilen bu politikanın adaletli bir sosyal düzenin garantisi olacağını vurgulamıştır (Chester 1972, s. 348’den aktaran Yardımcı ve Genç, 2016, s.29-30). Röpke ve Rüstow ise tamamen usule dayalı ve kural odaklı bir liberalizmi savunmuştur (Vanberg, 2004, s.2).

Wilhelm Röpke’ye göre “Ekonomik Hümanizm” olarak tanımladığı bir ekonomik düzen içerisinde hem toplumcu (kolektivist) hem de bireyci öğeler uyumlu bir bütünü oluşturabilir. Röpke’nin bu fikri Neoliberalizm ile Katolik sosyal öğretinin sentezi olarak kabul edilmektedir (Petersen 2008, s.6’dan aktaran Yardımcı ve Genç, 2016, s.26). Röpke bağımsızlık ve dayanışmayı birlikte düşünmüş, milli gelirin eşit dağıtılması gerektiğini savunmuştur (Yardımcı ve Genç, 2016, s.26).

Sosyal Piyasa Ekonomisi’nin geliştirdikleri sosyal boyut ile kurucuları Alfred Müller Armack ve Wilhelm Röpke kabul edilmektedir (Müller- Armack, 2019a, s.149).

Dolayısıyla Alman neoliberalizmi olarak adlandırılan bu ekonomik anlayış Freiburg Hukuk-Ekonomi Okulu, Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke,

Alexander Rüstow gibi bilim insanlarının da dâhil olduğu bir kapsamda değerlendirilmektedir (Ağdemir, 2020, s. 461; Vanberg, 2019, s.23, Zengin ve Eren, 2019, s.315).

Sosyal Piyasa Ekonomisi hem ekonomik hem sosyal boyutu olan bir sistemdir. Ekonomik düzen boyutunun bilimsel temelleri Freiburg Okulu'nun ekonomik düzen teorisine dayanmaktadır. Teorinin kökeninde ise Luther meshebi ve bu meshebe tabi insanların özellikleri bulunmaktadır. Bu kişiler itaat ruhu ve tebaa zihnine sahip olmaları ile dikkat çekmektedir. Teorinin "sosyal" boyutunun temellerinde de özellikle Protestanlığın mesleki dayanışma, karşılıklı yardımlaşma ve iş ahlâkı tesisi yönündeki düşünceleri bulunmaktadır (Zengin ve Eren, 2019, s.316). Rekabet ekonomisi temeline dayalı özgür girişimi desteklemekle birlikte bu piyasa faaliyetleri kapsamında sosyal güvencenin sağlanmasını bu yolla piyasada "özgürlük" sağlanırken "sosyal eşitlik" in de sağlanabileceği düşüncesini içermektedir (Çalışkan, 2011, s.49).

Sosyal Piyasa Ekonomisi, piyasa ekonomisinin yararlarını korur iken aynı zamanda sosyal hizmetler yoluyla gelir dağılımını dengeleyecek sosyal politikalara izin veren piyasa ekonomisidir (Chester, 1972, s. 348). Dolayısıyla sosyal adalet ile birlikte sağlanmış piyasa özgürlüğünü ifade etmektedir. Kavram, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki savaş ekonomisi ile ilgili deneyimlerin geliştirdiği düşünceleri esas almaktadır (Müller- Armack, 2019a, s.144). Aynı zamanda Alman tarihine baktığımızda bu teorinin öncesinde, Bismarck Döneminde de devletin sosyal düzenlemelerde bulunduğu, çalışanlara yönelik hastalık sigortası, kaza sigortası, yaşlılık sigortası, sonrasında ise emeklilik ve işsizlik sigortası gibi sigortaların uygulamaya konulduğu görülmektedir (Zengin ve Eren, 2019, s.316).

1948 yılında gerçekleştirilen reform ile birlikte ekonomi politikaları 1963 yılına kadar Sosyal Piyasa Ekonomisi adı altında yürütülmeye başlanmış, tanım olarak "Sosyal Piyasa Ekonomisi" ise ilk kez Alman ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı Ludwig Erhard tarafından 1949 yılında kullanılmıştır (Müller- Armack, 2019a, s.144; Zengin ve Eren, 2019, s.315). Önceleri batı işgal bölgelerinin ekonomi müdürlüğü, sonra, Ekonomi Bakanı sonrasında da 1960'larda Federal Almanya Cumhuriyeti şansölyeliği yapan Erhard'ın baskın ve güçlü desteği ile piyasa rekabetinin temel unsurlarını önemli ölçüde sosyal politika ve dolayısıyla kamusal fikir birliği ile birleştirmeye çalışan Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışı ekonomiye yön vermiştir (Goldschmidt ve Wohlgemuth 2008'den aktaran Stiftung, 2012, s.12; Wünsche, 2001, s. 61'den aktaran Wrobel, 2012, s.49).

Erhard, bir ekonominin ne kadar serbest olursa o kadar sosyal olacağını, dolayısıyla "sosyal" ekinin serbest piyasa ekonomisine yeni bir anlam eklediğini savunmuştur. Müller-Armack, Röpke ve Rüstow ise piyasayı "yarı makine" olarak tanımlamış ve piyasanın düzenli işlemesi için çerçeve yasaların yeterli olmadığını, sosyal ve konjonktür politikaları ile yönlendirilmesi

gerektiğini vurgulamıştır. Dolayısıyla Armack, Röpke ve Rüstow'a göre "sosyal" "serbest piyasa ekonomisi" 'ne yeterlilik veren bir kavram olarak gerekli idi (Kruip, 2019, s.17-18).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin uygulandığı ilk yıllar Almanya için aynı zamanda sosyal güvenliğin kesintisiz olarak geliştirildiği dönemler olmuş, toplum sosyal güvenliğin maliyetini oldukça hissetmiş, devlet borçlanması artmıştır. Bu sebeple Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışının fikir babalarının hak temeline dayandırdıkları sosyal ödemelerin genişletilmesi gerektiği fikri çok eleştirilmiştir (Kruip, 2019, s.18-19).

Ancak Almanya Sosyal Piyasa Ekonomisi'ni uygulayarak aile güvenliği ve mülkiyet hakkına ilişkin reformları sosyal hedefler çerçevesinde ortaya koymuş ve tüm sınıfların yaşam kalitesinin arttırmayı sağlamak istemiştir (Müller- Armack, 2019a, s.148).

Kruip'e göre insanın doğası gereği yaşamının ilk dönemleri ile son dönemlerinde birilerine muhtaç olacağından dayanışma ilkesinin toplumda yaşatılması gerekmektedir. Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışı, devlete çerçeve düzenlemesi yapması, sosyal güvenlik sistemi oluşturması ve piyasa düzenlemelerinin toplumun tüm bireylerinin iyiliği ve dayanışmasını kapsayacak şekilde olması bakımından ihtiyaç duyulan bu dayanışma ilkesine uygundur. Öte yandan, kişilerin girişimci ya da işçi olarak faaliyeti özgürce belirleyebilmesi, tüketici olarak dilediği şekilde karar verebilmesi açısından kişilik ilkesine de uygundur. Anlayış ayrıca kişiyi yardıma muhtaç duruma düşene ve kendi imkanları ile varlığını sürdürme imkanının olmamasına kadar özerklik tanımaktadır. Ancak kişinin kendi imkanları ile geçimini, bakımını vs. sağlayamayacağına tespit edilmesi halinde devlet koruması gündeme gelmektedir (Kruip, 2011, s.26-28).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'ni savunanlar pazar ekonomisinden elde edilen faydanın topluma adil bir şekilde dağıtılması gerektiğini ifade etmiştir (Yardımcı ve Genç, 2016, s.28).

(1)Sosyal adalet ve adil gelir dağılımı, (2)Sosyal güvenlik, (3)Sosyal sigorta (İşsizlik, kaza, yaşlılık, hastalık ve saire sosyal sorunlara karşı toplum üyelerinin sigortalanması), (4)Sosyal refah, (5) Sosyal katılım (Sosyal tarafların toplumsal kararlara katılımının sağlanması. Örneğin, çalışma yaşamında işçi ve işverenlerin katılımı ve uzlaşması ile toplu sözleşmelerin imzalanması), (6)Sosyal barış (sosyal katılım ve uzlaşmanın araç olarak kullanılması), (7) Sosyal dayanışma ve yardımlaşma konularında devletin düzenlemeler yapması Sosyal Piyasa Ekonomisinde önem arz eden unsurlardır (Çalışkan, 2010, s.50).

Ordo Liberalizm anlayışı 1940'ların sonları ve 1950'lerde Batı Almanya'nın ekonomik ve sosyal politikalarının şekillendirilmesinde oldukça etkili olmuştur. Birçok devletin esnek maliye ve para politikaları ile ekonomik durgunluk ve işsizliğe çözüm aradığı 1950'li yıllarda Batı Almanya ekonomisi politikasını piyasaların serbestleştirilmesi, parasal istikrarın sürdürül-

mesi ve muhafazakâr mali ve parasal politikaların takip edilmesi üzerine kurmuş, Ordo Liberal öğretisi tarafından ortaya konulan, kişisel teşebbüs için uygun bir çerçeve oluşturmak suretiyle piyasa değişikliklerine uyumlu arz araçları geliştirme üzerine yoğunlaşmıştır (Kasper ve Streit, 2019, s.46-47).

Sürekli ve kalıcı verimlilik artışı sağlayan rekabetin varlığını benimseyen bu ekonomide ekonomik gelişmeyi teşvik eden politikalar benimsenmektedir (Müller- Armack, 2019a, s.147).

Röpke'ye göre monopolleşmeye izin verilmemeli, kamu hizmetleri, ulaştırma, elektrik enerjisi ve hammadde üretimi gibi alanlarda oluşabilecek monopoller devletin sıkı gözetimi ve kontrolü altında olmalıdır. Rekabetin ahlaki dejenerasyona neden olacağını düşünen Röpke, bu sebeple milli ekonomi ile birlikte siyasal ve ahlaki çerçevenin de çizilmesi gerektiğini savunmuştur. Bunun için sağlam bir devlet yapısı, yüksek ticaret ahlakı, toplumu gözetken, işbirlikçi bireylerden oluşan bir toplumun meydana getirilmesi gerektiğini dile getirmiştir (Röpke 1947, s.184'den aktaran Yardımcı ve Genç, 2016, s.29).

Röpke'ye göre pazar ekonomisinde demokrasiyi sağlayabilmek için; özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü yasal ve güvenli olmalı, serbest fiyat oluşumu ve istikrarlı bir para birimi varlığı sağlanmalı, iş garantisi ve emeğin serbest dolaşımı gerçekleştirilmeli, sermaye, mal ve hizmetler korunmalıdır (Spieker 2009, s.52'den aktaran Yardımcı ve Genç, 2016, s.29).

Van Hook Sosyal Piyasa Ekonomisi'ni tanımlarken düzenlemeye tabi olan özel girişimin varlığını, adil rekabet için devlet müdahalesinin gerekliliğini, yüksek büyüme oranı, düşük enflasyon ve düşük işsizlik düzeyi, iyi çalışma koşulları, sosyal refah ve kamu hizmetleri arasında dengenin varlığını öne çıkarmıştır (Van Hook, 2004'ten aktaran Zengin ve Eren, 2019, s.319).

Sosyal Piyasa Ekonomisi ilk kez para reformunda kullanılmış ilk etki mal arzının büyümesi ile birlikte artan fiyat ve işsizlik nedeniyle büyük tepkilere yol açan Sosyal Piyasa Ekonomisi 1954 yılında tam istihdamı sağlayabilmiştir (Kruip, 2011, s.15).

1950-1960 döneminde Batı Almanya'nın reel üretimi yıllık % 8,8 büyüme ile iki kat artmış, toplam istihdam 20 milyondan 25 milyona çıkmış, işsiz kişi sayısı 1,9 milyondan 300 binin altına düşmüş, işgücü verimliliği yıllık ortalama % 5,7 oranında artmıştır. 1948 yılında bağımsız merkez bankasını kuran Almanya "Deutschmark" adı ile yeni para birimi kullanmaya başlamıştır. Yeni para biriminin kullanılmaya başlamasından 10 yıl sonra uluslararası konvertibilitesi tam olarak sağlanabilmiş ve sermaye, Almanya içinde ve uluslararası piyasalarda hükümetin müdahalesi olmadan hareket etmeye başlamış ve Almanya tek yanlı tarife indirimleriyle uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi yolunda önemli adımlar atmıştır (Kasper ve Streit, 2019, s.47).

1950-1960 dönemini kapsayan 10 yıllık sürede kişi başına yapılan sosyal harcama miktarı dört katına ulaşmıştır (Vaeth, 2003, s.361).

1970'lerde artan kamu harcamaları ve devlet müdahalesi ile birlikte Almanya ekonomisindeki düzenleme derecesi geçici olarak artmıştır. 1980'lerin başında ise telekomünikasyon, enerji ve ulaşım sektörlerinde deregülasyon ve liberalizasyonla liberal fikir önemli ölçüde yeniden tesis edilmiştir. Yeniden birleşmeden sonra "Hartz" reformları ile işgücü piyasasında önemli ölçüde kuralsızlaştırma uygulanmıştır. Ancak hala sosyal güvenlik giderleri GSMH'nin %25'ine tekabül etmektedir. Bu ve buna benzer pek çok açıdan Sosyal Piyasa Ekonomisi kavramı Almanya'da uluslararası karşılaştırmaya göre hem gelir eşitlemesinin hem de kamu harcama paylarının orta seviyelerini de içerecek şekilde hala sağlamdır (Stiftung, 2012, s.15).

Alman Neoliberalizm'i 1950'lili yıllarda Fransa ve İtalya'da dikkat çekmeye başlamıştır. Fransa'da Raymond Barre, İtalya'da Luigi Einaudi'de Röpke'nin fikirlerini savunan kişilerdir (Gerber 2002, s. 95-96'den aktaran Yardımcı ve Genç, 2016, s.27-28).

b. Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin Kapitalist ve Sosyalist Ekonomik Sistemler İle Benzerlik ve Farklılıkları

ABD gibi gelişmiş ülkelerin hem ekonomik gelişmişliği sağlaması hem de sosyal faktörleri dikkate alması bakımından teşvik ettiği Sosyal Piyasa Ekonomisi, kapitalizm ve sosyalizmden ayrı olmakla birlikte her ikisini de bir araya getirmiştir (Kruip, 2011, s.16).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin laissez-faire kapitalizminin aşırı uçları ile planlanan kolektivist ekonomi arasındaki çelişkili hedefleri birleştiren özellikleri bulunmaktadır. Zaten geliştirilmesinin altında yatan sebeplere bakıldığında Sosyalizm'in yayılma tehdidine karşın işçilerin Kapitalist Sistemde durumlarının iyileştirilmesi ve isyanlarının önlenmesi bulunmaktadır (tr.thpanorama.com).

Sosyal Piyasa Ekonomisi, sınırları olmayan kapitalizm ile kolektivist ekonomi arasında hem rekabetçi bir ekonomi temelinde özel girişimi hem de sosyal ilerlemeyi birleştirmeyi amaçlamaktadır (centre-robert-schuman.org, 2011).

Sosyal Piyasa Ekonomisi bireyselliğe tanıdığı özgülük alanı ile Serbest Piyasa Ekonomisine, sosyal hümanizm prensipleri ile sosyalist ekonomilere benzerlik göstermektedir. Sosyal Piyasa Ekonomisi ekonomik verimlilik ile sosyal adaletin uyumlu bir şekilde birlikte işlerlik kazanmasını sağlamak üzere geliştirilmiştir. Bu haliyle kapitalist ve sosyalist ekonomik sistemlere üçüncü bir alternatif olarak düşünülmüştür (Yardımcı ve Genç, 2016, s.25). Ancak Kapitalizm ve Sosyalizm arasında üçüncü bir sistem olmamış, liberalizmin farklı bir formu olarak kabul edilmiştir (Vatiero, 2010, s.706).

Modern Liberal Ekonomi ile Sosyal Piyasa Ekonomisi oldukça benzerlik göstermektedir. Her iki ekonomi sistemi de rekabete dayalı bir ekonomik sistemin çerçevesini oluşturmakta ve her ikisi de böyle bir ekonomik sistemin

avantajlarını vurgulamaktadır: Birincisi, işleyen bir piyasada işbirliği sayesinde karşılıklı kazanç elde edilmektedir. Adam Smith'in tasvir ettiği "Görünmez El" sayesinde her iki ekonomi de hem üreticilerin hem de tüketicilerin bu piyasada fayda sağladığı savunmaktadır. İkincisi; işleyen bir piyasa istihdam yaratmaktadır. Özel işletmelerin esnek istihdam piyasasında istihdam olanağı sunması çalışan kişilerin gelir elde etmelerini sağlamakta ve bu da istihdam edilenlerin piyasa ekonomilerinde sosyal katılımlarını sağlamaktadır (Sauerland, 2015, s.16).

Hem Kapitalist Sistemde hem de Sosyal Piyasa Ekonomisinde rekabete dayalı ekonomiyi korumaya yetecek kadar iyi tasarlanmış kurumların ve uygulamaların bulunması gerektiği savunulmaktadır. Her iki ekonomi de fiyat istikrarına, iyi tanımlanmış ve koruma altına alınmış mülkiyet hakkının öneme, uygun ve yeterli düzeyde hazırlanmış sözleşme özgürlüğünün sağlanması gerektiğine (bu sözleşmeler kredi, iş ya da emeğe ilişkin sözleşmelerdir) vurgu yapmaktadır. Ayrıca her iki ekonomi de ulusal ve uluslararası piyasalara serbest erişimi savunmaktadır (Sauerland, 2015, s.16).

Ancak bireylerin ve şirketlerin hükümet kısıtlamaları olmaksızın sözleşme yapma özgürlüğü ile ilgili olarak, Serbest Piyasa Ekonomisi ve Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin savunucuları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Serbest Piyasa Ekonomisinin destekleyicileri, asgari ücret, fiyat sabitleme ve bazen rekabet yasaları gibi hükümet kısıtlamalarına karşı çıkarken, Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin savunucuları rekabeti ortadan kaldıran ve tekelci pozisyonlar kuran hiçbir özgürlüğü kabul etmezler (Eucken, 1952/90, s.275-279'den aktaran Wrobel, 2012, s. 52).

Modern liberal piyasa ekonomisinde, merkez bankalarının istikrarlı fiyatlara ulaşmak için bağımsızlığına daha fazla vurgu yapılırken, Sosyal Piyasa Ekonomisinde, bu hedefe ulaşmak için bir araç olarak tampon hisse senedi bazlı bir para birimine daha çok odaklanılması önemli farklılardan biridir (Sauerland, 2015, s.16-17).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'ne göre devlet aktif, yapıcı, düzenleyici ve fonksiyonel olmalı, rekabete işlerlik kazandırmak için fonksiyonel bir rol üstlenmeli ve temel sosyal amaçları gerçekleştirmek için ekonomiye müdahale etmeli ve önlemler almalıdır (Çalışkan, 2011, s.50). Bunun için Sosyal Piyasa Ekonomisinde hükümetin liberal anlayıştaki hükümete göre daha yüksek bir bütçeye ihtiyacı bulunmaktadır. Yani bu bütçe liberal "minimal" hükümetten daha büyüktür (Sauerland, 2015, s.17).

Sosyal Piyasa Ekonomisi'ni Serbest Piyasa Ekonomisinden ayıran temel özelliklerden biri de sosyallik boyutunun ele alınış biçimi ile devlete bakış açısıdır. Serbest Piyasa Ekonomisi'nde "minimal ve sınırlı devlet" anlayışı bulunmakta iken Sosyal Piyasa Ekonomisi'nde "mümkün olduğu kadar piyasa, gerektiği kadar devlet" anlayışı ile "sosyal devlet" benimsenmektedir (Çalışkan, 2011, s.49).

Bu açıdan Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin daha kapsamlı olduğu sonucu doğmaktadır. Açıkça Sosyal Piyasa Ekonomisinde ekonomik sistemin insanlık

yönüne atıfta bulunurken, modern liberal yaklaşımın odak noktası piyasanın uygulanabilirliği üzerinedir. Gerekli sosyal politika önlemlerine atıfta bulunan Sosyal Piyasa Ekonomisinde daha güçlü bir devlet ve daha fazla görev tanımlanmış hükümete ihtiyaç duyulmaktadır. Hükümet sadece yeterli kurumsal çerçeveyi oluşturmaktan değil aynı zamanda doğru önlemleri almak ve gerekli politikaların uygulanmasında da sorumludur (Sauerland, 2015, s.17). Dolayısıyla Klasik Liberallerin bırakınız yapsınlar anlayışından koparak piyasa dengesi için devlet zorunlu görülmektedir (Foucault, 2015, s.104-105'den aktaran Ağdemir, 2020, s.462).

Hem Sosyal Piyasa Ekonomisinde hem de Serbest Piyasa Ekonomisinde benimsenen ekonomik anlayışın meşruluğu için piyasadan etkilenecek tüm insanların kabulünün gerekliliğine atıfta bulunmaktadır. Ancak Sosyal Piyasa Ekonomisi'nde sadece işleyen bir ekonomik sistemin karşılıklı faydaya atıfta bulunmuyor oluşu onu daha inandırıcı hala getirmektedir. Piyasanın muhtemel kaybedenleri için sosyal politikalar içeriyor olması tüm insanların bu piyasa ekonomisini kabulünü kolaylaştırmaktadır (Sauerland, 2015, s.17).

Serbest Piyasa Ekonomisinin aksine, Sosyal Piyasa Ekonomisi fikri, piyasa düzeni içinde düzeltme gerektiren zayıflıkların ve açıkların varlığını kabul etmektedir. Bu yüzden özgürlük ilkesi sosyal güvenlikle birleştirilmelidir. Bireyin özgürlüğü, piyasa aracılığıyla üstesinden gelinemeyen sosyal sorunlarla kendini gösterir ve uygun bir sosyal güvenlik politikası ile çözülür (Tuchtfeldt 1973/82, s. 65'den aktaran Wrobel, 2012, s.52).

Sosyal Piyasa Ekonomisi kavramını müdahaleci bir ekonomi politikasından da ayıracak önemli farklılıklara sahiptir. Sosyal Piyasa Ekonomisinde müdahaleci ekonominin aksine özgür rekabet ortamı korunurken sosyal adaletin sağlanmasına yönelik politikalar geliştirilmektedir. Bu ekonomide gelirin yeniden dağılımı önem arz ettiğinden emekli maaşlarının eşitlenmesi, tazminat ödemeleri, konut, bağış ve sübvansiyonlar gibi faktörler söz konusu olmaktadır. Piyasa fonksiyonlarını sürdürüyorken bir yandan da sosyal ilerleme sağlanmaktadır (Müller- Armack, 2019b, s.155). Pazarın işleyişine müdahale edilmeksizin sosyal refahı koruyan tedbirler alınmaktadır (Müller-Armack, 2019a, s.145-146). Sosyal Piyasa Ekonomisi, rekabetin sosyal organizasyonun bir aracı olarak kaçınılmaz olduğu fikrine dayandırması, prensipte rekabet ihtiyacı benimsenirken, "Sosyal" kelimesine atfedilen çeşitli anlayış ve iddiaların da bilincinde olunması ile Laissez Faire Liberalizmi'nden farklıdır (Müller- Armack, 2019b, s.150). Dolayısıyla pazar işleyişine müdahale etmeyişi ile sosyalist rejimlerden, sosyal adaletin sağlanmasını temel alması ile de diğer kapitalist rejimlerden ayrıldığını söylemek mümkündür.

Sosyal Piyasa Ekonomisi hem sosyalizmi ve onun merkezi planlama sistemini hem de bırakınız yapsınlar kapitalizmini ve onun tekeli kapitalizm ve aşırı büyüme (gigantizm) anlayışını reddetmektedir (Röpke 1944/82, s. 187'den aktaran Wrobel, 2012, s. 48). Bu yaklaşımların aksine, adil rekabet,

düşük enflasyon ve sosyal refah sağlamak için özel teşebbüsü devlet önlemleriyle birleştirmektedir (Wrobel, 2012, s.48).

c. Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin Avrupa Ülkelerine Etkisi ve Küresel Krizler

Öncelikle Almanya'da uygulamaya koyulan Sosyal Piyasa Ekonomisi zamanla Kıta Avrupası'nda yayılmıştır. Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin uygulandığı Kıta Avrupası ülkelerinde 1950-1980 yılları arasında devletlerin ekonomiye müdahalesi ve ekonomi içindeki payı oldukça büyümüştür (Çalışkan, 2011, s.49-51).

Alman ekonomik düşüncesi, Avrupa'nın politika belirleyen kurumlarının tasarımını da şekillendirmiştir. Almanya'nın Sosyal Piyasa Ekonomisi etkisini Roma Antlaşması öncesinde belirlenen ortak pazar kurallarının belirlenmesinde, 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'nda ve 1997 tarihli İstikrar ve Büyüme Paktında bütçe açık ve borçlarının sınırlandırılmasına yönelik kuralarda gösterilen ısrar ile ortaya koymuştur (Lars ve ark., 2017, s.11). Euro Bölgesi'nin mimarisi Maastricht Antlaşması'nda her üye devletin kendi mali ve ekonomik politikasından sorumlu olmasının sağlanmasının altı çizilmiştir. İstikrar ve Büyüme Paktında da aynı yaklaşım sergilenmiştir (Lars ve ark., 2017, s.44-45). Bu yaklaşım Ordoliberalizm'i yansıtmaktadır (Weidmann 2013'den aktaran Lars ve ark., 2017, s.45).

Avrupa Birliği Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin etkisi altında inşa edilmiş ve gelişmiştir (centre-robert-schuman.org, 2011). Avrupa Ekonomik Topluluğunun temelleri Ordoliberalizm'in kurucu ilkeleri olan fiyat ve para istikrarının üzerine kurulmuştur. Avrupa Birliği'nin İşleyişine İlişkin Antlaşmanın 127 (1) Maddesi, Eurosystem'in birincil hedefi olarak fiyat istikrarını belirlemiştir. İkinci olarak, merkez bankası bağımsızlığı ilkesi, Avrupa Merkez Bankası'nın Birlik kurumlarından, organlarından, ofislerinden veya ajanslarından, bir Üye Devletin herhangi bir hükümetinden veya başka herhangi bir organdan talimat almasının yasaklanması Antlaşma'nın 130. Maddesinde yer almaktadır. Avrupa Merkez Bankası, alışılmadık politika önlemlerini tasarlarlarken bu ilkelere bağlı kalmıştır. Fiyat istikrarını sağlamak için tüm alışılmadık önlemler uygulanmış ve ilgili tüm kararlar hükümetlerden tamamen bağımsız olarak alınmıştır (Praet, 2017, s.81).

Fiyat istikrarının hakim olduğu bağımsız bir merkez bankası ve sorumluluk ve kontrol arasında bir uyum sağladığı varsayılan kurtarma uygulamaları Eucken'in kurucu ilkelerinden ikisinin, para politikasının önceliğinin ve sorumluluk ilkesini yansıtmaktadır (Lars ve ark., 2017, s.45).

Sosyal Piyasa Ekonomisi tamamlanmış bir sistem olmasa da, Avrupa Birliği'nin politik ve sosyal bütünlüğünde önemli bir faktör olmaya devam eden gelişen bir kavramdır (centre-robert-schuman.org, 2011).

Avrupa Konvansiyonu tarafından hazırlanan ve Temmuz 2003 tarihinde Avrupa Konseyi Başkanına sunulan “Avrupa İçin Bir Anayasa Oluşturan Antlaşma” taslağında da çalışma piyasası düzenlemeleri ve istihdam konusu ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir. Bu antlaşma taslağının I. Bölümünün “Birlik’in Amaçları” başlıklı 3. Maddesinin üçüncü bendinde; “Birlik, tam istihdam ve toplumsal ilerleme hedefine sahip rekabet gücü yüksek bir Sosyal Piyasa Ekonomisi, dengeli ekonomik büyümeye dayanan Avrupa’nın sürdürülebilir kalkınması için çalışır”, 11. maddesinin üçüncü bendinde; “Birlik, üye devletlerin ekonomi politikalarıyla istihdam politikalarını koordine etme yetkisine sahiptir” denmektedir (Kesici ve Selamoğlu, 2005, s.27-28).

Sosyal Piyasa Ekonomisi’nin Avrupa Birliği amaçları arasında yer alması ise 1 Aralık 2009 tarihinde yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması ile olmuştur. Antlaşmada, “sosyal gelişmeyi ve tam istihdamı amaçlayan yüksek rekabetçi Sosyal Piyasa Ekonomisi için çalışılacağı” ifadesine yer verilmiştir (Çalışkan, 2011, s.42).

Günümüzde, Avrupa Sosyal Piyasa Ekonomisi, belirli bir ekonomik liberalizmi belirli bir sosyal modelle birleştiren melez bir sistem olmaya devam etmektedir (centre-robert-schuman.org, 2011).

2008 yılında gerçekleşen ekonomik krizin aşılması için birçok ülkede hem merkez bankaları hem de hükümetler krizi aşmak adına bir dizi önlem almak zorunda kalmıştır (Zengin ve Eren, 2019:315). Küresel ekonomik kriz nedeniyle Sosyal Piyasa Ekonomisi yeniden gündeme gelmiştir. Sosyal Piyasa Ekonomisi’ni gündeme getiren unsur ise bu sistemin piyasa mekanizmasından tamamen uzaklaşmak yerine kapitalizmde yenilenmeyi önermesidir (Akgüç, 2009, s.8).

Kriz nedeniyle özellikle Güney Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik zorluklar ile Alman toplumunun kendini kıyaslaması ve daha iyi durumda olduklarını düşünmeleri Alman toplumunda Sosyal Piyasa Ekonomisi’nin daha çok kabul görmesini sağlamıştır (Sauerland 2013’den aktaran Sauerland, 2015, s. 17). Günümüzde Alman Federal Ekonomi Bakanlığı, Sosyal Piyasa Ekonomisi’ni liberal, açık ve demokratik Alman toplumunun temeli olarak açıklamakta, Sosyal Piyasa Ekonomisindeki ana fikrin, ekonomiyi özgür kılıp rekabeti korurken aynı zamanda ülke refahı ve sosyal güvenliğinin teşvik edilmesi olduğunu ifade etmektedir (www.deutschland.de).

Ordoliberalizm, Euro Bölgesi krizi sırasında Almanya’ya özellikle bankacılık birliği ile ilgili olarak, sorumluluk ilkesi ile yön vermiştir (Lars ve ark., 2017, s.45). Bugün itibarıyla yalnızca Almanya değil birçok ülke Sosyal Piyasa Ekonomisi özellikleri taşıyor hale gelmiştir. Bertelsmann Stiftung ve Münster Uygulamalı Ekonomik Araştırma Merkezi Sosyal Piyasa Ekonomisi modelinin ne net bir tanımı ne de net ilke ve kurumları olduğu iddiası ile Sosyal Piyasa Ekonomisi’nin özelliklerini tanımlamayı ve özelliklerini değerlendirmeyi amaçlayarak “Modern Sosyal Piyasa Ekonomisi İndeksi (MSME INDEX) projesini geliştirmiştir. Bu proje kapsamında Kanada, Fransa, Al-

manya Hollanda, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ait ekonomik özellikler incelenmiş ve bu 8 ülkenin de Sosyal Piyasa Ekonomisi özellikleri içerdiği tespit edilmiştir (Stiftung, 2012, s.6-7).

Her ülkede sosyal hizmetin tanımının farklı olması ülkeleri Sosyal Piyasa Ekonomisi açısından karşılaştırmayı zorlaştırmaktadır. Örneğin Almanya'da emekli memurlara ödenen emekli aylıkları sosyal güvenlik masrafı olarak kabul edilirken İngiltere'de sosyal hizmet maliyeti olarak dikkate alınmamaktadır. Ya da İngiltere'de eğitim harcamaları sosyal hizmet maliyeti olarak kabul edilirken Almanya'da edilmemektedir (Chester, 1972, s.352).

Literatürde Sosyal Piyasa Ekonomisi özelliklerinden hareketle kantitatif ölçüm yapan çeşitli çalışmaların mevcut olduğuna değinen Zengin ve Eren (2019, s. 320).bunlardan Van Suntum, Gundel, Lurweg ve Oelgemöller (2012a, 2012b)'e ait çalışmada Sosyal Piyasa Ekonomisi'ni Eucken'in klasik piyasa ekonomisi ilkelerini sınıflandırarak belirlenmeye çalışıldığına işaret etmektedir. Bu sınıflandırmada toplam 44 gösterge kullanılmış ve bu göstergeler tüm OECD ülkeleri için kullanılmıştır. Analiz sonucunda İsveç'in Sosyal Piyasa Ekonomisi özelliği gösteren en yüksek skora sahip ülke olduğunu belirlemiştir. Shupe (2012, 2013) Sosyal Piyasa Ekonomisi hesaplamasına kurumsal açıdan yaklaşarak yaptığı çalışmada ise İsveç, Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık'ın Avrupa'daki ana Sosyal Piyasa Ekonomisi ülkeleri olduğu sonucuna varmıştır. Helfer (2015) ise politik kurumsal kalite, ekonomik kurumsal kalite ve sosyal kurumsal kalite olarak Sosyal Piyasa Ekonomisi'ni üç boyutta ele aldığı çalışmasında İskandinav ülkelerinin hepsinin Sosyal Piyasa Ekonomisi özelliği gösterdiği sonucuna varmıştır.

Zengin ve Eren ise yaptıkları analizde 2003, 2008, 2013 yıllarında Türkiye'nin Sosyal Piyasa Ekonomisine yakın olmadığını tespit etmiştir. İlaveten 2003 yılından 2008 yılına gelindiğinde Sosyal Piyasa Ekonomisinden uzaklaşmış olduğu ve 2013 yılına gelindiğinde de kayda değer bir değişikliğin yaşanmamış olduğunu tespit etmişlerdir (Zengin ve Eren, 2019, s.333).

Sonuç

Son yüzyılda temel olarak Piyasa Ekonomisi (Serbest Piyasa Ekonomisi, Sosyal Piyasa Ekonomisi), Sosyalizm (Merkezi Planlama, Piyasa Sosyalizmi) ve bunların bazı özelliklerini barındıran Karma Ekonomi (Devletçilik ağırlıklı, özel teşebbüs ağırlıklı) ekonomi sistemi olarak uygulama alanı bulmuştur (Çalışkan, 2011, s.42).

Kronolojik sıralamasına göre baktığımızda son yüzyılda öncelikle serbest piyasa ekonomisinin uygulama alanı bulduğu ancak bu serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde yaşanan krizler, akabinde gerçekleşen iki büyük dünya savaşı sonrasında merkezi planlama ekonomilerine doğru bir geçişin yaşandığı, Keynesyen Politikaların yaygınlaştığı ve 2. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupa'sında karma modellerin uygulanmaya başladığı, serbest piyasa ekonomisine yeni sosyal boyutların eklendiği, bazı değişiklikler

geçirse de Anglo-Sakson serbest piyasa modelinin varlığını sürdürmeye devam ettiği söylenebilmektedir (Çalışkan, 2011, s.43-44).

Sınırsız serbest piyasa ekonomilerinde özellikle büyük şirketler olmak üzere özel piyasa aktörleri güçlerini siyasi baskı olarak kullanmış ve neticede sadece ekonomi politikalarını belirleyecekleri seçmemiş aynı zamanda bu politikaları belirlemişlerdir. Nazi ekonomisi ise hükümetin güçlü kural koyucu ve kuralların gözetmeni olduğu, insani ve rekabetin işlerliğinin sağlandığı bir ekonomik düzen önermiştir. Ordoliberaller, deneyimlemiş oldukları sınırsız serbestlik sağlayan kapitalist ekonomi ile savaş döneminde merkezi planlı ekonomi modelinin ikisinden de etkilenerek yeni bir ekonomik düzen kurgulamıştır (Sauerland, 2015, s.9).

Ordoliberalizm geliştirilerek Sosyal Piyasa Ekonomisi anlayışına ulaşılmıştır. Wrobel'in ne feodal veya parti elitlerinin ne de tekeller, karteller veya tröstler gibi güçlü ekonomik çıkar gruplarının piyasaları ve toplumu etkilemediği ayrıcalıksız bir düzen olarak açıkladığı Sosyal Piyasa Ekonomisi'nde, bir toplumun tüm üyelerinin herhangi bir sınıf engelini ötesinde bireysel olarak gelişme için aynı fırsata sahip olması, sonuçta elde edilen zenginliğin "herkese refah sağlaması hedeflenmiştir (Erhard, 1957 ve 1959'dan aktaran Wrobel, 2012, s.49). Bu, tüketim fırsatlarından daha fazlası anlamına gelmekte; aynı zamanda, bir toplum içinde, kurala dayalı piyasa düzenine göre bir servet dağılımını ifade etmektedir. Pazarın güçleri tarafından (hükümet müdahalesi olmadan) zaman içinde hareketlilik ve gelirin yeniden dağıtılması kanalları yoluyla ilerleme ve kârın toplumsallaşması gerçekleşmektedir (Wrobel, 2012, s.49).

Günümüz Almanya'sında Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin temel özellikleri korunsa da çağdaş iktisat teorisi, pratik ekonomi ve toplumsal zorluklar ve zamanın beklentilerine ayak uyduracak şekilde modernize edilmiştir. Dolayısıyla bugün Almanya'da görülen ekonomik düzen doğrudan Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin prototipi değildir. Bu açıdan bakıldığında İskandinav ülkeleri de modern Sosyal Piyasa Ekonomisi özellikleri taşısa da ekonomileri bu adla anılmamaktadır (Stiftung, 2012, s.11).

Sosyal Piyasa Ekonomisi devletin ekonomik alanda gösterdiği faaliyetler sebebiyle ekonomide kaynak dağılımının etkinliğini bozacağı, ekonomik ve politik yozlaşmalara neden olacağından bahisle eleştirilmektedir. Sistemde, kamu yetkilerinin ve politikalarının sınırlarının belirlenmesinde güçlükler bulunduğu, devletin ekonomik güç ve faaliyetlerinin sınırlandırılmasına ilişkin açık düzenlemeler öngörmediği, uygulanan politikaların ve maliyetlerinin sürdürülebilirliğini göz ardı edilebildiği ve rekabetçiliği geliştirmede cılız yaklaşım sergilediği diğer eleştiri konularıdır (Çalışkan, 2011, s.50-51).

Sosyal Piyasa Ekonomisine getirilen bir diğer eleştiri bu sistemin "sosyalliğe" yaptığı yoğun vurgu nedeniyle bireyselliğin geri plana atıldığına ilişkindir. Bireysellik ilkesini benimseyenler sosyallik ilkesinin toplum ve devlet çıkarlarını bireyin çıkarlarından üstün tuttuğunu bu durumun bireyselliği

aşındırıldığını ancak bireyin toplum ve devlet kurumlarından daha üstün özellikleri olduğunu savunmaktadır. Kıta Avrupası ile Anglo-Saksın ekonomileri arasındaki bireyselliğe ilişkin bu farklılığın bu ekonomiler arasındaki girişimcilik, inovasyon, risk sermayesi ve rekabetçilik konularındaki farklılıkların kaynağı olduğunu düşünen bir kesim bulunmaktadır. Bu kesim tarafından Kıta Avrupası'nın "sosyallik" ilkesinin kurumsal düzenlemeleri etkilediği, yapısal reformları zorlaştırdığı ve ekonominin ekonomik şoklara karşı uyum kabiliyetini zayıflattığı ve dolayısıyla Avrupa'nın verimlilik ve rekabetçi yapısına olumsuz etki ettiği ileri sürülmektedir (Çalışkan, 2011, s.52).

Kruip (2011), Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin yalnızca hazır bir model değil, bir yerdeki koşullara uyarlanan ve buna uygun olarak da geliştirilebilen ve geliştirilmesi gereken bir "ekonomik stil" olduğunu savunmaktadır.

Küreselleşme, dijitalleşme, iklim değişikliği, yaşanan nüfus ve göç hareketleri Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin zorluk yaşamasına sebep olan unsurlardır. Bu unsurlar Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin çerçeve koşullarının uyarlanması ve vatandaşların sosyal güvenliğinin finanse edilmesi için yeni siyasi eylemleri gerekli kılmaktadır (www.deutschland.de).

Wrobel (2010)'e göre Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin günümüzde uygulama alanı bulabilmesi ancak anlayış üzerinde reform yapılması ile mümkündür. Bunun birden fazla sebebi bulunmaktadır. Bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

- Küreselleşmenin etkisi ile karşılıklı bağımlılığın yüksek oluşu.
- Dünya genelinde dengesiz refah dağılımı.
- Doğumla beklenen yaşam beklentisinin artması ve doğum oranlarının düşmesi ile nüfusun yaşlanması.

Wrobel (2010) günümüz itibarıyla kriz dönemlerinde müdahaleci tedbirlerin azaltıldığı, karmaşık düzenlemelerin sadeleştirildiği, vatandaşların bürokratik yükünün azaltıldığı, iş piyasalarının esnekleştirildiği, bireylere sosyal güvence imkânlarının sunulduğu, sosyal sistemlerin vergilerle finanse edildiği yeni bir Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin tercih edilmesini savunmaktadır. Eucken'in açık pazarlar fikrine paralel olarak Yeni Sosyal Piyasa Ekonomisi kapsamında dünya ticaretinde uluslararası düzeyde önlemlerin alınması gerekir. Serbest ve adil bir uluslararası sistemin oluşturulması gereklidir.

Kaynaklar

- 70 years of social market economy. <https://www.deutschland.de/en/topic/business/social-market-economy-in-germany-growth-and-prosperity>. (01.03.2021).
- Akbaş, M. E. (2019). Neoliberalizm, küresel enerji sektörü ve seçilmiş ülkeler bazında elektrik sektörü özelleştirmeleri. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8(2), 21-43.
- Ağdemir, Z. (2020). Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da yükseköğretimin gelişimi ve finansmanı: Anarko liberalizm ve ordo-liberalizm çerçevesinde bir karşılaştırma. *Mülkiye Dergisi*, 44(3), 457-486.
- Akgüç, Ö. (2009). Kriz nedeni ve çıkış yolları. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 42, 6-11.
- Alexander, J. (2015). The major ideologies of liberalism, Socialism and conservatism. *Political Studies*, 63(5), 980-994.
- Armack, A. M. (2019a). *Ekonomik ve sosyal bir düzen olarak Sosyal Piyasa Ekonomisi*. Çev. Tarık Vural, s.149-157. Erişim: <https://www.researchgate.net/publication/332266617> (01.03.2021).
- Armack, A. M. (2019b). *Sosyal piyasa ekonomisi*. Çev.: Kamil Tüğen, s.144-148. Erişim: <https://www.researchgate.net/33226661>. (01.03.2021).
- Bakırtaş, İ ve Tekinşen, A. (2004). Dünya savaşları ve büyük buhran arasındaki etkileşimin ekonomi politiği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 83-100.
- Bravo, I. B. (2006). Hegel ve Liberalizm. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 111-123.
- Chester, T.E. (1972). Batı Almanya- bir sosyal piyasa ekonomisi. Çev: Mualla Öncel, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(1-2), 343-353.
- Conway, D. ve Yayla, A. (2011). Klasik Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, 64, 85-90.
- Çalışkan, Ö. (2011). *Avrupa Sosyal Piyasa Ekonomisi modeli: Lizbon Antlaşması'nın düştürdükleri*. Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, s.43.
- Çetin, H. (2001). Liberalizmin temel ilkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.
- Burtan Doğan, B. (2010). Klasik Liberal Teoride Bireyciliğin Yeri Ve Önemi İle Bireycilik Ve Kalkınma Sorunsalı Arasındaki Etkileşimler, *Mevzuat Dergisi*, 152, 2-7.
- Dörr, J., Goldschmidt, N., ve Lenger, A. (2019). Toward a european social market economy?: The normative legacy of walter eucken, Alexander Rüstow, And beyond. Ed. Dold, M ve Krieger T. *Ordoliberalism And European Economic Policy*, Routledge. p.207-222.
- Erkan, H. (1987). *Sosyal Piyasa Ekonomisi*. İzmir
- Ekmekçi, İ. S. (2013). John Locke'un Liberalizm Kuramı Üzerine. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2013(106), 205-214.
- Freidman, M. (1992). *Capitalism and Freedom*. The University Of Chicago Press.
- Gerken, L. Eucken, Walter Kurt Heinrich, Hasse, R. ve Weigelt, K. (2002). *Social market economy: History, principles and implementation: From A To Z*. Konrad-Adenauer-Stiftung, s.36-39.
- Hamitoğulları, B. (1978). *Çağdaş iktisadi sistemler*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.

- Hayek, F.A. (1960). *The constitution of Liberty*. The University of Chicago Press.
- Grossekettler., Heinz G. (2019). *Ekonominin kurumsal altyapısının düzenlenmesi: Freiburg iktisat ve hukuk okulu'nun mirası*, Çev. Süleyman Erdal, s.82.101. Erişim:https://www.researchgate.net/profile/Coskun-CanAktan/publication/332266617_ORDO_Alman_Ekonomik_Duzen_Modelinin_Temelleri/links/5caaeec92851c64bd57bad9/ORDO-Alman-Ekonomik-Duezen-Modelinin-Temelleri.pdf#page=149. (01.03.2021).
- İltaş, T. (2019). *Ekonomik krizlerin politik sonuçları: Aşırı sağın yükselişi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Avrupa Siyaseti Ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Kruip, G. (2011). *Sosyal Piyasa Ekonomisi'nin ana hatları ve bunların Hristiyan sosyal ahlakıyla bağlantısı*. Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı, Konrad-Adenauer-Stiftung, s.9-34.
- Kesici, M. R. ve Selamoğlu, A. (2005). Genel hatlarıyla avrupa istihdam stratejisi ve geçirdiği dönüşüm. "İş,Güç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 7(2), 25-51.
- Küsters, A. (2019). In search of Ordoliberalism: Evidence from the annual reports of the German council of economic experts, 1964-2017. *Max Planck Institute for European Legal History Research Paper Series, 2019-12*, s.1-102.
- Lars P. Feld, Ekkehard A. Köhler ve Daniel Nientiedt. (2017). The dark ages of german macroeconomics and other alleged shortfalls in German economic thought. Beck, T., & Kotz, H. H. (Eds.). *Ordoliberalism: A German Oddity?*. CEPR Press.
- Locke, J. (1983). *A letter concerning toleration (1689)*. Treatise of Civil Government and A Letter Concerning Toleration, Liberty Fund.
- Özgener, Ş. (2000). Ekonomik sistemler ve ahlâk. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 175-190.
- Piyasa kökenli sosyal ekonomi ve özellikleri / ekonomi | Thpanorama - Bugün kendini daha iyi yap!. Erişim: tr.thpanorama.com, (01.03.2021).
- Praet, P. (2017). *Unconventional measures – A Case Of Realpolitik?*, Beck, T., & Kotz, H. H. (Eds.). *Ordoliberalism: A German Oddity?*. CEPR Press.
- Rand, A. (1967). *What is capitalism?* Second Renaissance Book Service, s.11-34.
- Quaas, F. Müller-Armack, Alfred, Hasse, R. ve Weigelt, K. (Ed.). (2002). *Social market economy: History, principles and implementation: From A To Z*. Konrad-Adenauer-Stiftung, s.52-53
- Sauerland, D. (2015). *Germany's social market economy: A blueprint for latin American Countries?*. Available at SSRN 2648287.
- Siems, M., ve Schnyder, G. (2014). Ordoliberal lessons for economic stability: Different kinds of regulation, not more regulation. *Governance*, 27(3), 377-396.
- Social Market Economy, REPERES - Module 7-0 - Explanatory Notes - Social Market Economy - EN .pdf (centre-robert-schuman.org), 2011. (Erişim. 06.05.2021).
- Stiftung, B. (2012). *Index of modern social market economies*. Explorative Study.
- Tayyar, A., ve Çetin, B. (2013). Liberal iktisadi düşüncede devlet. *CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 107-120.
- Uçkaç, A. (2019). Neoliberalizm ve küreselleşmenin eğitim üzerindeki etkisi. *Mülkiye Dergisi*, 43(4), 785-809.
- Vaeth, W. (2003). Ekonomik gelişme ve demokratik istikrar, bir sosyal bilim tartışması ve Almanya'nın deneyimleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 357-367.

- Vanberg, V. J. (2004). *The freiburg school: Walter eucken and ordoliberalism* (No. 04/11). Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik.
- Vanberg, Viktor J.(2019). Freiburg hukuk ve iktisat okulu. Çeviren: Hüseyin Şen. 23-45.https://www.researchgate.net/profile/Coskun-Can-Aktan/publication/332266617_ORDO_Alman_Ekonomik_Duzen_Modelinin_Temelleri/links/5caaeec92851c64bd57bad9/ORDO-Alman-Ekonomik-Duezen-Modelinin-Temelleri.pdf#page=149. (01.03.2021).
- Vatiero, M. (2010). The ordoliberal notion of market power: An institutionalist reassessment. *European Competition Journal*, 6, 689-707.
- Yardımcı, M. E., ve Genç, S. Y. (2016). Türkiye’de sürgün bir Alman Neoliberal: Wilhelm Röpke. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 23-34.
- Kasper, W. ve Streit, M. (2019). Freiburg okulu: Özgürlük ve refahın kurumsal temelleri. Çev.: Cemil Rakıcı. s.46-81. https://www.researchgate.net/profile/Coskun-Can-Aktan/publication/332266617_ORDO_Alman_Ekonomik_Duzen_Modelinin_Temelleri/links/5caaeec92851c64bd57bad9/ORDO-Alman-Ekonomik-Duezen-Modelinin-Temelleri.pdf#page=149. (01.03.2021).
- Yanık, L. K. (2015). Liberalizm: Bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 34-55.
- Wrobel, Ralph M. (2010). Sosyal Piyasa Ekonomisi krize bir cevap oluşturabilir mi?. *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam’daki algılanışı*, Konrad-Adenauer-Stiftung. 165-173.
- Wrobel, Ralph M. (2012). The social market economy as a model for sustainable growth in developing and emerging countries. *Economic And Environmental Studies (E&ES)*, 12(1). 47-63.
- Zengin, F., ve Eren, E. (2019). Türkiye’de iktisat politikaları Sosyal Piyasa Ekonomisine yakınıyor mu? 2008 küresel finans krizi öncesi ve sonrasına ilişkin bir karşılaştırma. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 314-336.

SOSYAL ELEŞTİRİ AÇISINDAN DEDE KORKUT DESTANLARI

İkbal Vurucu ¹

¹ [ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9680-2320](https://orcid.org/0000-0001-9680-2320)

Öz

Dede Korkut Oğuznameleri, sözlü anlatım geleneğimizin sonradan yazıya aktarılmış olan temel bir ürünüdür. Destan, konusu bakımından göçebe yaşam sürdüren Oğuzların hanlar ve beyler zümresinin yaşayışına ilişkin olayları içine alır. Türklerin Oğuz boyu esas alınmakla birlikte yaşam biçimi, kültürü, norm ve değer kodlarının tanımlanmasında önemli bir işlev görmektedir. Oğuzlar arasında geçmiş bir destan olmakla birlikte Türk Dünyasında ve dünya bilim çevrelerinde çok yönlü olarak araştırmalara konu olmuştur. Ayrıca, roman, hikâye, sinema, dizi, tiyatro gibi sanat dallarında da uyarlaması yapılmıştır. Bütün Türk lehçelerinden ortak özellikler taşır. Destanlar, göçebe yaşam biçiminden yerleşikliğe geçiş sürecinin bir ürünüdür. Bu sebeple geçiş sürecinin nitelikleri, çatışma süreçleri, mücadeleleri, bireysel ve grupsal ilişkileri gözlemlenebilmektedir. Bu makalede de Dede Korkut destanlarına sanat ve edebiyatın incelenmesinde önemli bir yaklaşım biçimi olan sosyal eleştiri noktasından hareketle sosyal nitelikli sorunlara genel hatlarıyla değinilecektir. Destanlardaki sosyal eleştiri unsurları da aile ve yapısı, akrabalık ilişkileri ve sosyal davranış kuralları toplumsal değişim merkezli olarak bu makalede ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dede Korkut Destanı, Toplumsal Değişim, Sosyal Eleştiri, Türk Ailesi, Akrabalık İlişkileri.*

Atıf için:

Vurucu, İ. (2022). Sosyal eleştiri açısından Dede Korkut Destanları. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 331-349.

---

¹ Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek Yüksekokulu, E-mail: ivurucu@pau.edu.tr

DEDE KORKUT EPISOTES IN TERMS OF SOCIAL CRITICISM

Abstract

Dede Korkut Oguznames are a basic product of our oral narrative tradition, which was later translated into writing. In terms of its subject, the epic includes the events related to the life of the khans and beys group of the Oghuz people who lead a nomadic life. Although it is based on the Oghuz tribe of the Turks, it plays an important role in defining the life style, culture, norm and value codes. Although it is an epic of the past among the Oghuzes, it has been the subject of many researches in the Turkish World and world scientific circles. In addition, it has been adapted in art branches such as novels, stories, movies, TV series and theatre. It has common features from all Turkish dialects. The epics are a product of the transition from a nomadic lifestyle to a settled one. For this reason, the characteristics of the transition process, conflict processes, struggles, individual and group relations can be observed. In this article, social problems will be discussed in general terms, starting from the point of social criticism, which is an important approach to the Dede Korkut epics in the examination of art and literature. The elements of social criticism in epics are also discussed in this article, with a focus on family and its structure, kinship relations and social behavior rules.

Keywords: *Dede Korkut Epic, Social Change, Social Criticism, Turkish Family, Kinship Relations.*

GİRİŞ

Sonradan yazıya aktarılan Dede Korkut Oğuznameleri, Türk sözlü anlatım geleneğinin hiçbir eserle kıyas kabul etmez bir üründür. Anlatımda nesir ve nazım birlikte kullanılmıştır yani şiir ve hikâyenin birleştiği akıcı bir üslup-tadır. Bir dönem Türk yaşam tarzı, felsefesi, ilişkileri, norm ve değerleri konusunda önemli bilgiler vermektedir. Gerek Türkiye'de ve gerekse Türk Dünyası başta olmak üzere dünya bilim literatüründe konuyla ilgili kayda değer bir birikim oluşmuştur. Dede Korkut Destanları pek çok edebi versiyona uyarlanmıştır: Roman, masal, sinema, dizi, çizgi film, opera, tiyatro vb. Dede Korkut'un yazı dili pek çok Türk lehçesinden ortak özellikler taşıması itibarıyla Ortak Türkçenin ve kültürünün² bir ürünü olarak rahatlıkla kabul edilebilir. Bize ulaşan yazma eserler Arap harfleriyle yazılmıştır. Eser, konusu bakımından göçebe yaşam sürdüren Oğuzların hanlar ve beyler zümresinin yaşayışına ilişkin destanı, hatıraları içine alır. Bu nedenle, yerleşik şehir hayatına geçmiş Oğuzların dünya görüşünden ve yaşayış biçimlerinden farklı bir özellik taşır (Korkmaz, 2006, s.250). Fakat destan, bu geçiş sürecinin getirdiği sancıların izlerini güçlü bir şekilde taşımaktadır.

Destan günümüze yazılı ulaştığı halde, sözlü anlatımın özelliklerini çok iyi korumuştur. Destan üçüncü kişinin ağzından, düz anlatım ile söylenmektedir, ama yer yer dörtlükler halinde gelişmemiş, sağlam bir kafiye yapısına ulaşmamış şiirlerle, bu düz anlatım kesilmektedir. Bu şiirleri, hikâyeyi anlatan ozanın, kopuz adlı bir müzik aleti ile çalıp çağırdığı bilinmektedir (Başgöz, 1988, s.24).

Destanlardaki Oğuz insanını doğadan ayırmak mümkün değildir. Bunun iki temel nedeni vardır: Birinci neden göçebe yaşayışını düzenleyen ana etkenin doğrudan doğruya doğanın kendisi olmasıdır, ikinci neden, eserde yer alan, Türklerin Gök Tanrı dönemine ait inanış ve kalıntılardır (Korkmaz, 2006, s.251). Destanlardaki göçebe Oğuzlar, atlı göçebe kültürünün hemen hemen bütün özelliklerini devam ettirmektedirler. Göçebe hayatın merkezinde ana belirleyici olarak doğa vardır. Hayat tarzı devamlı hareket ve mücadeleye dayanır ve bu özelliği sebebiyle, sürekli kuvvetli olmayı ve kalmayı gerektirir. Bu bakımdan göçebenin hayatını devam ettiren esas unsur kuvvettir. Bu kuvvet fizik, yani maddî kuvvettir. Göçebe Oğuz Türkleri ekonomik yapı bakımından avcılık ve çobanlık dönemini yaşamaktadırlar. Hayvancılık en önemli geçim kaynağıdır. Doğa aynı zamanda göçebenin hayat anlayışının ve şahsiyetinin oluşmasını sağlar. Doğanın sert, yorucu ve yıpratıcı yapısı göçebe insanı da sert, mücadeleci, hareketli, fizik güce önem veren bir yapı kazanmaya sevk etmiştir. Çevre topluluklarıyla devamlı mücadeleler, yayılmak ve yer değiştirmek için yapılan savaşlar bu akıncı ruhun bir neticesi olarak görünmektedir. Devamlı hareket, topluluğa büyük bir dinamizm kazandırmıştır (Yıldırım, 2012, s.17).

² Örnek bir kıyaslama için Bkz: (Fedakâr, 2004: 134-141).

Destanlarda geçen şahısların hayalî değil, yaşamış şahıslar olduğu kabul edilmektedir. Çünkü kahramanlardan her biri ad ve sanları belli, siyasi mevkileri, değişmeyen beylerdir. Bu şahısların tarihçe tespit edilememesi, Oğuzlar hakkındaki mevcut bilgilerin azlığından ileri gelmektedir. Tabiat-üstü bir varlıkla, Azrail'le boğuşan Deli Dumrul'un bile adı ve lakabı uydurma değildir. Duka Koca'nın oğludur ve bir beydir. Yüreği pek, atılgan, çabuk parlayan biri olduğu için *deli* diye vasıflandırılmıştır (Korkmaz, 2006, s.251).

Türk kültürünün önemli kilometre taşlarından olan Dede Korkut Destanları bugüne kadar çok çeşitli boyutlarıyla ele alınmış ve bu alanda kayda değer bir literatür meydana gelmiştir. Bu makalede de Dede Korkut Destanları'na sanat ve edebiyatın incelenmesinde önemli bir yaklaşım biçimi olan sosyal eleştiri noktasından hareketle sosyal nitelikli sorunlara genel hatlarıyla değinilecektir. Destanlardaki sosyal eleştiri unsurları da aile ve yapısı, akrabalık ilişkileri ve sosyal davranış kuralları toplumsal değişim merkezli olarak bu makalede ele alınmıştır.

Toplumsal Değişim, Sosyal Eleştiri ve Dede Korkut Destanları

Toplumsal Değişim ve Sosyal Eleştiri Kavramları Üzerine: Dede Korkut Destanı sosyal eleştiri açısından ele alınırken değişme olgusuna ve sosyal eleştiri kavramına değinilmesi çözümleme açısından önem taşımaktadır. Değişme kısaca, önceki bir durum veya var oluş tarzındaki çeşitlenmeler olarak tanımlanır. Bu çeşitlenmelerin altında her zaman bir şeyler bulunur, değişen nesne önceden var olan tarzların bir reformasyonunu ve bileşimini temsil eder (Fichter, 2001, s.166). Teknik anlamda gerçek bir kültürel değişme sadece bazı yeni düzenlenmiş kültürel-öğelerin kabul edilmesi ve çok sayıdaki kişiler tarafından paylaşılması halinde söz konusudur (Fichter, 2001, s.167). Değişme aynı zamanda çevreseldir. Değişme, hem fizik hem kültürel, somut çevrede yer almalıdır. Coğrafi çevre sürekli değişim geçirir.

Toplumsal değerlerin değişmesi kolayca gerçekleşen bir süreç değildir. Doğal olarak değişimle birlikte ikame edilen "yeni" yanında artık "eskinin" korunması için mücadeleye girişen "gelenekçi" gruplar ve üyeleri ortaya çıkar. Değişim kavramı başlı başına olumlu bir içerik taşımaz. Toplumun değerleri ve ahlakın alt üst edilmesi, iyi, doğru, güzel olarak sabitlenmiş eylem ve düşüncelerin yer değiştirmesini de beraberinde getirebilir. Bir sanat ve edebiyat eserinde sosyolojik eleştiriden bahsedebilmek demek bu eserin belirli bir toplum içinde yani bir toplumun ilişkiler ve etkileşimler ağı ve değerler sistemi içinde meydana geldiği anlamına gelir. Herhangi bir eserdeki sosyal eleştiri ise bize belirli kriterlere göre toplumda görülen bazı eksikliklerin ve yanlışların ideal olana uzaklığa göre değerlendirilmesidir.

Toplumsal eleştiri toplumu bir bütün olarak görür. Toplumda insanı etkileyen olaylar, süreçler, yapılar hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde tezahür edebilir. Toplumun mensubu olarak birey yaşamında çok farklı etkenlerin çok farklı boyutlarında etkisi altında kalabilir. Bu etki ile uyum ve çatışma

ilişkisi de kurabilir. Toplumsal eleştiri işte topluma ve toplumun yeniden üretimi sürecindeki ilişkilere yönelik eleştirel bir yaklaşım biçimidir. Moran'a göre, sosyoloji bilimine dayanan edebiyat çalışmalarının amacı, sanat eserlerini anlamak ve değerlendirmek değil, onları kullanarak başka alanlarda bilgi edinmektir. Bunun bir örneği, edebiyatı sosyal tarih araştırması için kullanmaktır. Sanatın toplumu yansıttığı ilkesinden hareket ederek edebiyat eserlerinden, toplumun yaşayışına, âdetlerine ışık tutan bir belge gibi yararlanmak ve özellikle sosyal belgelerin kıt olduğu daha eski çağlara ait çeşitli bilgileri o çağların sanat eserlerinden elde etmek yoluna gidilebilir (Moran, 2009, s.83-5). Dede Korkut hikâyeleri üzerine yapılan çalışmaların önemli bir yekûnu bu özellikleri taşır. Böylece Türklerin hakkında az bilgi sahibi olduğumuz bir dönemdeki yaşam biçimi ve sosyal yapısı hakkında bilgiler çıkarılmaya çalışılır.

Sosyolojik eleştirinin kalkış noktası, edebi metnin toplumsal açıdan taşıdığı özneliktir, edebi metinde toplumsal-olanın kurucu varlığıdır. Demek ki, söz konusu eleştirel anlayış, toplumsal olan'ın yapıta yansımaları değil de, toplumsal-olan'ın yapıta yeniden üretiliş biçimini sorgular. Dolayısıyla edebi yapıtı, bir estetik değer olarak ele alırken, aynı zamanda onu metinlerarası bağlam içine ve toplumsal-kültürel öğeler bütünü içine oturtur. Daha doğrusu, bir edebi yapıt içinde bu bağlama ve bu öğelere yapılmış göndermeler ağını sorgular. Metinden kalkılarak dünya görüşleri, ideolojiler, toplumsal imgelem, sınıfsal katmanlar değerlendirilir (Rifat, 2005, s.59-65).

Dede Korkut Destanları ve Sosyal Eleştiri: Yüzyıllarca süren klâsik şiirin hayattan kopuk ve hayâllerden ibaret yargılarına karşı “sosyal eleştiri” bu nitelikleri şiirin gerçek hayatla olan bağlantısını gösterdiği gibi destan kategorisinde yer alan Dede Korkut'ta da aynı işlevi görür. Büyük ölçüde İslam öncesi döneme ait olan destanlardaki çoğu zaman gerçeklikten kopuk metin ile Osmanlı-Türk döneminin gelişkin klasik edebiyatının hayal ürünü kurgu metninin gerçeklikten kopukluğu aynı düzlemde ele alınabilir. Bu noktada sosyolojik bir eleştiri edebiyat, sanat vb. ürünlerin boşlukta doğmadığı toplumun niteliğini, işlevini, ilişki formunu belirlediği ilkesine dayanır. Toplumu zihnin kurgusu formunda yorumlamaz, bizatihi toplumun gerçekliğinin üzerine örten köpükleri sıyrarak “olanı” göstermeye çalışır.

Çelepi, Dede Korkut Destanları'na yazıya geçirildiği dönemin sosyo-politik bağlamına atıf yaparak kayda değer bir noktaya dikkat çekmektedir. Oğuzların kurduğu en büyük devlet olan Osmanlılar, yeni toprakların vatanlaştırılması, siyasi ve toplumsal otoritenin sağlanması, birlik ve beraberliğin tesis edilmesi ve en önemlisi de yeni toplumun ihtiyacı olan kimliğin inşası için bazı kültürel faaliyetler gerçekleştirirler. II. Murat devri (1421-1451) bu bağlamda önemli bir dönemdir (Çelepi, 2016, s.67). Dede Korkut'un besmele ile başlayan “Giriş” bölümünde “*Korkut Ata söyledi: Ahir zamanda hanlık tekrar Kayı'ya geçecek. Kimse ellerinden almayacak, ahir zaman olup kıyamet*

oluncaya kadar. Bu dediği Osman neslidir, işte sürüp gidiyor.” Ve “Baba malından ne fayda başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah saklasın hanım sizi” (Ergin, 2011, s.15-16) gibi ifadeler de Dede Korkut’un derlendiği dönemin sosyo-politik krizleri aşmak yolunda bir imkan olarak kullanıldığının göstergeleridir. Bu çalışmaların bilinçli olarak yürütülmesiyle tarih yazıcılığı, tarihî takvimler, gazavatnameler, fetihnameler, destanlar kayıt altına alınır. Oğuz geleneğinin günümüze taşınmasını sağlayan Yazıcızade Ali’nin Tarih-i Âl-i Selçuk’u ve Molla Ârif’in Dânişmendnâme’si gibi önemli eserler bu dönemde yazılmış ve derlenmiştir. Yine bu dönemde (1436-1437) Türk gazi tipini mükemmel bir biçimde aksettiren Battalnâme ve Cem Sultan tarafından derlettilen Saltuknâme önemlidir. Derlenen veya yazılan bu eserlerin en önemlisi Dede Korkut Kitabı’dır. Battalnâme ile başlayan ve Dânişmendnâme, Saltuknâme ve Dede Korkut Kitabı ile taçlanan bu dizginin derlenmesinde, Batı Türklerinin son ve en büyük temsilcisi olmaya çalışan Osmanlı bilinçli bir politika izlemiştir. Özellikle bir devlet destanı biçimindeki Dede Korkut boylarının derlenme veya yazılma tarihleri, Osmanlıların güçlendiği ve yeni bir toplumsal kimliğin inşa sürecinin hızlandığı dönemdir. Çelepi’ye göre; Dede Korkut sayesinde eski siyasi, toplumsal ve kültürel kimlikler, güçlü bir töre anlayışının varlığını hatırlatan mesajlarıyla nakledilerek, yeni topraklarda yaşatılacak ve böylelikle somutlaştırmayla beraber toplumsal kimlikler yeni yurttaki tekrar inşa edilecektir. Yeni toplumsal kimliğin eskiyle bağlantısı olmasını isteyen Osmanlı, kitaptaki boyların kültür unsurlarının ortak Türk felsefesine ait dinamikleri içerdiğinin ve bu dinamiklerin de Oğuzların törelerinin olduğunun farkındadır (Çelepi, 2016, s.67-8).

Dede Korkut bir değişim dönemi destanı olduğuna göre yani göçebe-yerleşik yaşam arasındaki bir gerilim söz konusuysa toplumsal kriz yaşanıyor demektir. Bu kriz döneminde toplumsal rollerde, statülerde ve yapıda bir işlev bozukluğu ve bunun telafisi için yeni bir değerler sistemine uyum sağlama sürecinden bahsedilebilir. Gözardı edilemeyecek olan husus destanların bir bütünlük arzeden farklı destanların birleşiminden oluştuğudur. Kabul edilen bir yaklaşıma göre oğuznamenin bir bölümünü oluşturmaktadır velakin Oğuzname tam metin olarak günümüze gelememiştir. Bu sebeple farkları destanın birleşiminden oluşan Dede Korkut da toplumsal çözümleme girişiminde bu farklılığın da gözönünde bulundurulması metodolojik açıdan önem taşımaktadır.

Genel kabulün aksine bu metinde bir modern formda bir Türklük tasavvuru üzerinden veya bireysellik üzerinden gidilmesi çözümlemenin eksik olmasını sağlayacaktır. Metinde esas olan kolektif kimlik bağlamında “akrabalık ve ilişkileri”dir. Birey de bu yapı içindeki ilişkiler ağında anlam kazanır. Bu aynı zamanda statü ve rollerinin uyum sağlamasında ve uyumsuzluğunda tecessüm eden toplumsal ilişki bağlamıdır. Örneğin, kadınlar noktasında, “Han kızı”, “kadın ana”, “gelin” ve tanınmayan kadınlara yönelik “kız” hitabı, “mere han kızı”, “kız kişi” vb. akrabalık ilişkilerindeki durumu gösterir. Bu-

rada da cinsiyete, soya, iktidara, yaşa bağlı bir ilişki sisteminin varlığını gözlemlemekteyiz.³ İşlevi bilinen rol ve statülerin durumuna göre bir beklenti içinde olması ilişkilerin istikametini belirler.

Dede Korkut Destanları'nda sosyal eleştiri unsuru, genellikle aile ve akrabalık kurumu etrafında kurgulanmıştır. Bunun sebebi, dönemin Türk toplumunda ve doğal olarak destanlarda en çok geçen önemli bir tema olmasıdır. Dede Korkut Destanları "kahramanlık", "aşk", "mücadele", "ana-baba" ve "gelecek" gibi temalar etrafında döner. Kahramanların verdiği mücadeleler, yaptıkları fedakarlıklar aşık'a sevgilinin, oğula babanın vb kavuşması için yapılmıştır. Bu olgunun arka planında Oğuzların/Türkler'in aileye, dolayısıyla evliliğe önem vermeleri vardır. Başka bir deyişle aile Türklerde kutsal kabul edilir. Aile ilişkileri ile öne çıkan bir diğer olgu da akrabalık ilişkilerinin bireysel bağlılıkları aştığıdır.

Dede Korkut Destanı'nın sosyolojik bir bakış açısıyla değerlendirilmesinde toplumsal yapı niteliğiyle bazı aksaklar söz konusudur. Sosyolojinin Batıda yerleşik ve sanayileşmiş bir toplumda meydana gelmesi ve bu toplum tipinin sorunlarına karşı bir çözüm önerileri demeti içermesi üzerinde durulması gereken bir durumdur. Çünkü milli bir destan olan Dede Korkut, atlı bozkır kültürünün bir ürünüdür. Bu hususun çalışmalarda göz önünde bulundurulması zorunludur. Dede Korkut bağlamında eski vatan Türkistan (Sır-derya bölgesi) ve yeni vatan (Doğu) Anadolu'dur. Bu değişimlerin bazıları insanın doğayı kontrolü altına almasıyla bazıları da doğanın kontrol altına alınamayan güçleri yoluyla gerçekleşir. Kültürel çevre kişilerin davranışlarını büyük ölçüde etkiler. Daha sonra da bu davranış yoluyla kültürel çevre değiştirilir (Fichter, 2001, s.168).

Dede Korkut Destanları'nda Sosyal Tenkit

Anlama eyleminde ve çözümlemede metni veya yazarını merkeze almak bir yöntem tercihidir. Yazarın incelenmesi metni anlamak açısından önemli olmakla birlikte bu çalışmada olaylar, olgular, süreçler üzerinden bir çözümleme tercih edilmiştir. Çünkü, metnin kendi kurgusu, anlatım tarzı, söylemi, cümle ve kelime yapısı, anlamı ile Dede Korkut metni bir yazarın değil kolektif bir ürün özelliği taşımaktadır. Bu sebeple söylem üzerinden bir zihniyet çözümlemesi toplumsal eleştiri açısından öncelenmiştir. Metin artık tek bir yazara değil sözlü geleneğin bir ürünü olması sebebiyle oluştuğu dönemdeki halinden zamanla toplumsal, siyasi, askeri, kültürel, ekonomik etkenler etkisiyle değişmiş, dönüşmüştür.

Kökü sözlü geleneğe dayanan ve sonradan yazıya geçen bir eser içinde yaşadığımız zamana kadar anlatılagelmişse dinamik, canlı, etkin, kendini yendiren üreten bir eser özelliği taşır. "Her eser kendi yazıldığı çağda işlevini yerini getirmiştir ve bugün için bir anlam taşımaz", düşüncesi metnin ilk hali

³ Geniş Bilgi için bkz: (Şen, 2008: 628-9).

için geçerli olmakla birlikte dinamik, canlı, etkin ve kendini yeniden üreten bir eser yalnızca o ilk çıktığı andaki zaman dilimini değil her çağı, dönemi etkileme potansiyeline sahiptir. Çünkü, metindeki olaylar, kişiler, süreçler, ilişkiler donuk bir kalıp değil sembolik içeriği olan köklü ve güçlü bir zihniyet örüntüsünün ürünüdür. Toplum değişir ve bir sanat/edebiyat ürünü de bu değişime uyum sağlar. Zaten kalıcı ve dinamik olmak da bu değişim yeteneğinde kendini gösterir. Bir metin toplum içinde doğar ve onun kişilik özelliklerine sahip olur. Dede Korkut metni de bu açıdan canlı, dinamik, sürekli kendini yenileyen bir metindir. Aşağıda metin aile, akrabalık ilişkileri ve sosyal davranış kuralları açısından ele alınmıştır.

Evlenme ve Evlilik Müessesesi İle İlgili Tenkitler: Göçebe Oğuz boylarında çocuk sahibi olma, cinsiyet, yaş, soy-iktidar gibi olgular toplumsal ilişkiler hiyerarşisini belirleyen etkenlerin başında gelir. Çocuk ve çocuklar içerisinde de erkek çocuk sosyal itibar açısından ve kazanılan statüde önemlidir. Dede Korkut hikâyelerinde önemli bir yer tutan (erkek) çocuklu ailelere gösterilen ilgi ve itibar çocuklu ailenin çocuksuz aileye göre daha yüksek dereceli olduğunun bir ifadesidir. Çocuklu ailelere verilen önem yanında kız ve oğlan oluş da ailenin toplum içindeki itibar ve statüsünün göstergesidir. Çocuksuz aileler bir dışlanma sebebidir. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda "Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalsın gitsin demiştir. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa kondurun, oğlu kızı olmayana Allah Taala beddua etmiştir, biz de beddua ederiz, belli bilsin demiş idi" (Ergin, 2011, s.21-22) denmektedir.

Sosyo-kültürel örüntüde değerler yapısı içerisinde erkek ve kız çocuk sahibi olmak önemlidir. Fakat çocuğun erkek veya kız olması aynı değil, farklı bir statü sebebidir. Çocuğunun olmaması hikâyede "Allah'ın bedduası" şeklinde değerlendirilmektedir. Toplumdan dışlanmanın ve aşağı statüde görülmenin bir belirtisidir. Ailede bir çocuğun mevcudiyeti ise Bey'e hizmetle, soyun devamıyla, yerine geçecek bir Bey'in olmasıyla ele alınmaktadır. *Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda, "Salur Kazan kaba dizinin üzerine çöktü, gözünü dikerek Pay Püre Bey'in yüzüne baktı, der: Pay Püre Bey ne ağlayıp bağıryorsun? Pay Püre der Han Kazan nasıl ağlamayayım, nasıl bağırmayayım, oğulda nasibim yok, kardeşle kaderim yok. Allah Teala bana beddua etmiştir, beyler tacım tahtım için ağlarım, bir gün olacak düşeceğim öleceğim, yerimde yurdumda kimse kalmayacak dedi" (Ergin, 2011, s.62). Burada çocuksuzluğun verdiği olumsuzluk anlatılmaktadır. Erkek çocuk başlı başına kendinden bir statü göstergesi değildir; iktidar ve soyun devamı açısından yani işlevi açısından önem atfedilmektedir. "Tacın tahtın" bir varisi ve "yerinde yurdunda" kimsenin kalmaması bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

İktidarın ve soyun devamı işlevi sebebiyle erkek çocuğa olan ilgi, kız çocuğun önemsiz olduğu anlamına gelmemektedir. Bey Piçen de kız çocuğunun

olması için dua edilmesini istemektedir (Ergin, 2011, s.63). Şayet bir kızı olacak olursa Pay Pürenin Beyin oğluna beşik kertmesi olmasını dilemektedir. Bu duanın edilmesi de bize göstermektedir ki kız çocuğu da erkek gibi yokluğunda toplumun bir eksikliği şeklinde algılanmaktadır.

Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destanı'nda Bamsı Beyrek'in beşik kertmesi olan Banu Çiçek'i alabilmesi için kendini ispatlaması zorunluluğu görülmektedir. Beşik kertmesi olsa da bu kadının itibarlı ve özgür konumunu gösterir. Alınacak kızdaki nitelikler de dikkat çekicidir. Toplumda kişiye şan, şeref, itibar kazandıran vasıfların, ki aslında erkekmerkezli bir bakış açısı, kıza da atfedilmesi önemlidir (Ergin, 2011, s.66). Kızı almak için abisinin de ikna edilmesinin gerekmesi kolektif bir davranışın ifadesidir. Sadece babanın izni ve isteği doğrultusunda karar alınmamaktadır. Bu durum da aile kurumunun kolektif olarak önemli bir karar merkezi olduğunu anlatır (Ergin, 2011, s.67).

Kanglı Koca oğlu Kan Turalı Destanı'nda Kan Turalı'nın istediği kız bir erkek yiğit özelliği gösterir. Bunun ideal tipin toplumsal arka planında ise aslında bozkır kültürüne mensup birinin özellikleri vardır (Ergin, 2011, s.126). "*Oğlan der: Baba mademki beni evlendireyim diyorsun, bana layık kız nasıl olur? Kan Turalı der: Baba ben yerimden kalkmadan o kalkmış olmalı, ben kara koç atıma binmeden o binmiş olmalı, ben kanlı kafir eline varmadan o varmış bana baş getirmiş olmalı dedi. Kanglı Koca der: Oğul sen kız istemezmişsin, bir yiğit bahadır istermişsin, onun arkasında yiyesin içesin hoş geçesin*". Kan Turalı istediği tipte bir kızın varlığını öğrenince ne gerekiyorsa yapmak için harekete geçer. Üç canavarla savaşmak gibi zor şartları yerine getirmek için kafir diyarına varır. Kimi zaman kadın da aynı şekilde kocasını korumak için her türlü tehlikeyi göze alabilmektedir. Bu hikâyelerde kadının bir erkek görevi üstlendiğine de gönderme vardır. Aşığı da Kan Turalı korumak için nöbet tutmaktadır (Ergin, 2011, s.137-8). Aşığının düşman arasında kaldığını görünce silahını kuşanıp üzerlerine yürümüştür (Ergin, 2011, s.140). Savaşçılık ve kahramanlıkta kadın-erkek farkı ortadan kalkmaktadır.

Dikkat çekici olan bir başka davranış biçimi de evlenecek olan kız ve erkeğin sosyal ve ekonomik açıdan "dengi" olmasının talep edilmesidir. Mesela Yalancıoğlu Yaltacuk'a Banu Çiçek'in verilmesini istememektedirler çünkü onun Yaltacuk'un "eşine dengine" varması istenmektedir. Yaltacuk'u Banu Çiçek'in dengi görmemektedirler. Erkek sıradan biri üstelik yalancıdır; kız ise Bey kızı (Ergin, 2011, s.78).

Basatın Tepe Gözü Öldürdüğü Destan'da Aruz'un Konur Koca Sarı Çoban adında bir çobanı koyun sürüsünü güderken peri kızları gördü. Çoban peri kızının birini yakaladı ve iffal etti. Peri kızı yıl tamam olunca bende emanetin var, gel al dedi. Amma Oğuz'un başına felaket getirdin dedi. Doğan tepegözdür. Aruz oğlanı aldı ve oğlum Basat ile besleyeyim dedi. Zaman geçtikçe Tepegöz her gün Oğuzdan günde iki adam ile beş yüz koyun almaya başladı. Oğuz tükenmeye kadar gitti. Ancak Basat, sonradan çıkagelmiş ve onu öldürmüştür.

Dede Korkut Destanları içinde olağanüstü nitelikleriyle mitik özellikler taşıyan destandır. İnsan kurban verme ritüeli de dahil olmak üzere tepegöz canavarı ile mücadelenin söz konusu edildiği simgesel mesaj yüklü bir destandır.⁴ Göçebe toplumundan yerleşikliğe geçişin değerler dünyasındaki en açık ifadesi burada ortaya çıkmaktadır. Simgesel anlatımların ardında gerçeklik olarak burada toplumsal krizin zirvesine ulaşılmaktadır. Tepegöz, daha doğmadan, Oğuz beylerince tekmelenmiş, taşlanmış ve ezilmiştir. Şiddete uğradıkça da büyüyen bir varlıktır. Başka bir ifadeyle destan, farklılığı nedeniyle toplumca dışlanmış Tepegöz'ün içinde büyüdüğü topluma olan düşmanlığını anlatır. Ayrıca, toplumun ana özenesi ailedir. Tepegöz, ailenin varlık koşuluna aykırı bir eylem olan tecavüz ürünüdür. Tecavüzün sonucunda ise toplum değerler hiyerarşisinde kriz yaşanmaktadır. Töreyle aykırı bir şekilde gerçekleşen doğum, toplum içinde bozulan sistemin, toplumsal sapmanın en işlevsel örneği konumundadır. Toplumun temeli olarak meşrulaştırılan ailenin işlevine aykırı doğum, ailenin ve toplumsal sürekliliğin de önünde bir engel olarak ortaya çıkmaktadır. Hukukun dışına çıkmak toplumsal sistemin işleyişini alt üst etmektedir. Toplum hem ekonomik hem de nüfus açısından yok olmanın eşiğine gelmiştir. Töreyle aykırı bir eylem, toplumun temelini oluşturan ailenin bozulmasının kaynağıdır ve yıkıcı sonuçlarını destanda açık bir şekilde görebilmekteyiz. Buradaki fertler arası davranışta "aile", kuruluşu, varlığını sürdürmesi ve işlevi itibarıyla yüksek değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerle oluşan birliktelik, temel bütünlük, saygı-sevgi-hoşgörü ve bağlılığın derûni tarzda şekillenmesi ve algılanmasını sağlamaktadır (Arslan ve Köktürk, 1998, s.249).

Aile Hayatı ve Aile Terbiyesi İle İlgili Tespitler: Dede Korkut Destanları'nda çoğu zaman kadının erkekle herhangi bir toplumsal statü farkına uğramadan hikâye örgüsünde aynı işlevi yüklendiği görülmektedir. Oğuzların yaşantısını anlatan bu hikâyelerde kadın da tıpkı erkek gibi gün gelir savaşıyor, gün gelir aşkından canını bile kocası için verir. Aynı zamanda bir anne, kız kardeş ve bir eş olarak üzerine düşen görevleri lâyıkıyla yerine getirir. Destanların girişinde Dede Korkut'un (Ergin, 2011, s.20) kadınları işlevine, karakterine, geleneklere uymasına göre yaptığı tasnif dönemin kadına bakışını yansıtmaya açısından kayda değerdir. Kadim Türk toplumunda kadının konumunu, işlevini ve aynı zamanda kadının nasıl olması gerektiğini görebilmekteyiz.

Dede Korkut'un *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan*'ında şölen zamanlarında hizmetçi olarak anılan ve "Dokuz kara gözlü, örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları süslü, boyunları birer karış kafir kızları al şarabı

---

⁴ Alimcan İneyet, *Basat ve Tepegöz'ün aynı kişiliğin farklı iki boyutu olduğunu ifade eder. Tepegöz Basat'ın içindeki nefsi, yani şer/kötülük/olumsuz boyutunu simgeler. Basat, Tepegöz'ü yok etmekle, yani nefsini kontrol altına almakla yüce birey, alp-bilge ya da tasavvuf terminolojisiyle insan-ı kâmil seviyesine ulaşmıştır. (İneyet, 2015: 7-13).*

altın kadeh ile kudretli Oğuz beylerine gezdiriyorlardı" (Ergin, 2011, s.40) denilerek betimlenen durum Türk kızlarının yapmasına müsaade edilmeyen bir iş/hizmet alanına göndermede bulunur. Düzenlenen kurultayda konuklara kadeh sunan ve hizmet edenlerin "kâfir kızları" olması Türk kızlarının bu kurultaylarda yer alış biçimini göstermektedir. Kadının "kadın" kimliği de, soyuna, dinine ve toplumsal statüsüne göre değişebilmektedir. Böylece, toplumda kızların çalışma alanlarında sınırlamalar da görülmektedir.

Ataerkil yapıyı biçimlendiren cinsiyetlerarası hiyerarşik konumun en belirgin göstergesi olan namus bireyin, ailenin, boyun üzerinde özel bir önem ve işlev taşır. *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'*ı kadının namusunun aynı zamanda Beyin, ailenin, boyun namusunun korunması anlamına geldiğini anlatır. Namusun Türk kültür yaşamındaki yeri Kazan'ın oğlunun düşmana esir düştüğü bölümde candan bile önemli bir değer olarak görülür. Uruz'un anasını kafirler bulmak istemekte fakat bulamamaktadırlar. Bunun üzerine oğluna işkence yaparak anasını bulmak isterler. Anası Uruz'a etini yiyip yemeyeceğini sorar. Uruz öfkelenir ve "babamım namusunu koru" der. Çok kızar anasına. Babasının namusunun kendi canından daha kıymetli olduğunu söyler (Ergin, 2011, s.49-50). Namusuna sahip çıkamamak durumu toplum ilişkilerinde kişiyi aşağılık bir konuma götürür. Söz konusu aşağılık sosyal damga korkusu hem kadınların, hem de aile ve boyun kimliğini şekillendirir. Bu destanda kadının namusu bir bakıma boyun namusu ile özdeşleştirilmiştir. Elbette bu boy ile özdeşleştirmede Bey hatunu olmasının etkisini gözardı etmemek gerekir.

Toplum içinde oğul belli kahramanlıklar gösterdikten sonra ad alırdı. Ailede oğullardan bu tip kahramanlıklar beklerdi. Kazan da oğlu Uruz'dan bir kahramanlık beklemektedir. Durumu Uruz'a söyleyen Kazan, kendisine avlanmayı, savaşmayı öğretmediği için oğlu tarafından eleştirilmektedir. *"A bey baba Deve kadar büyümüşün yavrusu kadar aklın yok Tepe kadar büyümüşün darı kadar beynin yok hüneri oğul babadan mı görür öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir, ne zaman sen beni alıp kafir hudut boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestir, ben senden ne gördüm ne öğreneyim"* dedi (Ergin, 2011, s.94-95). Bu destandan geleneğin sürekliliğinin önemine olan değiniyi görebiliriz. Gelenekler ve töre ancak öğretilerek nesilden nesile aktarılabilir. Bu örnek kimi zaman bu mekanizmanın aksayabileceğini anlatmaktadır. Fakat dikkat çeken husus, eleştirelilik ve töreye/hukuka bağlılık noktasındadır. Babanın oğlu tarafından babalık görevini yerine getirmediği için sert bir şekilde eleştirilmektedir. Körü körüne ebeveyne bağlılığın olumsuzlanması, töreye uyulmadığında karşı gelinebileceğinin gösterilmesi toplumsal değişme mekanizmalarının dinamikliğini gösterir.

Annenin çocuğuna karşı en olumsuz tavrı, *Duha Koca oğlu Deli Dumrul* destanında görülür (Ergin, 2011, s.122). Kendi canı için can arayan Deli Dumrul, önce babasına gider. Ondan olumsuz bir cevap alınca annesine gider. Fakat annesi de kendi canını oğlunun canından daha kıymetli bulur ve canını vermeyi kabul etmez. Anne ve babasının vermediği canı, iki oğlunun annesi

vermeyi kabul eder. Azrail'e ana-babasının canını vermeyip karısının kocası yerine canını vermesi insanın bir ömür süreceği eşinin ne kadar makbul, fedakar olduğunun bir göstergesidir. Aslında bu destanda analığın diyalektik bir yapısı söz konusudur. Birincisi biyolojik annesinin Deli Dumrul için canını vermemesini, oğlunun başka bir aile kurmasıyla açıklanabilir. Ayrıca karısının da nihayetinde Deli Dumrul'un çocuklarının annesi olması, daha yakın bir annelik duygusu olarak yorumlamak mümkün olabilir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Aruz'un Çıkardığı Destanı Beyan Eder destanında kendisine babasının yaşamadığını söyleyerek gerçeği gizleyen annesine karşı öfkesinde anneye saygının kaynaklarına vurgu vardır:

“Bre ana ben Han oğlu değilmişim
Han Kazan oğlu değilmişim
Bre kavat kızı bunu bana niçin söylemiyordun
Ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı
Kara çelik öz kılıcımı çekeydim
Birden bire güzel başın keseydim
Alca kanını yeryüzüne dökeydim” (Ergin, 2011, s.198)

Toplumsal Ahlak ve Sapma: Her toplum belirli kurallar ve değerler doğrultusunda kendi özgünlüğünü ortaya koyar. Sosyal davranışların kökeni, din, kültür, ahlak ve toplum olabilir. Çeşitli sorunlara karşı geliştirilen tepkilerin kurumlaşmasıyla meydana gelen sosyal davranışlar toplumun devamı sağlamak gibi ana işleve sahiptir. Dede Korkut'ta da çeşitli sosyal davranış bozuklukları farklı veçheleriyle tezahür etmektedir.

Dirse Han oğlu Boğaç Han destanı toplumu içten kemiren bir sorun olarak kıskançlığın nasıl baba ve oğlu karşı karşıya getirdiğini anlatmasıyla ve verdiği mesaj itibariyle dikkat çekicidir (Ergin, 2011, s.28-30). Dedikodunun bir aileyi nasıl parçaladığını gösterir. Buradaki “kırk namerdin” aynı konuda ağız birliği içinde dedikodu yapmaları bir topluluk içindeki dayanışmanın “kötü veçhesi” şeklinde görülebilir. Baba ile oğul arasına giren fitne bir şekilde gün yüzüne çıkar. Bu zamanda toplumsal kaosun ortaya çıktığı görülür. Kaosu yaratan ise Han'ın adamlarıdır. Toplumdaki kuralsızlığın Baş'a kadar gidebileceğini güzelce hikaye eder. Ananın toplumsal işlevi, babanın tez öfkelenen ve olumsuz gelişmelere neden olan davranış biçimi yine ananın aile kurucu işlevi gibi toplum kurucu işlevine de vurgu yapılır (Ergin, 2011, s.30).

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'ında “Kazan fikreyledi, der: Eğer çoban ile varacak olursam kudretli Oğuz beyleri benim başıma kakınç karlar, çoban beraber olmasa Kazan kafiri yenemezdi derler dedi. Kazan'a gayret geldi. Çobanı bir ağaca sara sara muhkem bağladı, kalktı yürüyüverdi” (Ergin, 2011, s.48-49) denilmektedir. Türk toplumsal yaşamında her katmanın kendi görevini yerine getirmesi ve hizmet sınırlarının belirlenmiş olmasını en güzel şekilde gösteren destandır. Bey, bir çobanın desteğini beyliğine yedirememektedir. “Diğer beyler ne derler?” diyerek savaşı olmayan birinin

desteğini olumsuzlamaktadır. Fakat çoban kahramanlığını ve bağlılığını gösterince Bey onu da yanına almıştır. Böylece yerine getirilmiş olan görevle sınıf atlanabileceği görülebilmektedir.

Savaşlarda kahramanlık gösterenler toplum nezdinde kim olursa olsun büyük saygı görmektedirler. *Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destan*'da Beyin yanında beyin oğlunun elinin öpülmesi şiddetle kınanmaktadır. Ama bu toplumsal sapma olarak tanımlayabileceğimiz davranış biçimi oğlun gösterdiği kahramanlık gerekçe gösterilince hoş görülebilmıştır (Ergin, 2011, s.63).

Aynı destanda Deli Kaçar'ın Dede Korkut'a el kaldırıncaya elinin taş olması büyüğe, Allah dostuna el kaldırılamayacağını ilahi bir ilke olarak kabul etmesi toplumsal bir kuraldır. Aynı toplumsal değer ve norm Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü destanda da görülür. Tepegöz çektiği çilenin sebebini yaşlılara, yiğitlere, kadınlara yani halka yaptığı zulümlerde arar. Halkın ahını almayı büyük bir beddua sebebi saymaktadır (Ergin, 2011, s.164).

Basit ve sıradan bir olayın kişinin toplumsal konumuna bağlı olarak ne denli kötü sonuçlara sebep olabileceğini anlatan *Beğil oğlu Emre'nin Destanı*'nda Begil ayağının kırıldığını önce sakladı, sonra hanımına söyledi. Ama sır orada kalmadı. Hanımı hizmetçisine söyledi ve böylece herkes duydu. Bunun üzerine düşman üzerine geldi (Ergin, 2011, s.171).

Kadim Türk toplumunun geleneksel yapısında bireysel suç olgusundan ziyade bireyin kimliğinin özdeşleştiği boy/grup kimliğine bağlı olarak toplumun suçlanması gibi bir durum söz konusudur. Modern öncesi toplumların genel karakteri olan mensup olunan kabileye aidiyet aynı zamanda işlenen bir suçun mahiyetini de belirlemektedir. Bu dönemlerdeki topluluklarda henüz birey de oluşmamıştır ve birey kendisini boyunun/kabilesinin dışında düşünemez. Kişiye kimliğini veren boyudur. Yaşamının her eylemi kabilesi adına yapılır veya anılır. İşlenen herhangi bir suç da bütün boya karşı işlenmiş sayılır ve birey gelişmediği için bireye yönelik bir ceza sistemi de gelişmemiştir. İşlenen suçun cezası tüm kabileye kesilmektedir. Herhangi bir boydan birinin işlediği suç veya başka bir boyda işlediği suçun cezasını kendi boyu çeker.

Destandaki Tepegöz de işlenen bir suçun karşılığında verilen ceza olarak düşünülebilir. Aslında iki tür simgesel anlamı söz konusudur. Birincisi bizahtih Tepegöz'ün ceza olması, ikincisi de toplumun tecavüz gibi bir toplumsal sapma olayı karşısında aldığı cezadır. Toplumda bir suç işlendiğinde bunun cezasını bütün boy çekmektedir. Aynı zamanda toplumu ahlaki olduğu kadar hem ekonomik hem de beşeri açıdan yıpratıcı sonuçlara neden olmaktadır. Bu olayda başka bir dikkat çekici husus da suçu işleyen çoban olması. Çoban da Kazan Han'ın savaşa götürmediği bir toplumsal katmana mensuptur. Hal böyle aşağı bir katmandan biri suç işlese de sonuç da boy kimliğinin güçlü olduğu bir toplumsal yapıda çobanın işlediği bir suç bütün boyu Bey, çoban demeden etkilemektedir.

Dönemin Sosyal ve Siyasi Aksaklıkları İle İlgili Tenkitler

Dede Korkut'un toplumu düzenleyici ve kural koyucu bir işlevi vardır. Bu sebeple toplumdaki sorunların tespiti ve çözülmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Mesela, "Korkut Ata Oğuz kavminin müşkülünü hallederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca yapmazlardı. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi. Sözünü tutup tamam ederlerdi" (Ergin, 2011, s.17). Dede Korkut'a danışmadan iş yapmamayı toplumsal yapı içindeki dayanışma ve cemaat önderinden bağımsız karar almamaya bir vurgu söz konusudur.

Kadim Türk toplumunda toplumun önderi olan kişi/lerinin malını, mülkünü paylaşması "Beylik"inin bir göstergesiydi. *Kam Püre'nin oğlu Bamsı Beyrek Destan*'ında Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'in avından pay istemesinden sonra onun, bütün avını vererek "Ben Bey oğlu Beyim" demiş zenginliğinin ve Beyliğinin bu davranışının gerekçesi olarak da ifade etmiştir (Ergin, 2011, s.65). Beyler beyi Kazan'ın Üç Ok ve Boz Ok'un bir araya geldiğinde evini yağmalatması geleneğinin anlatıldığı *İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyreğin Öldüğü Destan*'ında (Ergin, 2011, s.205-211) Kazan Dış Oğuz'u çağırılmayıp sadece İç Oğuz'a evini yağmalatması üzerine Dış Oğuz'un isyan etmesi dikkat çekici bir olaydır. Çünkü bu olay Beyin adaletsizliğinin ne gibi siyasi ve toplumsal sonuçlara neden olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bir isyanın siyasi ve toplumsal sonuçları göz önünde bulundurulduğunda isyan edenin içine düştüğü kötü durum da destanda konu edilmektedir.

Salur Kazan Esir Olup Oğlu Aruz'un Çıkardığı Destanı Beyan Eder Hikâyesinde, Kazan ne kendisiyle övünmekte ne de başkasını övmekten haz almaktadır. Kazan düşmanın kendilerini övmesini talepleri karşısında sayısız marifetini ve kahramanlığını sayarak bu halde bile kendisini övmekten başkasını asla övmeyeceğini kesin bir dille aktarmıştır. Bu da kadim Türk toplumunda övgünün ve yerginin ne kadar kötü bir davranış biçimi olduğunu gösterir. Sadece kişinin kendisini değil aynı zamanda atalar da yergiden azadedir. Hikâyede durum şöyle geçer: "Şimdi Kazan Bey, hadi bizi öv dediler. Kazan der: Ben yeryüzünde adam övmem, bir adam getirin bineyim, sizi öveyim dedi. ... Kara kılıcını çal boynuma kes başımı/Kılıcından sapacağım yok/Kendi aslımı kendi kökümü yermem yok" (Ergin, 2011, s.195-6).

Dede Korkut Destanları kendi içinde tutarlı ve hiyerarşik bir toplumsal yapısı ve sosyal düzeni vardır. Bu sistem Dede Korkut Destanları'nda da işlevsel ve anlam bütünlüğü sağlayan bir örüntü içinde yer alır. Her toplumsal sistem gibi bu sistemde de belirli hukuk kuralları, gelenekler, örf adetler vardır. Bu hiyerarşik kurallar bütünü de güçlü bir "iktidar"ın varlığı ile kaimdir. Bu otoriterinin en tepesinde Hanlar Hanı Bayındır Han olduğu görülmektedir. Düzen de bu kişinin etrafında somutlaşmaktadır. Bu toplumsal yapıda düzen de ideal, olan ve olması gereken arasındaki bir ilişkiler sistemine vurgu yapar. Bu ideal yapıya bağlı olarak toplumsal değişim sürecinde bir kriz söz konusudur. Bu krizin de merkezinde göçebe-yerleşik yaşam arasındaki dikotomi yer alır. Sistem içindeki çatışmalar yeni düzenin değerler ve

normlar yapısındaki eskinin yeni olana ikamesi sürecindeki çatışmanın aşılması vardır.

Örneğin *Uşun Koca Oğlu Segrek Destanı*'nda Kazan'ın divanında yer alacakların bütün toplumca saygı duyulacak bir iş başarması zorunluydu. Böylece beylerin bulunduğu divanda bir yer sahibi olabilirdi. Bir bakıma statü atlama gerçekleşmektedir (Ergin, 2011, s.178). Aynı şekilde *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nı da benzer minvalde değerlendirebiliriz. Burada da Boğaç Han'ın boğayla güreşip ad almış yani toplum içinde ses getiren bir beceri sergilemiştir. Bu geleneğin toplumda ad alıp böylece özel bir statüye sahip olunması yanında sürekli dinamik bir toplumda her an hareketli bir yaşam biçiminin simgesi olarak da görülebilir (Ergin, 2011, s.25-26).

Dönemin sosyal ve siyasi aksaklıklarını ele alırken aklımızda tutmamız gereken husus Dede Korkut Destanları'ndaki Genel Türkler içinde Oğuz ülkesi ile sınırlı olduğu ve bu sınırlarda da bir hukuk sisteminin geçerliliğini sürdürdüğüdür. Hukuk sistemi doğal olarak bir ceza müeyyidesi de bünyesinde barındırmaktadır. Bu hukuk sisteminin dayandığı siyasi bir otoritenin varlığı da destanlarda Hanlar Hanı Bayındır Han olduğu görülmektedir. *Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Esir Olduğu Destan'da*, Kazan Bey ile oğlu Uruz arasında geçen diyalog düşmanın kim olduğu ve savaşların özelliğini göstermektedir. Salur Kazan'a oğlu Uruz, "Düşman kimdir?" diye sorar. Babası da bu soruya karşılık "Düşman ona derler ki biz onları bulsak öldürürüz; onlar bizi bulsalar öldürürler" cevabını verir. Bunun üzerine Uruz, "Baba, savaşta bey yiğitler adam öldürse kan sorarlar mı, dava ederler mi?" şeklinde ikinci bir soru sorar. Kazan Bey de "Oğul, bin kâfir öldürsen kimse senden davacı olmaz" diyerek (Ergin, 2011, s.96) bu öldürme olayının hukuki açıdan meşru sınırlarını çizer. Ülke sınırlar içinde adam öldürmenin bir suç olduğu görülmektedir. Uruz'un sorusunda ve babasının cevabında hem savaş hukukunu hem de savaş dışında adam öldürmenin cezasının bulunduğu görülmektedir. Bir hukuk sisteminin ve bu sistem içinde de adam öldürme ve bunun cezasını veren bir otoritenin varlığı da kabul görmektedir. Belirli bir hukuk sisteminin uygulanıyor olması da teşkilatlanmış bir toplumun göstergesidir. Adam öldürme olayı başka bir hikâyede de geçer. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* hikâyesinde karşımıza çıkan örnek hem kışkırtıcılık hem de adam öldürmenin meşruluğu konusunu anlatmaktadır. Mesela, kışkırtıcılar Dirse Han'a, "Oğlun seni öldürmeden, sen oğlunu öldür" (Ergin, 2011, s.30) demektedirler. Bu tavsiye de adam öldürmenin meşru gerekçesini bize sunmaktadır. Böylece hukuk içinde kalınarak hukuk dışına çıkılmamış olunmaktadır.

Toplumsal Değişimin Göstergeleri: Anaerkil/Göçebe Toplumdan Ataerkil/Yerleşik Topluma

Gerek Dede Korkut Destanları'nın yaşandığı dönem gerekse derlenip yazıya geçildiği zaman dilimi toplumdaki sosyo-politik kriz veya dönüşüm dönem-

lerinin bir yansımasıdır. Göçebe Oğuz toplumu ile yerleşik Oğuz toplumu gerilimi ve Osmanlı toplumunun yeniden yapılanma yani kriz dönemindeki yeni kimliklenme durumu destanların mevcut yapısını hem betimleme hem de işlev boyutunu ortaya koyar.

Dede Korkut Destanları'nda anaerkil yapının unsurları hikâye örüntüsü içinde olumsuz bir formda yer almaktadır. Damat-kayın baba çatışması, enişte kayın çatışması ve dayı-yeğen çatışması göze çarpan formlar arasındadır. Burada toplumsal değişme kuramı içinde yerleşik yaşama geçen göçebe kültür mensuplarının “eski norm ve değerler sistemi” ile toplumsal ilişkiler ağının belirleyici olduğu ana aktörlerin değişimi ve süreç içindeki ikamesi görülmektedir. Bu değişimin tezahür ettiği olayların göstergesi olan çatışma biçimleri bütün destanlarında neredeyse görülebilir konumdadır. Bu destanlardan bazıları şunlardır:

“*İç Oğuz Dış Oğuzun Asi Olup Beyreğin Öldüğü Destan*”daki dayı-yiğen olumsuz ilişkisine atıf vardır (Ergin, 2011, s.217-225). Bu destanda toplumsal yapıdaki iki değişim olgusu göze çarpmaktadır. Birincisi dayının olumsuz bir karakter olarak görülmesi ki “namert dayın hile yapmış” diyerek dayıyı olumsuzlayan bir nitelikte geçmektedir. Ayrıca Aruz Beyrek'ten “kızımız gelinimiz darda kaldı” diyerek hısımlık ilişkisine vurgu yaparak savaşta yanında yer almasını istemesine rağmen o Kazan'ı tutmaktadır. Olgü, anaerkil yapının çöküşü ataerkile dönüşümü anlatılırken hısımlık ilişkilerindeki değişimde Hana/siyasal olana bağlılık, hısımlığa bağlılığın önüne geçmektedir. Bu iki olgu geçiş dönemindeki toplumsal ve siyasal değişimdeki köklü niteliğe bir göndermedir. Burada toplumsal değişim aşamasında statüden beklenen rollerin yerine getirilemediği ve başka aktörlerin devreye sokularak törenin uygulamaya girişilmesi söz konusu olabilmektedir. Akrabalık ilişkilerinin olumsuz bir formu burada tezahür etmektedir. Ayrıca bir çatışmada damat-kayın baba ilişkisi askeri bağların gerisinde kalmaktadır. Bu olay, kadın tarafının yeterince bağlılık gösterilmediği, akrabalık ilişkisine dahil edilmediği şeklinde de yorumlanabilir ki, bu durum kriz toplumundaki çatışan ve karmaşıklaşan rollerin de bir göstergesidir.

Yiğenek bir gün beylerle sohbet ederken atıştığı bir yiğit ona “mademki er diliyorsun varıp babanı kurtarsana on altı yıldır esirdir”, dedi. Babasını kurtarmak için harekete geçti. Bu esnada bir rüya gördü. Rüyada saldırmak üzere olduğu kişinin dayısı Emen olduğunu görür. Dayısı Yiğenek'e ben yedi defa kaleye vardım alamadım, benden daha er değilsen geri dön der. Yiğenek ise, bey yiğitleri yanına almadığını, beş akçeli kişilerle savaştığını söyler. Gördüğü rüyayı yiğitlere anlatır. “Meğer dayısı Emen orada yakın idi” diyerek de dayısının tehlike arzettiğini gösterir. Sonra bütün beylerle arkadaş olup kaleye saldırırlar. Büyük ve zorlu bir mücadeleye girişirler. Babasını kurtarır. “*İç Oğuz Dış Oğuzun asi olup Beyreğin Öldüğü Destan*” da dayıları Aruz'un başını kesmektedir.

“*Kam Pürenin oğlu Bamsı Beyrek Destanı*”nda, Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar, kız kardeşiyle evlenmek isteyen herkesi öldürmeye kalkışmaktadır.

Bamsı Beyrek adına dünür olarak gelen Dede Korkut'u da epey kovalar ve son anda öldüreceğinde Dede Korkut'un kerametini görünce öldürmez ve fakat yerine getirmesi zor başlık ister. "*Bin erkek deve getirin dişi deve görmemiş olsun, bin de aygır getirin ki hiç kısrakla çiftleşmemiş olsun, bin de koyun görmemiş koç getirin, bin de kuyruksuz kulaksız köpek getirin, bin de pire getirin bana dedi*" (Ergin, 2011, s.71-73). Kız tarafının burada damat/enişte ile başlayan gerginliği dikkat çekicidir.

"*Salur Kazan Esir Olup Oğlu Uruzun Çıkardığı Destan*" isimli destanda, Uruz babası Kazan'ın esir olduğunu tesadüfen öğrenir. Annesine babasının yaşadığını söylemediği için kızar. "*Bre kavat kızı bunu bana niçin söylemiyordun; Ana hakkı Tanrı hakkı olmamış olsaydı; Kara çelik öz kılıcımı çekeydim; Birdenbire güzel başını kese ydim; Alca kanını yer yüzüne dökeydim.*" (Ergin, 2011, s.209) "Anasının babasını" yani dedesini babası bilmektedir. Annesine olan sözleri dedesine de dokunmaktadır. Annesi oğluna, "amcana adam gönder, gelsin, görelim ne der" dedi. "Adam gönderdi amcasını çağırdı. Geldi." Oğuz Beyleri etrafında toplandı ve Salur Kazan kurtarıldı. Destanda annesine anne tarafına yönelik sözleri olumsuzluk taşıırken annesinin kendi babasından veya dayısından değil de amcasından yardım istemesini söylemesi dikkat çekicidir.

Sonuç

Dede Korkut Destanları, kadim Oğuz Türklerinin gelenek, görenek ve yaşam biçimini yansıtırken, dönemin Türkçesi'nin de bugünlere gelmesinde büyük katkı sağlamıştır. Döneminin dil özelliklerini yansıtması açısından vazgeçilmez bir kaynak hüviyetindedir. Dede Korkut halk tarafından benimsenmiş bir destan olduğu için bugüne kadar ulaşabilmiştir. Aşk ve kahramanlık olaylarının yoğun olarak görüldüğü hikâyelerde göze çarpan bariz özellik kadın, çocuk ve ailenin bütün hikâyelerde merkezi bir konumda yer almasıdır. Ailenin nasıl bir süreçten geçerek kurulduğu, ilkeleri, sürekliliğinin şartları ve aile kurumu gelenekleri konusunda önemli bilgiler yer almaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinde aile, bunların içinde de çocuklu ve özellikle erkek çocuklu ailelere özel bir önem verilmekte, toplumda da itibar görmektedirler. Kız çocukları da erkek gibi belirli bir ilgiye mazhar olurken sadece çocuksuz ailelerin Tanrı katında beddualı bulunduğu vurgulanır. Evlenme hususu da destanlarda ayrı bir konuma sahiptir. Evlenecek kız ve erkeğin sosyal ve ekonomik açıdan "denge" olmasına özellikle dikkat edilirken Dede Korkut hikâyelerinde kadının erkekle aynı değer, hizmet ve karakterde yer almaktadır. Mesela kadın da erkek gibi gün gelir savaşır ve kahramanlık gösterirken kadın olarak en iyi şekilde toplumsal görevini yerine getirdiği görülmektedir. Kadının ailenin namusunu koruması canından bile daha kıymetlidir. Toplumsal davranış içerisinde kıskançlık, dedikodu gibi gayriahlaki davranış biçimleri topluma verdikleri zarar bağlamında sembolize edilmektedir. Örneğin dedikodu ile aile parçalanabilmektedir.

Kadim Türk toplumunda kimlik bireysel değil kolektif karakterdedir. Bu karakter suç, kendini tanımlama, kahramanlık gibi eylem biçimlerinde gözlemlenebilecek şekilde tezahür etmektedir. Birey değil boy vardır. Gösterilen bir kahramanlık da işlenen bir suç da boyun üzerine atfedilir. Bunun için de boya mensup birinin işlediği suç veya birinin başka bir boyda işlediği suçun cezasını suçlunun boyu çekmektedir. Suç ve cezanın sistematik bir şekilde işlenmesi bütün Oğuz ülkesi içinde geçerli bir hukuk sisteminin varlığını bize gösterir.

Savaşlarda kahramanlık gösterenler toplum nezdinde kim olursa olsun büyük saygı görmektedirler.

Dede Korkut Destanları'nda anaerkil dönemin merkezinde yer alan akrabalık ilişkileri olumsuzlanmaktadır. Ataerkil döneme geçiş sürecinde bu bağlar yoğun olarak gözlemlenebilmektedir. Ayrıca ataerkillik öncelenmektedir. Toplumsal ilişkilerde de erillik belirleyici olmaktadır. Anaerkillik yok sayılmamakta fakat mücadelesi ile kendini zorla kabul ettirmektedir. Bu da kriz içindeki toplumda kendini kabul ettirmeye çalışan ve belki de ileride bir kural olarak hukuk/töre içinde meşrulaştırılacak bir davranışı-geleneği göstermektedir.

Bu kısımda radikal bir toplumsal değişim veya başka bir ifade ile göçebe toplum tipinden yerleşik topluma geçişin sebep olduğu yapısal ve işlevsel bozukluklar ve yetersizlikler temayüz etmektedir. Verilen örneklerde de görüldüğü gibi geçiş döneminde anaerkil akraba aktörleri ve ilişkileri olumsuzlanmakta ve değerler hiyerarşisindeki konumu tasfiye edilmektedir. Ayrıca buna mukabil, ataerkil akraba aktörleri ve ilişkileri ise olumlanmakta ve gelecek için idealize edilmektedir. Genç ve yaşlı kuşak arasındaki çatışma da eski ve yeni toplum tipindeki rollere göre biçimlendiği görülmektedir. Aile ise toplumun merkezi kurumu olarak gerek anaerkil gerekse ataerkil toplumsal yaşam formunda önemlidir. Ailedeki değişme toplumun sürekliliğinin sağlanması, toplumsallaşma mekânı olması, cinsel ve duygusal vb. işlevlerinde değil akrabalık ilişkilerinde görülmektedir. Ailenin dayanağı, güvenesi, önceliği dayı, kız, anne tarafı değil baba tarafıdır. Böylece akrabalık ilişkilerinin işlevsel hiyerarşik konumlanmasında bir dönüşüm söz konusudur. İç Dış Oğuz arasındaki çatışmanın makro boyuttaki anlamını bir iç savaş olarak değerlendirmek mümkündür. Kiliselerin mescite dönüştürülmesi geleceğinin sürekli vurgulanması ise fetih, cihad, savaşçılık olgularının toplumun birliğinin pekiştirilmesindeki işlevine gönderme yapar. Çünkü sürekli olarak babasını, kardeşini vs. "kurtarma" misyonu ile hareket edildiğinde bütün Oğuz Beylerinin desteğinin alınması ve topluca sefere gidilmesi iç savaşın ardından yeniden toplumsal kurulma bir "yeni hayat" için işlev görmektedir.

Altıncı destanda Selcan'ın babası kızıyla evlenmek isteyenlere zor şartlar koşmaktadır. Mesela üç canavarla boğuşmalarını ister. Damat adayları canavarları yendiğinde ise bu sefer baba bu adayların başını keser. Aynı şekilde üçüncü destanda da Banı Çiçek'in kardeşi Deli Karçar kız kardeşiyle evlenmek isteyenleri öldürmektedir. En son aracı olarak kız istemeye giden Dede

Korkut'u öldürmek için kovalamakta fakat onun gösterdiği keramet üzerine Selcan'ın babası gibi gerçekleştirmesi neredeyse imkânsız şartlar koşmaktadır. Bu iki olaylar silsilesi "doğal bir kız isteme" veya "evlenme" olgusunu sanki sıra-dışı bir olay gibi sunarak sonu ölümlle neticelenen olaylara dönüş-türmektedir. Buradaki kız isteme, vermeme ve sonuçta evlenme metaforu üzerinden verilen mesaj, eski-anaerkil-göçebe toplum ile yeni-ataerkil yerleşik toplum çatışması olarak da okunabilir.

Kaynaklar

- Araz, R. (2005). *Şiir incelemesi*. Alp Yayınları
- Arslan, M. ve Köktürk, M. (1998). Boğaç Han Hikayesinde davranış analizi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2, 247-255
- Başgöz İ. (1988). Dede Korkut Destanında epitetler. *Millî Folklor*, 5(37), 23-35.
- Çelepi, M. (2016). Anadolu'da Toplumsal Kimliğin İnşası ve Dede Korkut Boylarındaki Bireyin Tekâmülü, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 2016(25), 65-90
- Ergin, M. (1983). *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları.
- Fedakâr S. (2004). Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nda kahramanların ortaya çıkışı, *Millî Folklor*, 61, 134-141
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji nedir?* Çev., Nilgün Çelebi. Atilla Kitabevi.
- İnayet, A. (2015). Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'ın yeni bir yorumu üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(2), 7-13
- Korkmaz, Z. (2006). Dede Korkut Hikâyelerinde insan ve doğa. *Türk Dili*, XCII(657), 250-257.
- Moran, B. (2009). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İletişim
- Rifat, M. (2005). Toplumbilimsel eleştiri ve edebiyat sosyolojisine giriş. *Varlık*, Mayıs, 59-65.
- Şen S. (2008). Dede Korkut Kitabı'nda Kadına Yönelik Hitaplar, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic*, 3(2), 627-641.
- Yıldırım, D. (2012). Dede Korkut ve Yunus Emre'de hayat, tabiat, tanrı ve ölüm. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 20, 37-47.

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE CAM TAVAN: AYDIN MERKEZ İLÇE VE NAZİLLİ ÖRNEKLERİ¹

Abdullah Özdemir² - Seda Öznur³

² [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-7506-3431](https://orcid.org/0000-0002-7506-3431)

³ [ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4466-3781](https://orcid.org/0000-0003-4466-3781)

Öz

Cam tavan, işletmeler veya kurumlarda gerek bilgi birikimleri gerekse yetenekleriyle kurumlara ciddi katkı sağlayabilecek bireylerin, görünmez engeller nedeniyle yöneticilik pozisyonuna ulaşamaması olarak ifade edilmektedir. Kadınların cam tavan engelini kırabilmeleri, kavrama yönelik algılarının net olarak belirlenmesi ile daha kolay olacaktır. Bu kapsamda çalışmanın ana amacı bankacılık sektöründe cam tavan engellerinin varlığının kadınlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaya yöneliktir. Bu doğrultuda bankacılık sektöründeki kadın çalışanlara yönelik anket çalışması uygulanmıştır. Aydın il merkezi ve Nazilli ilçesinde faaliyette bulunan bankalarda toplam 144 kadın görev yapmaktadır. Bu kurumlarda çalışan 99 kadına ulaşılarak hazırlanan anket formu uygulanmıştır. Anketin güvenilirliği Cronbach's Alpha analizi ile test edilmiştir. Anket çalışmasından elde edilen verilerin normal dağılımlarının tespit edilebilmesi için Kolmogrov Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri frekans dağılım tabloları ile ortaya konmuştur. Ayrıca cam tavan engelleri ölçeği frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Cam tavan engeli ile demografik faktörler arasındaki ilişki tek yönlü varyans (Anova) ile test edilmiştir. Sonuç olarak, anket çalışmasına katılan kadınlar, çalışma hayatında kendilerine güvenmekte, erkekler kadar yetkin olduklarına inanmakta fakat erkekler kadınlara nazaran terfi konusunda daha fazla fırsat sağlandığı görüşündedirler. Kadınların cam tavanın kendiliğinden kırılmasını beklemek yerine, bunun ancak kendilerinin harekete geçmesiyle mümkün olabileceğini fark etmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Cam Tavan Sendromu, Bankacılık Sektörü, Cinsiyet Ayrımcılığı.*

Atıf için:

Özdemir, A. ve Öznur, S. (2022). Bankacılık sektöründe cam tavan: Aydın merkez ilçe ve Nazilli örnekleri. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 350-371.

¹ Bu çalışma Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: İİBF- 18009.

² Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, E-mail: aozdemir@adu.edu.tr

³ Doktora Öğrencisi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, E-mail: sdoznur20@gmail.com

GLASS CEILING IN THE BANKING SECTOR: CENTRAL DISTRICT OF AYDIN PROVINCE AND NAZİLLİ DISTRICT SAMPLES

Abstract

Glass ceiling is expressed as the inability of individuals who can make a serious contribution to the institutions with their knowledge and skills in enterprises or institutions, not reaching the managerial position due to invisible obstacles. It will be easier for women to break the glass ceiling barrier if their perceptions of the concept are clearly defined. In this context, the main purpose of this study is to reveal how the existence of glass ceiling barriers in the banking sector is perceived by women. For this purpose, a questionnaire study was conducted to female employees in the banking sector. As a result of the data, 144 women in total work in banks operating in Aydın central district and Nazilli district. A questionnaire was applied to 99 women working in these institutions. The reliability of the questionnaire was tested with Cronbach's Alpha analysis. In order to determine whether the data obtained from the survey study are normally distributed, the Kolmogorov Smirnov test was performed and it was decided that the data showed normal distribution. The demographic characteristics of the respondents were presented with frequency distribution tables. In addition, the glass ceiling barriers scale frequency and percentage values were calculated. The relationship between the glass ceiling barrier and demographic factors was tested with one-way variance (Anova). As the result, the women participating in the survey, are confident in their working life, believe that they are as competent as men but have the view that men are provided with more opportunities for promotion than women. Instead of waiting for the glass ceiling to break on its own, women should realize that this is only possible if they take action.

Keywords: *Glass Ceiling Syndrome, Banking Sector, Gender Discrimination.*

GİRİŞ

Çalışma hayatında yer alan bütün iş görenlerin temel hedefi ya da hayali iş yerlerinde daha üst pozisyonda yer alan yönetici pozisyonlarında yer almaktır. Kariyer hedefini bu şekilde belirlemek sadece maddi boyutuyla değil manevi boyutuyla da önemli olduğu için tercih edilmektedir. Gerekli niteliğe ve donanımına sahip olan iş görenlerin temel hedefi bu şekilde bir motivasyonla çalışma hayatında yer alabilmektir. Görüldüğü gibi terfi etmek, salt maddi unsurlarla açıklanamakta, aynı zamanda iş görenin motivasyonunu yüksek tutarak daha verimli olmasını sağlamaktadır. Bunun gerçekleştirilmesi sonucu örgütler daha uzun ömürlü olabilmektedirler.

Kişinin doğuştan sahip olduğu özelliklerden, dili, dini, ırkı, mezhebi, cinsiyeti gibi faktörleri ön plana çıkarılarak birilerinin diğerlerinden daha öncelikli olması negatif ayrımcılığın en önemli nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrımcılık bu anlamda piyasa öncesi ayrımcılık şekliyle de görülebilmektedir. Yani bireyin gerekli maddi olanağa sahip olamaması nedeniyle gerekli eğitime sahip olamaması daha başlangıçta toplumun belirli gruplarının gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Bunun yanı sıra piyasa ayrımcılığı, bireyin daha nitelikli olmasına rağmen yüksek pozisyonlu işlere yükselememesi ya da aynı işi yapmasına karşılık daha düşük ücretle çalışmak zorunda bırakılması olarak da görülebilmektedir.

Kadınlar bu anlamda ayrımcılıkla en fazla karşılaşan gruplardır. Aynı hatta daha yüksek niteliğe sahip olmasına rağmen terfi alamayan kadınlar, ayrıca daha düşük prestijli işlerde ve daha düşük ücretle çalışmak durumunda kalabilmektedirler. Bunun nedeni günümüzde cam tavanla açıklanmaktadır. Cam tavanın varlığı kadınların üst yönetimde görev alamamalarına, daha çok erkeklerden oluşan yönetimde, kadınların göz ardı edilmelerine neden olabilmektedir. Cam tavanın çeşitleri de sonuçları da bireysel, toplumsal ve örgütsel kaynaklı olabilmektedir. Kadınların çalışma yaşantısında yeteri kadar yer almamaları sadece ekonomik bir sorun değildir. Birey olarak kadının erkeklerle eşit şartlarda kendini ifade edebilmesi öncelikle bir eşitlik sorunudur. Bireyin cinsiyetinden öte niteliğinin ön plana çıkması, bu eşitliğin sağlanabilmesi yolunda en önemli başlangıç adımını oluşturmaktadır. Daha az eğitim hakkına sahip olan, toplumda kendini temsil açısından ikincil bir role sahip bir bireyin var olan durumu, koşullar aynı olduğu müddetçe değişmeyecektir.

Finansal sistem içerisinde bankalar önemli yere sahip olan aracı kurumlardır. Bankaların işleyişinin düzgün olması sistemin sürdürülebilirliği için büyük önem taşımaktadır. Çalışanların özellikle kadınların kendi potansiyellerini herhangi bir ayrımcılığa uğramaksızın ortaya koyabilmeleri, sistemin düzgün işleyebilmesinin temel unsurudur. Bu kapsamda bankalarda çalışan kadınların cam tavan algısının ortaya konulabilmesi, yükselmelerinde yaşanan sorunların çözümlenebilmesi ya da ortadan kaldırılabilmesi için büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın ana amacı bankacılık sektöründe cam tavan engellerinin varlığının kadınlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaya yöneliktir. Bunun ortaya konulabilmesi amacıyla öncelikle cam tavan kavramı üzerinde durulacaktır. Türkiye’de bankacılık sektöründe kadının çalışma yaşamında nasıl bir ağırlığa sahip olduğu çalışmanın devamında ele alınacaktır. Çalışma kapsamında yapılan anket çalışmasının analiz sonuçlarının verilmesi ve cam tavanın olumsuz etkilerinin azaltılabilmesine yönelik politika önerileri ile çalışma sonuçlandırılacaktır.

1. Cam Tavan Kavramı

Cam tavan kavramı, kadınların iş dünyasında ve çalışma hayatındaki yetkinliklerini elde etmelerine rağmen görevde yükselmeleri noktasında görünmez bir engelle karşılaşmaları olarak tanımlanmaktadır. Cam tavan, şirketlerde veya diğer kuruluşlarda kadınların yükselmesinin zor veya imkânsız olduğu görünmez bir üst sınır anlamına gelmektedir. ABD’de Çalışma Bakanlığı 1991 yılında cam tavanı, "nitelikli bireylerin kuruluşlarında yönetim düzeyindeki pozisyonlara yükselmelerini engelleyen tutumsal veya örgütsel önyargıya dayalı yapay engeller" olarak tanımlamıştır. Cam tavan, kadınları terfi almaktan, maaş zammından ve daha fazla fırsattan alıkoyan, görülmesi zor, gayri resmi engeller olarak ortaya çıkmaktadır. Cam tavan, kadınlar yanında azınlıkların, yaşlıların ve engellilerin yaşadığı sınırları ve engelleri tanımlamak için de kullanılmaktadır. Kavram cam olarak ifade edilmektedir çünkü genellikle görünür bir bariyer değildir ve bir kadın bariyere "gelinceye kadar" genellikle camın varlığından haberdar olmamaktadır. Kavram, genel olarak şirketler gibi büyük ekonomik kuruluşlara uygulanmak için tanımlanmıştır. Ancak daha sonra kadınların diğer alanlarda, özellikle politik alanda yükselmediği görünmez sınırlara da uygulanmaya başlanmıştır (Levis, <https://www.thoughtco.com>).

Cam tavan engelini kaldırılabilmesi ya da en azından azaltılabilmesi için öncelikle bu sorunun var olduğu örgütte yer alanlar ve diğer paydaşlar tarafından kabul edilmelidir. Bu ön kabul sonrasında kadınların bağlantı ağlarının güçlendirilmesi gerekmektedir. Doğru insanlarla iş ilişkilerinin geliştirilmesi, deneyimlerinin ilgili taraflarca paylaşılması bu ağın daha da gelişmesine zemin hazırlayacaktır. Bireyin kendine net hedefler koyması, kendini savunma konusunda zayıf olmaması ve kendine yeni fırsatlar sağlaması da cam tavan engelini aşılmasında diğer önemli faktörlerdir. Ancak Türkiye gibi kadının toplumsal yerinin daha sağlam zemine oturtulamadığı toplumlarda bu maddelerin işletilmesi ancak bireysel performansın yüksekliği ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle kadınların cam tavanın kendiliğinden kırılmasını beklemek yerine, bunun ancak kendilerinin harekete geçmesiyle mümkün olabileceğini fark etmeleri gerekmektedir.

1.1. Cam Tavandan İkili Cam Tavana

Günümüzde pek çok kadın çalıştıkları kurumlarda çok başarılı olsalar bile üst kademelerde veya yönetim kurullarında kendilerine daha az sayıda yer alabilmektedir. Kadınlar, ekonomik karar alma süreçlerinde fiilen bulunmadığı veya yetersiz temsil edildikleri için ekonomik yapı üzerinde çok fazla güç sahibi değildirler. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), yönetim ve karar alma düzeyleri de dâhil olmak üzere ekonomik faaliyetlere katılımın teşvik edilmesinin, sadece bir eşitlik meselesi olmadığını, aynı zamanda uygulanabilir ve sürdürülebilir ulusal kalkınmanın gerekliliklerinden biri olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle cam tavan yalnızca hiyerarşik terfi önündeki görünmez engeli değil, aynı zamanda cinsiyet eşitsizliğini de temsil etmektedir (Taskina ve Nasrin, 2021, s.57).

Cam tavan kavramı literatürde farklı terimlerle birlikte kullanılmaktadır. Özellikle etnik azınlıkta yer alan kadınları tanımlamak için “somut tavan” terimi kullanılmaktayken daha üst yeteneğe sahip kadınların daha düşük işlerde çalışmalarını ifade eden “yapışkan zemin” kavramı da literatürde yer almaktadır. Çeşitli nedenlerle kadınların toplumsal ve ekonomik hayattan uzak tutulmalarını ifade etmek amacıyla “bambu perde” kavramı da cam tavanın başka bir kullanımı olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda verilen tanımları yanında cam tavan ayrıca; kadınların ulaşmayı hedefledikleri görebildikleri buna karşılık görünmeyen engeller aracılığıyla bu noktaya gelememeleri ve bu kapsamda kadınların yaşadığı bütün hayal kırıklıklarını anlatmaktadır. Cam tavan ayrıca, örgüt içerisinde üst makamlara ilerlemeye getirilen bariyer anlamında da kullanılmaktadır (Yolcu, 2021, s.4).

Bankalarda çalışan kadınların yönetici olma oranları erkeklere kıyasla daha düşüktür. Bu cam tavanın birinci katmanı olarak ifade edilirken, üst yönetimde düşük temsil de ikinci katmanı oluşturmaktadır. Yani bankacılık sisteminde kadınlar günümüzde “Çift Cam Tavan” la karşı karşıya bulunmaktadırlar. “SKEMA Business School Observatory on the Feminisation of Companies” tarafından 2016 yılında yayınlanan bir raporun sonuçlarına göre kadınlar biri yönetime terfi ederken, diğeri ise yönetici rollerine terfi ederken “çift cam tavan” ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Aslında, dünya genelinde bankacılık sektörü çalışanlarının %52'sini kadınlar oluşturmasına rağmen, orta düzey yöneticilerin yalnızca %38'i ve icra komitelerinin %16'sı kadınlardan oluşmaktadır.

1.2. Cam Tavan Engelinin Çeşitleri

Cam tavan engelinin oluşmasında üç temel faktörün söz konusu olduğu iddia edilmektedir. Bunlar; bireysel, örgütsel ve toplumsal faktörlerden kaynaklanan engeller olarak sıralanmaktadır. Erkeklerin daha egemen olduğu çalışma yaşantısında, kadınlar söz sahibi olabilmek adına erkekler gibi düşünüp, kadın bakış açısını göz ardı edebilmektedirler. Literatürde bireysel faktörden

kaynaklanan engeller olarak; kişisel tercih ve algılar ile çoklu rol üstlenme sayılabilir. Bunun yanı sıra örgüt yapısından kaynaklanan engeller; örgüt kültürü, örgüt politikası, mentor (rehber) eksikliği, informal iletişim ağlarına katılamamadır. Toplumsal faktörlerden kaynaklanan engeller olarak; mesleki ayrımcılık ve toplumsal baskılar sıralanabilir.

1.3. Cam Tavan Sendromunun Sonuçları

Literatürde cam tavan sendromunun sonuçları iki şekilde ele alınarak sınıflandırılmaktadır. Bunlar cam tavan sendromunun bireysel ve örgütsel sonuçlarıdır. Cam tavan sendromunun bireysel sonuçları, iş tatminsizliği, işe yabancılaşma, motivasyon yitimi, örgütsel bağlılıkta ve güvende azalma, örgütsel sessizlik, örgütsel sinizm ve çalışan performansının azalması olarak ifade edilebilir. Cam tavan sendromunun örgütsel sonuçları ise maliyetlerin ve devamsızlığın artışı ile iş gören devir hızının artmasıdır.

2. Türkiye’de Bankacılık Sektöründe İstihdam

Bankalar finansal sistemin en önemli birimleri arasında yer almaktadırlar. Fon arz edenlerle fon talep edenler arasındaki bağlantıyı sağlarken, özellikle reel kesimin ihtiyacı olan fonu temin edip, reel sektörün elindeki tasarrufu değerlendirmeleri parasal aktarım mekanizması içerisinde bankaların önemini günümüzde daha da artırmaktadır. Finansal sistemde akışkanlığın sağlanması, yeni yatırımların yapılabilmesi, yeni kaynak temini gibi konularda bankacılık sektörü birincil rol oynamaktadır.

Türkiye’de bankacılık sektörü özellikle dış piyasalarla kıyaslandığında daha az bankaya sahip olduğu için oligopolistik piyasa özelliği göstermektedir. Bankaların aksak rekabet piyasasında faaliyet göstermeleri özellikle son dönemde çok fazla kâr elde eden birimler olmalarına da zemin hazırlamıştır. Türkiye’de bankalar genellikle çok şubeli bir yapıya sahip oldukları için, bu kurumlarda çalışan kişi sayısı da fazladır. Bir hizmet sektörü birimi olarak bankalar bu anlamda istihdamın önemli yükünü çekmektedirler. Bankaların istihdamları içerisinde kadınlar daha fazla rol oynamaktadırlar. Türkiye’de bankacılık sisteminde kadınlar, erkeklerden daha yüksek oranda istihdam edilmektedirler.

Cinsiyet dengesizliğini ele almanın ötesinde, finansal sistemde kadınların daha yüksek oranda istihdam edilmelerinin birçok faydası bulunmaktadır. Çalışanlar arasındaki cinsiyet farkı kapatıldığında bankacılık sisteminin istikrarına bağlı olarak, ekonomik kalkınma da sağlanabilecektir. Bunun yanı sıra kadınlar riskleri yönetmede erkeklerden daha iyidirler. Yönetim kurullarında daha fazla kadının bulunması, daha fazla entelektüel çeşitliliğe ve daha geniş bir bakış açısı yelpazesine katkıda bulunabilir ve bu da daha iyi ekonomik sonuçlara yol açabilir. Bu kapsamda kadınları üst düzey pozisyon-

lara seçen ve atayan kurumlar daha iyi yönetilmektedir. Ayrıca kadınlar erkeklere göre daha disiplinli ve hedef odaklıdır, bu da onları stres ve baskıyla baş etmede daha iyi hale getirmektedir. Yine erkeklerle karşılaştırıldığında, kadınlar çoklu görevde daha başarılıdırlar. Görüldüğü gibi kadınlar, bir liderin sahip olması gereken temel özellikler açısından erkeklere göre daha fazla olumlu özelliğe sahiptirler. Bu nedenle özellikle şirket yönetim kurullarında daha fazla kadın yer almalıdır (Rath ve Misra, 2022, s.3867).

Türkiye’de eğitim durumlarına ve cinsiyetlerine göre banka çalışan sayıları aşağıda Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Türkiye’de Eğitim Durumlarına ve Cinsiyetlerine Göre Banka Çalışan Sayıları (31.12.2021 İtibarıyla)

Eğitim Düzeyi	Erkek	Kadın	Toplam
İlk Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar	589	277	866
Orta Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar	15.828	6.858	22.686
Yüksek Öğretim Kurumlarını Bitirmiş Olanlar	66.840	77.747	144.587
Yüksek Lisans ve Doktora Yapmış Olanlar	8.663	8.446	17.109
Sektör Toplamı	91.920	93.328	185.248

Kaynak: TBB, 2022, s.318.

Tablo 1 verilerinden de görüldüğü gibi, Türkiye’de banka çalışanı kadın sayısı erkek sayısından daha fazladır. Bunun yanı sıra, özellikle yükseköğretim mezunu kadın çalışan sayısı da aynı niteliğe sahip erkek çalışan sayısından daha yüksek orana sahiptir. Yüksek lisans ve doktora yapmış çalışan sayısının artması sektörün nitelikli eleman istihdamının arttığının önemli bir göstergesidir.

Türkiye’de banka üst yönetimlerinin cinsiyete göre dağılımlarının görülebilmesi amacıyla, TBB verileri derlenerek aşağıdaki Tablo 2 oluşturulmuştur.

Tablo 2. Türkiye’de Banka Üst Yönetimlerinin Dağılımı (Mayıs 2022 İtibarıyla)

Cinsiyet	Yönetim Kurulu Başkanı-Vekili-Muharras Üye		Yönetim Kurulu Üyesi		Genel Müdür-GM Yardımcısı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Toplam	56	4	167	32	207	53
Yüzde	93,33	6,67	83,92	16,08	79,62	20,38

Kaynak: TBB Verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2 verilerinden de görüldüğü gibi, Mayıs ayı 2022 yılı itibarıyla Türkiye’de kadın çalışanların banka tepe yönetimlerindeki payı ancak %6,67 oranındadır. Söz konusu dönemde yönetim kurulu üyesi kadınların oranı yaklaşık %16 iken genel müdür ve yardımcı kadrolarda çalışan kadın oranı ise %20,38’dir. Görüldüğü gibi kadınlar alt yönetim kadrolarından üst yönetim kadrolarına çıkıldığında yönetimde daha az söz sahibi olabilmektedirler.

3. Cam Tavanın Bankacılık Sektöründe İncelenmesine Yönelik Analiz: Aydın İli Merkez İlçe ve Nazilli İlçesi Örnekleri

Bu çalışmada Aydın ili Merkez ve Nazilli ilçelerinde, kamu ve özel banka çatısı altında faaliyet gösteren kadın çalışanlara yönelik anket çalışması uygulanmıştır. Çalışmada literatür taramasının ardından, araştırma yöntemi ile araştırma bulguları ve analizine yer verilmiştir.

3.1. Literatür Taraması

Cam tavanla ilgili literatürde farklı sektörlere yönelik yapılmış farklı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalardan özellikle finansal sistemle ilgili olanlar aşağıda kronolojik sıraya göre özetlenmektedir. Yapılan çalışmalar hem ülkelerin gelişmişliğine ve hem de anket yapılan gruplara göre farklılık göstermektedir.

Ergeneli ve Akçamete (2004) çalışmalarında kadınların üst kademe yönetimlerine getirilmeleri konusunda, kadın ve erkeklerin birbirinden farklı tutum geliştirdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Mathur Helm, (2006) Güney Afrika'daki banka personeline yönelik yapmış olduğu çalışmasında cam tavanın var olduğunu ve bunun kadınların kendi yetersizliklerinin yanı sıra örgüt kültürü, politikaları ve stratejilerinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Karcıoğlu ve Leblebici (2014) yaptıkları çalışmada Erzurum'da banka personeline yönelik bir araştırma yapmışlar ve analiz sonuçlarına göre kadınların yükselmelerinde engel olarak cam tavanın etkili faktör olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Perumal ve Dastane (2017) çalışmalarında, Malezyalı kadın gücünün ciddi krizler yaşadığını ve özellikle bilişim sektöründe kariyer yollarında yükseldikçe kadın çalışan sayısının azaldığını ortaya koymuşlardır. Araştırmada, kültürel zorlukların; Mentorlukta cinsiyet farkının, düşük özgüvenin, cinsiyet eşitsizliğinin, aile iş-yaşam çatışması ve kültürel stereotipin, kadın çalışanların karşılaştığı önemli engeller olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kurt (2017) çalışmasında İstanbul ilindeki banka şubesi çalışanlarına anket uygulamıştır. Analiz sonucuna göre, özel sektör banka çalışanlarının cam tavan algılarının orta düzeyde olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Du Plessis vd. (2018) yapmış oldukları çalışmada, Vietnam bankacılık sektöründeki kadın çalışanlara sektörde cam tavanın olup olmadığını sorgulamak amacıyla bir anket yapmışlardır. Ankete katılanların %27,9'u Vietnam bankacılık sektöründe kadın rol modellerinin olmamasının bir engel olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca kadınların erkeklere göre hırslı olmamasının, %29,4 oranındaki katılımcı için bir engel olarak görüldüğü sonucuna ulaşmışlardır. İpçioğlu vd. (2018) yapmış oldukları çalışma sonuçlarına göre, cam tavanın oluşumunda toplumsal faktörlerden daha çok bireyin kendisinden kaynaklanan faktörler daha belirleyicidir. Çelik (2018) İstanbul ilindeki kamu ve özel sektör çalışanlarına yönelik alan araştırmasında yaşla tüken-

mişlik sendromu arasında doğrusal bir ilişki bulmuştur. Sarıoğlu (2018) çalışmasında cam tavan algısının cinsiyete göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Erdirençelebi ve Karakuş (2018) çalışmalarında cam tavan algısında örgütsel bağlılık ile iş tatmini arasında ters yönlü bir ilişkinin varlığına ulaşmışlardır. Kırpık (2019) çalışmasında kadın çalışanların cam tavan algılarının yok denecek kadar az olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yavuz ve Uzun (2019) çalışmalarında ön yargıların, kadınların yükselmeleri önündeki en büyük engel olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Dastidar ve Kalita (2020) Hindistan bankacılık sektörüne yönelik yaptıkları çalışmada erkeklerin yürütme konusunda baskın olduklarını, eşitsizliğin ve ön yargının kadınların yükselmeleri önündeki en büyük engeller olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çiftçi (2021) çalışmasında Konya ilinde banka şubesindeki kadın çalışanlara yönelik anket çalışması yapmıştır. Cam tavan engelleri ile liderlik arasında düşük düzeyli bir ilişkinin varlığına ulaşmıştır. Showkat (2021) çalışmasında bankacılık sektöründe cam tavan ile kadın performansı arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Analiz sonuçlarına göre, bankacılık sektöründe cam tavan olduğuna dair sonuçlar elde etmiştir. Ayrıca cam tavan ile kadınların çalışma performansı arasında orta derecede negatif bir ilişki bulmuştur. Dollija vd. (2021) yaptıkları çalışmada Arnavutluk'taki ticari bankalarda yönetici kademelerinde görev yapan kadınların beş demografik değişkene (yaş, medeni durum, eğitim, yöneticilik pozisyonu ve deneyim) göre bu engellere ilişkin algılarının nasıl farklılaştığını araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre, kadınların bireysel engellere ilişkin algıları sadece yönetsel düzeye göre değişmekte; kadınların sosyal engellere ilişkin algıları sadece yaşa ve medeni duruma göre değişmekte; kadınların örgütsel engellere ilişkin algıları sadece medeni duruma göre değişmektedir. Jonsson ve Jangren (2022) çalışmalarında İsveç ticari bankacılık sektöründe kadınların üst yönetim pozisyonlarına ulaşmalarının önündeki engellerin yanı sıra üst yönetim pozisyonlarındaki kadınların bu engelleri nasıl aştığını araştırmışlardır. Analize göre, cam tavan konusundaki en yaygın engeller; basmakalıp inançlar, özel ve iş hayatı arasındaki denge, önyargılar ve ayrımcılık, kurumsal kültür ve yapı olarak belirlenmiştir. Bu engellerin; destekleyici kuruluşlar, dengeli bir özel ve iş yaşamı ve kişilik yapısı ile aşılabileceği ifade edilmiştir.

3.2. Araştırma Yöntemi

Çalışmada öncelikle genel literatür taraması yapılmıştır. Çalışma kapsamında istatistikî verilerin teminine yönelik, Türkiye Bankalar Birliği (TBB) ve TÜİK verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca çalışmada Mart 2022-Mayıs 2022 döneminde Aydın Merkez ilçe ve Nazilli İlçe merkezinde kamu ve özel bankalarda çalışan toplam 144 kadından 99'una anket uygulanmıştır. İlgili anket uygulaması için "Etik Kurul Onayı" alınmıştır. Çalışmada Çiftçi (2021)'in "Liderlik Tarzının Cam Tavan Algısı Üzerindeki Etkisi: Kadın

Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma” adlı yüksek lisans tezinde kullanılan anket formundan faydalanılmıştır. Anket formunda altı adet demografik yapı sorusu yanı sıra, cam tavan algısını ölçmeye yönelik olarak otuz soru bulunmaktadır. Cam tavan algısı sorularında Likert Tipi Beşli Ölçek kullanılmıştır. Anket verileri SPSS-22 ile analiz edilmiştir. Anketin güvenilirliği Cronbach’s Alpha analizi ile test edilmiştir. Anket çalışmasından elde edilen verilerin normal dağıldıklarının tespit edilebilmesi için Kolmogorov Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri frekans dağılımı ile cam tavan algılarının belirlenmesi ise Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ile analiz edilmiştir. Analiz kapsamında ayrıca Cam Tavan Engeli ile belirli demografik değişkenler arasındaki ilişki tek yönlü ANOVA ile test edilmiştir.

3.3. Araştırma Bulguları ve Analizi

Araştırma bulguları ve analizi kapsamında öncelikle araştırma güvenilirlik testleri yapılmıştır. Sonrasında anket katılımcılarının demografik özellikleri ve frekans tablolarına yer verilmiştir. Farklılık analizleri ile bu bölüm sonuçlandırılmıştır.

3.3.1. Araştırma Güvenilirlik Testleri

Araştırmanın güvenilirlik testleri iki şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki; Cronbach’s Alfa katsayısı, ikincisi ise Kolmogorov-Smirnov Normallik testidir. Söz konusu testlerin sonuçları aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 3. Güvenilirlik Katsayısı

Cronbach’s Alpha Katsa- Standardize Edilmiş Maddelere Dayalı Cronbach’s Alpha Değeri	Madde Sayısı
0,882	36

Cronbach’s Alpha değerinin 0,80 ile 1,00 değerleri arasında yer alması ölçeğin yüksek düzeyde güvenilir olması anlamına gelmektedir. Tablo 3’te verilen Cronbach’s Alpha güvenilirlik istatistiği 0,882 olarak bulunmuştur. $\alpha > 0.80$ olması anket sonuçlarının yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Kolmogorov-Smirnov normallik testi sonuçları aşağıda Tablo 4’deki gibidir.

Tablo 4. Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları

	Kolmogorov-Smirnov			Shapiro-Wilk		
	Statistic	Df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Toplam_CT	,060	99	,200	,988	99	,547

Kolmogorov-Smirnov test sonucuna göre $p > .05$ değeri elde edilmişse dağılım normal, $p < .05$ değeri elde edilmişse dağılım normal değildir. Tablo 4

verilerinden de görüldüğü gibi $p > .2$ olarak bulunduğu için verilerin normal dağılmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bir çalışmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğinin tespitinde çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmaktadır. İstatistiksel analizlerde Çarpıklık (Skewness) dağılımın ortalama etrafındaki simetriden ne kadar saptığını gösterir. Basıklık (Kurtosis) ise verilerin tepe noktalarının durumunun normalden sapmasıyla ilgili bilgi vermektedir (Dökme, 2020). Dağılımın normalliği test sonuçları ise aşağıda Tablo 5’de verilmektedir.

Tablo 5. Dağılımın Normalliği Testi Sonuçları

Değişkenler	N	Çarpıklık (Skewness)		Basıklık (Kurtosis)	
		İstatistik	Standart Hata	İstatistik	Standart Hata
Cam Tavan Engelleri	99	0,19	0,243	-0,219	0,481

Çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1 ve +1 değerleri arasında bulunması, anket verilerinin normal dağıldığını göstermektedir. Tablo 5 verileri değerlendirildiğinde çarpıklık katsayısının 0,19, basıklık katsayısının -0,219 olması değişkenlerden elde edilen değerlerin normal dağıldığını göstermektedir. Çalışma kapsamında analizde kullanılan verilerin normal dağıldıklarının test edilebilmesi amacıyla frekans dağılım grafiği ve Q-Q plot grafiği 45 derecelik doğru üzerinde yer almıştır. Bu analizlerden elde edilen sonuçlar da verilerin normal dağıldıklarını göstermektedir.

3.3.2. Anket Katılımcılarının Demografik Özellikleri ve Frekans Tabloları

Anket katılımcılarının demografik özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri aşağıdaki Tablo 6’daki gibi elde edilmiştir.

Tablo 6. Anket Katılımcılarının Demografik Özelliklerine İlişkin Frekans ve Yüzde Dağılımları

Kişisel Bilgiler		Frekans	Yüzde
Yönetici	Hayır	74	74,7
	Evet	25	25,3
Yaş	24-35	49	49,5
	36-45	42	42,4
	46 ve üzeri	8	8,1
Çocuk Sayısı	Yok	28	28,3
	1	43	43,4
	2	26	26,3
	3	2	2,0
Eğitim	Lise	3	3,0
	Üniversite	78	78,8
	Yüksek Lisans	16	16,2
	Doktora	2	2,0
Kıdem	0-5	18	18,2
	6-10	28	28,3
	11-15	21	21,2
	16-20	20	20,2
	20 ve üzeri	12	12,1
Medeni Hal	Bekar	18	18,2
	Evli	75	75,8
	Boşanmış-Dul	6	6,1

Tablo 6 incelendiğinde, 99 kadın çalışanın katıldığı çalışmada 25 kişi yönetici pozisyonunda iken 74 kişi normal çalışan olarak görev yapmaktadır.

Yaş faktörü incelendiğinde katılımcıların %49,3'ünün 24-35 yaş aralığında, %42,4'ünün 36-45 yaş aralığında, %8,1'inin 46 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir. Görüldüğü gibi bankalarda kadın çalışanların genç nüfus içerisinde yer almaktadırlar.

Katılımcıların yarısına yakını (n=43) tek çocuk sahibidir. Çalışanların %28,3'ünün çocuğu yok iken %26,3'ünün ise iki çocuğu bulunmaktadır. Kadın çalışanların daha az çocuk sahibi olmaları iş yaşantısının zorluğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Eğitim durumu sonuçlarına göre çalışan kadınların %78,8'i üniversite mezunu, %16,2'si yüksek lisans ve %2'si ise doktora mezunudur. Özellikle son yıllarda banka çalışanlarının önemli kısmı üniversite ya da lisansüstü eğitim yapmış kişilerden oluşmaktadır.

Katılımcıların kıdemleri incelendiğinde, çalışanların %28,3'ü 6-10 yıl aralığında, %21,2'si 11-15 yıl aralığında, %20,2'si 16-20 yıl aralığında, %12,1'i ise 20 ve üzeri yıldır görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Anket katılımcılarının kıdem yıllarının genelde birbirine yakın dağıldığı görülmektedir. Son olarak katılımcıların %75,8'i evliyken %18,2'si bekâr, %6,1'i boşanmış-dul kategorisinde yer almaktadır.

Uygulanan anket çalışmasında demografik özelliklerden sonra verilen otuz soruluk cam tavan engelleri ölçeğinde şu alt boyutlar yer almaktadır: Çoklu roller, kişisel tercihler, enformel iletişim, mesleki ayırım, kalıplaşmış ön yargı.

Tablo 7. Katılımcıların Cam Tavan Engelleri Ölçeği Frekans ve Yüzde Değerleri

İFADELER		f	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Ne Katılmıyorum Ne Katılıyorum		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
				%	%	%	%	%	%	%	%	%
1	İş ve aile hayatındaki sağlıklı bir denge kurmak adına kadınlar daha az emek ve zaman isteyen işleri tercih etmelidir.	f 36	27	11	15	10						
		% 36,4	27,3	11,1	15,2	10,1						
2	Çalışma yaşamı bir kadının aile içinde görevlerini yerine getirmesini engeller.	f 38	44	7	9	1						
		% 38,4	44,4	7,1	9,1	1						
3	Kadınların evli ya da çocuk sahibi olmaları iş performanslarını olumsuz yönde etkiler.	f 42	44	8	4	1						
		% 42,4	44,4	8,1	4	1						
4	Şu anda ya da gelecekte çocuk sahibi olma düşüncesi kadınların kariyer hedeflerini sınırlar.	f 35	33	18	11	2						
		% 35,4	33,3	18,2	11,1	2						
5	Çalışma yaşamı kadınların iş ve aile arasında denge kurmasını zorlaştırmaktadır.	f 27	45	10	14	3						
		% 27,3	45,5	10,1	14,1	3						
6	Kadınlar terfi etme ve daha yüksek pozisyonlara gelme konusunda isteksizdirler.	f 62	32	4	1	-						
		% 62,6	32,3	4	1	-						
7	Kadınlar çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları engeller karşısında çaresizlik yaşadıkları için kariyer gelişimlerini sonlandırmaktadırlar.	f 24	37	17	16	5						
		% 24,2	37,4	17,2	16,2	5,1						
8	Kadınlar kariyer hedefleri için karşılaşacağı zorluklarla baş edemeyeceklerini düşünürler.	f 46	40	8	3	2						
		% 46,5	40,4	8,1	3	2						
9	Kadınlar çalışma hayatında kendileri ile ilgili olumsuz önyargıları kabul ederler.	f 44	40	9	4	2						
		% 44,4	40,4	9,1	4	2						
10	Çalışan kadınlar eşine ve çocuklarına gerekli zamanı ayıramadığı duygusu ile kariyer planlarından vazgeçerler.	f 30	40	17	10	2						
		% 30,3	40,4	17,2	10,1	2						
11	Kadınlar kariyerde yükselmenin gerekliliklerini ve zorunluluklarını göze alamazlar.	f 49	42	5	2	1						
		% 49,5	42,4	5,1	2	1						
12	Kadınlar aile yaşamlarının zarar görebileceği endişesi nedeniyle daha fazla yükselmeyi istememektedir.	f 38	44	7	9	1						
		% 38,4	44,4	7,1	9,1	1						
13	Kariyer ilerlemesi için erkeklere kadınlardan daha çok fırsat sağlanmaktadır.	f 17	24	16	26	16						
		% 17,2	24,2	16,2	26,3	16,2						
14	Kadınlar erkek-baskın iletişim ağlarına girmekte zorlanmaktadır.	f 21	40	17	15	6						
		% 21,2	40,4	17,2	15,2	6,1						
15	Kültürel değerler kadınların özellikle çoğunluğu erkek olan üst düzey yöneticilerle iş dışı aktivitelerine katılmalarını engellemektedir.	f 17	38	18	20	6						
		% 17,2	38,4	18,2	20,2	6,1						
16	İş yaşamı erkeklerin kurallarıyla yönetilmektedir.	f 27	31	13	19	9						
		% 27,3	31,3	13,1	19,2	9,1						
17	Kurumda üst düzey görevler daha çok erkeklere verilmektedir.	f 22	25	18	25	9						
		% 22,2	25,3	18,2	25,3	9,1						
18	Kurumda üst düzey görevlerin kadınlara uygun olmadığı düşünülmektedir.	f 20	38	22	13	6						
		% 20,2	38,4	22,2	13,1	6,1						
19	Kurum içinde görev dağılımı kadın ve erkek için farklıdır.	f 21	40	19	17	2						
		% 21,2	40,4	19,2	17,2	2						
		f 25	36	16	19	3						

Bankacılık Sektöründe Cam Tavan: Aydın Merkez İlçe Ve Nazilli Örnekleri

20	Kadınlara kariyer ilerlemesinde rol model olabilecek yeterli sayıda kadın yoktur.	%	25,3	36,4	16,2	19,2	3
	Kadınlar kurumda üst yönetimde erkeklerin bulunması nedeni ile kendilerine yol gösterecek kişi (kadın) bulamamaktadırlar.	f	27	28	24	18	2
21	Kadınlara kariyer gelişimlerinde karşılaştıkları engelleri aşmada yardımcı olacak kimse yoktur.	%	27,3	28,3	24,2	18,2	2
	Kadınlar erkekler kadar kariyerlerinde kararlı değillerdir.	f	27	35	23	13	1
22	Bazı kararlarda duygusal davranmaları nedeniyle kadınlar üst düzey görevlerde başarısızdırlar.	%	27,3	35,4	23,2	13,1	1
	Kadınların hızlı ve mantıksal karar verme kapasiteleri yoktur.	f	45	38	9	4	3
23	Kadınlar uzun mesaiyeri, şehirlerarası ya da uzaklar arası seyahatleri sevmeyizler.	%	45,5	38,4	9,1	4	3
	Kadınlar iş dünyasının güçlüklerine erkekler kadar direnç gösteremezler.	f	56	29	7	6	1
24	Kadınlar ağır çalışma koşullarına ayak uyduramazlar.	%	56,6	29,3	7,1	6,1	1
	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	f	69	25	2	-	3
25	Kadınlar iş dünyasının güçlüklerine erkekler kadar direnç gösteremezler.	%	69,7	25,3	2	-	3
	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	f	46	29	17	4	3
26	Kadınlar iş dünyasının güçlüklerine erkekler kadar direnç gösteremezler.	%	46,5	29,3	17,2	4	3
	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	f	46	38	11	2	2
27	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	%	46,5	38,4	11,1	2	2
	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	f	62	28	5	2	2
28	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	%	62,6	28,3	5,1	2	2
	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	f	55	30	10	2	2
29	Kadınlar iş yaşamında iletişim kurmak zordur.	%	55,6	30,3	10,1	2	2
	Erkekler kadınlara göre üst düzey yöneticilik konumuna daha uygundur.	f	57	28	8	2	4
30	Erkekler kadınlara göre üst düzey yöneticilik konumuna daha uygundur.	%	57,6	28,3	8,1	2	4

Tablo 7’de 1-5 no’lu maddeler çoklu rolleri göstermektedir. Kadınların “iş, aile ve çevreyle ilgili denge kurmaları” konusunda anket katılımcıları genel olarak kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum seçeneğini tercih etmişlerdir. Bununla birlikte anket katılımcılarının yaklaşık %36’sı bu ifadeye ya katılmış ya da kararsız kalmışlardır. Çoklu roller olarak ifade edilen bu beş madde içerisinde katılımcıların en yüksek oranda katılmadıkları seçenek üç no’lu maddedir. Yani “kadınların evli ya da çocuk sahibi olmaları iş performanslarını olumsuz yönde etkiler” sorusuna katılımcılar yaklaşık %87 oranında karşı çıkmışlardır. Çoklu rollerden katılımcıların daha az karşı çıktıkları soru ise bir no’lu sorudur. “İş ve aile hayatındaki sağlıklı bir denge kurmak adına kadınlar daha az emek ve zaman isteyen işleri tercih etmelidir” sorusuna katılımcılar yaklaşık %64 oranında karşı çıkmışlardır.

Tabloda 6-12 no’lu maddeler kişisel tercih sorularıdır. Kadınların kariyer-aile tercihinde bırakılmak zorunda kalmaları, kadınların önlerine gelebilecek problemlerle mücadelede zayıf kalacakları önyargısıyla karşı karşıya kalmaları fikrine anket katılımcıları genel olarak karşı çıkmışlardır. Anket katılımcıları yaklaşık %95 oranında “Kadınlar terfi etme ve daha yüksek pozisyonlara gelme konusunda isteksizdirler” sorusuna karşı çıkmışlardır. Bu kategoride en düşük oranda karşı çıkılan madde ise “Kadınlar çalışma hayatında karşı karşıya kaldıkları engeller karşısında çaresizlik yaşadıkları için kariyer gelişimlerini sonlandırmaktadırlar” olmuştur. Bu maddeye karşı çıkılma oranı %62’de kalmıştır.

Tabloda 13-15 no’lu maddeler informal iletişim sorularıdır. Bu maddelerde özellikle geleneksel toplumlarda erkeklerin kendi aralarındaki iletişim

kanallarına kadınların çok fazla girememeleri nedeniyle cam tavanın oluştuğu görüşü literatürde ifade edilmektedir. Bununla birlikte anket katılımcıları bu maddeye ancak %21,3 oranında destek verirken, %61,6'sı ise karşı çıkmışlardır. Kadınlar ayrıca, çalışma yaşantısında erkeklere daha fazla fırsat sağlandığı düşüncesine %42,5 oranında destek sağlamışlardır.

Tabloda mesleki ayırım maddeleri 16-19 no'lu sorulardır. Bu sorularda erkeklere kadınlara göre daha fazla söz hakkı tanınıp tanınmadığı test edilmektedir. Anket katılımcıları genelde bu düşünceye de karşı çıkmaktadırlar. Ancak katılımcıların %34,2'si "Kurumda üst düzey görevler daha çok erkeklere verilmektedir" düşüncesine destek vermektedirler. Anket katılımcılarının tamamının kadınlardan oluşması bu orana dikkat edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Tabloda mentorluk (rehberlik) maddeleri 20-22 no'lu sorulardır. Kadınlara kendi çalışma yaşamlarında rol model olup, yönlendirici diğer kadınların olmadığı düşüncesine katılımcı kadınlar büyük oranda karşı çıkmaktadırlar. Kurumda kadınlar arası dayanışmanın olması açısından madde önem taşımaktadır. "Kadınlara kariyer ilerlemede rol model olabilecek yeterli sayıda kadın yoktur" sorusuna destek veren kadınların oranı %22,2 oranındadır.

Tabloda kalıplaşmış ön yargı maddeleri 23-30 no'lu sorulardır. Kadınların önemli oranda çoğunluğu bu maddelere karşı çıkmışlardır. En yüksek oranda karşı çıkılan bu kapsamdaki soru "Kadınların hızlı ve mantıksal karar verme kapasiteleri yoktur" maddesidir. Katılımcıların %95'i bu maddeye karşı çıkmışlardır. Buna karşılık kadın katılımcılarının %3'ünün bu maddeye kesinlikle katılıyorum yanıtı vermesi de bir başka ilginç noktadır.

3.3.3. Farklılık Analizleri

Farklılık analizleri kapsamında faktörler arasındaki ilişki, varyans homojenlik testi ve tek yönlü varyans analizi ile test edilmiştir. Cam tavan engeli ile yaş, eğitim, medeni durum faktörleri arasındaki homojenlik testi ve tek yönlü varyans analizleri yapılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Cam Tavan Engeli ile Yaş faktörü arasındaki ilişki tek yönlü varyans analizi (Anova) ile test edilmiştir.

H_0 : Cam Tavan Engeli ile Yaş arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_1 : Cam Tavan Engeli ile Yaş arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu kapsamda yapılan varyans test sonuçları aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 8. Varyans Homojenlik Testi Sonuçları

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1,525	2	96	,223

Test sonuçları incelendiğinde anlamlılık değeri $0,223 > 0,05$ olduğu için varyanslar homojendir ve H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla cam tavan engeli ile yaş faktörü arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Varyans analizi (Anova) test sonuçları ise aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 9. Çalışanların Cam Tavan Engelleri ile Yaş Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Değişken	Kategori	N	X	Standart Sapma	F	P
Cam Tavan Engelleri	24-35	49	,6360	,1487	0,228	0,797
	36-45	42	,6140	,1768		
	46+	8	,6136	,1599		

Tablo 9'da yer alan tek taraflı varyans analizi (Anova), bankada çalışan katılımcıların yaş gruplarına göre cam tavan engelini ilişkin algılarındaki değişmeyi göstermektedir. Tablo verilerinden de görüldüğü gibi anlamlılık değeri $0,797 > 0,05$ bulunduğu için yine varyansların homojen olduğu görülmüştür. Elde edilen sonucun istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Kadınların yaşları ile cam tavan engelini bakış açıları arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Cam Tavan Engeli ile Eğitim faktörü arasındaki ilişki tek yönlü varyans analizi (Anova) ile test edilmiştir.

H_0 : Cam Tavan Engeli ile Eğitim arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_1 : Cam Tavan Engeli ile Eğitim arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu kapsamda yapılan varyans test sonuçları aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 10. Varyans Homojenlik Testi Sonuçları

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1,547	3	95	,207

Test sonuçları incelendiğinde anlamlılık değeri $0,207 > 0,05$ olduğu için varyanslar homojendir ve H_0 hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla cam tavan engeli ile eğitim faktörü arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Varyans analizi (Anova) test sonuçları ise aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 11. Çalışanların Cam Tavan Engelleri ile Eğitim Durumu Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Değişken	Kategori	N	X	Standart Sapma	F	P
Cam Tavan Engelleri	Lise	3	0,47	0,29	1,339	0,266
	Lisans	78	0,64	0,16		
	Yüksek lisans	16	0,60	0,13		
	Doktora	2	0,56	0,10		

Tabloda yer alan tek taraflı varyans analizi (Anova), bankada çalışan katılımcıların eğitim düzeylerine göre cam tavan engelini ilişkin algılarındaki değişmeyi göstermektedir. Tablo verilerinden de görüldüğü gibi anlamlılık

değeri $0,266 > 0,05$ bulunduğu için varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bankada çalışan kadınların eğitim durumları ile cam tavan engeline bakış açıları arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Cam Tavan Engeli ile Medeni Durum arasındaki ilişki tek yönlü varyans analizi (Anova) ile test edilmiştir.

H_0 : Cam Tavan Engeli ile Medeni Durum arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

H_1 : Cam Tavan Engeli ile Medeni Durum arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Bu kapsamda yapılan varyans analizi (Anova) test sonuçları aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 12. Varyans Homojenlik Testi Sonuçları

Levene Statistic	df1	df2	Sig.
1,970	2	96	,145

Test sonuçları incelendiğinde anlamlılık değeri $0,145 > 0,05$ olduğu için varyanslar homojen olduğu için H_0 hipotezi reddedilemez. Varyans analizi (Anova) test sonuçları ise aşağıdaki gibi bulunmuştur.

Tablo 13. Çalışanların Cam Tavan Engelleri ile Medeni Durum Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova) Sonuçları

Değişken	Kategori	N	X	S. Sapma	F	P
Cam Tavan Engelleri	Bekâr	18	0,603255	0,125389	2,307	0,105
	Evli	75	0,619394	0,167532		
	Boşanmış-Dul	6	0,757576	0,122884		

Tablo 13'te yer alan tek taraflı varyans analizi (Anova), bankada çalışan katılımcıların medeni durumlarına göre cam tavan engeline ilişkin algılarındaki değişmeyi göstermektedir. Tablo verilerinden de görüldüğü gibi anlamlılık değeri $0,105 > 0,05$ bulunduğu için yine varyansların homojen olduğu görülmüştür. Kadınların medeni durumları ile cam tavan engeline bakış açıları arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada Mart 2022-Mayıs 2022 döneminde Aydın Merkez ilçe ve Nazilli İlçe merkezinde kamu ve özel bankalarda çalışan 99 kadına anket uygulanmıştır. Çalışmada Çiftçi (2021)'in "Liderlik Tarzının Cam Tavan Algısı Üzerindeki Etkisi: Kadın Banka Çalışanları Üzerine Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinde kullanılan anket formundan faydalanılmıştır. Anket formunda altı adet demografik yapı sorusu yanı sıra, cam tavan algısını ölçmeye yönelik olarak otuz soru bulunmaktadır. Cam tavan algısı sorularında Likert Tipi Beşli Ölçek kullanılmıştır. Anket verileri SPSS-22 ile analiz edilmiştir. Anke-

tin güvenilirliği Cronbach's Alpha analizi ile test edilmiştir. Anket çalışmasından elde edilen verilerin normal dağıldıklarının tespit edilebilmesi için Kolmogorov Smirnov testi yapılmış ve verilerin normal dağılım gösterdiğine karar verilmiştir. Ankete katılanların demografik özellikleri frekans dağılımı ile cam tavan algılarının belirlenmesi ise Ortalama ve Standart Sapma Değerleri ve Anova testi ile analiz edilmiştir.

Anket çalışmasının analiz kısmında yapılan Cronbach's Alpha güvenilirlik istatistiği çalışmanın yüksek güvenilirliğe sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Kolmogorov-Smirnov Sig. Değeri 0,2 olduğu için veriler anlamlı olarak bulunmuştur. Çalışmanın çarpıklık katsayısının 0,19, basıklık katsayısının -0,219 olması ve bu değerlerin -1 ile +1 arasında bir değeri ifade etmesi nedeniyle değişkenlerden elde edilen puanın normal dağıldığı görülmüştür. Çalışma kapsamında analizde kullanılan verilerin normal dağıldıklarının test edilebilmesi amacıyla frekans dağılım grafiği çizilmiş ve Q-Q plot grafiğinin 45 derecelik doğru üzerinde yer aldığı görülerek, çalışmada kullanılan verilerin normal dağıldığı bir kez daha test edilmiştir.

Yapılan anket çalışmasında cam tavan engeli altı ana başlık altında ele alınmıştır. Birinci ana başlık çoklu rollerin etkisini test etmektedir. Buna göre, kadınlar çocuk sahibi olmanın iş performanslarını olumsuz etkilediği fikrine sahip değildirlen. Ancak kadınlar iş ve aile hayatlarındaki dengeyi sağlama konusunda daha az emek ve zaman isteyen işleri seçmeleri gerektiğine daha düşük oranda karşı çıkmaktadırlar. Kişisel tercih sonuçlarına göre kadınlar özellikle terfi etme konusunda isteksiz oldukları fikrini desteklemektedirler. Bununla birlikte kadınlar çalışma yaşamındaki engelleri çözemedikleri için kariyerlerini sonlandırdıkları fikrine daha az oranda karşı çıkmaktadırlar. İnfomal iletişim sonuçlarına göre, kadınlar iletişim kanallarını az kullandıkları fikrine daha yüksek oranda katılmamakta iken çalışma yaşantısında erkeklere daha fazla fırsat sağlandığı düşüncesine daha düşük oranda karşı çıkmaktadırlar. Mesleki ayırım sonuçlarına göre, kadınlar erkeklere daha fazla söz hakkı tanındığı fikrine daha yüksek oranda katılmamaktadırlar. Buna karşılık kurumda üst düzey görevlere daha çok erkeklerin getirildiğine daha az oranda karşı çıkmaktadırlar. Mentorluk sonuçlarına göre kadınlar çalışma yaşantısında kariyer ilerlemeleri için kendilerine rol model olacak kadınların olmadığını düşünmemektedirler. Kalıplaşmış ön yargı maddelerine göre kadınlar hızlı ve mantıksal karar verme kapasitelerinin olmadığı fikrine büyük oranda itiraz etmişlerdir.

Cam Tavan Engeli ile Yaş, Eğitim ve Medeni Durum arasındaki ilişkilere yönelik hipotez testleri geliştirilmiş, yapılan Anova testi sonuçlarına göre, her üç ilişkide de varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre kadınların yaşları ile cam tavan engeline yönelik bakışları arasında bir farklılık bulunmamaktadır. Benzer şekilde alınan eğitim ile medeni durum da cam tavan engeline bakışlarını değiştirmemiştir. Genel olarak bankada çalışan kadınlar cam tavanın varlığını kabul etmekte ve bu sonucun kadınların yetersizliğinden kaynaklandığı fikrine karşı çıkmaktadırlar.

Anket sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde, kadınlar çalışma hayatında eğitim düzeyleri yüksek ve istediklerinde aile yaşantıları ile kariyerlerini bir arada sürdürebilme yeteneğine sahiptirler. Çocuk sahibi olmanın yönetici olmaya engel olmadığını düşünmektedirler. Kadınlar alt kademe yönetimde kendilerine yer bulabilmektedirler. Ancak üst düzey yönetimde çok fazla temsil edilmemektedirler. Çalışma hayatında kendilerine güvenmekte, erkekler kadar yetkin olduklarına inanmaktadırlar. Bununla birlikte erkeklerle kadınlara nazaran terfi konusunda daha fazla fırsat sağlandığı görüşüne sahiptirler.

Kaynaklar

- Aşık, N. A. (2014). Konaklama işletmelerinde cam tavan sendromu, kavramsal bir değerlendirme. *Uluslararası Hakemli Beşeri ve Akademik Bilimler Dergisi*, 3(9), 84-103.
- Bilkay, T. A. (2017). *Çalışan kadınların kariyer engelleri ve cam tavan sendromu algılamalarının iş motivasyonlarına etkilerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Sağlık Bakanlığı merkez teşkilatı örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, SBE.
- Bozdoğan, A. C. (2020). *Cam tavan sendromunun örgütsel bağlılığa olan etkisi ve bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Harran Üniversitesi, SBE, İşletme ABD.
- Çelik, E. N. (2018). *Kadın çalışanların karşılaştıkları cam tavan sendromunun tükenmişlik düzeylerine etkilerinin incelenmesi: Kamu sektörü ve özel sektör İstanbul İl örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Çiftci, M. (2021). *Liderlik tarzının cam tavan algısı üzerindeki etkisi: Kadın banka çalışanları üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya.
- Dastidar, S. and Kalita, N. (2020). Cracking of the glass ceiling in the Indian Banking Sector. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR), Peer Reviewed Journal*, 6(7), 297-304.
- Dökme, İ. (2020). Analiz ile ilgili temel kavramlar, uygulamalı temel istatistik ders notları. <https://avesis.gazi.edu.tr/resume/downloadfile/ilbilgedokme/dokumanlar> (Erişim Tarihi: 18.11.2022).
- Du Plessis, A J., Tran, T.T.T., Marriott, J R. and Dodd, P. (2015). The existence of the glass ceiling and the impact on the participation of female executives in the Vietnamese Banking Sector. *IBC (Ed.) 9th International Business Conference (IBC), Livingstone, Zambia*, p.78-88.
- Durrah, O., Chaudhary, M. and Gharib, M. (2019). Organizational cynicism and its impact on organizational pride in industrial organizations. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16, 1-16.
- Dünya Bankası, (2016). Global financial development report. <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/gfdr-2016/background/financial-development> (Erişim Tarihi: 10.03.2022).

- Erdirençelebi, M. ve Karakuş, G. (2018). Kadın Çalışanların cam tavan sendromu algılarının iş tatminleri ve örgütsel bağlılıkları üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 95-119.
- Ergeneli, A. ve Akçamete, M. (2004). Bankacılıkta cam tavan: Kadın ve erkeklerin kadın çalışanlar ve kadınların üst yönetime yükseltilmelerine yönelik tutum. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), 85-109.
https://assets.yapikredi.com.tr/ResponsiveSite/_assets/pdf/arsiv/surdurulebilirlik/EFR_YKB_TR_2020.pdf?v2 (Erişim Tarihi: 10.07.2022).
- <https://investortonight.com/blog/financial-system/> (Erişim Tarihi: 01.02.2022).
- <https://surdurulebilirlik.garantibbva.com.tr/surdurulebilirlik-yaklasimimiz/odakalanlarimiz/sosyal-performans-verileri/> (Erişim Tarihi: 12.07.2022).
- <https://www.akbankinvestorrelations.com/tr/images/pdf/2020-akbank-entegre-raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 07.07.2022).
- <https://www.halkbank.com.tr/content/dam/halkbank/tr/dokumanlar/bankamiz/surdurulebilirlik/halkbankrapordizgisurdurulebilirlik.pdf> (Erişim Tarihi: 10.07.2022).
- <https://www.isbank.com.tr/contentmanagement/IsbankSurdurulebilirlik/pdf/2020EntegreRaporu.pdf> (Erişim Tarihi: 11.07.2022).
- <https://www.skema.edu/Documents/Faculty-research/gender-diversity-banking-industry-2017-english.pdf> (Erişim Tarihi: 01.04.2022).
- <https://www.vakifbank.com.tr/documents/surdurulebilirlik/EntegreFaaliyetRaporu%2020.pdf> (Erişim Tarihi: 05.07.2022).
- İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö. ve Şen, H. (2018). Cam tavan sendromu: İnsan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 686-709.
- Jonsson, M.; Jangren, W., (2022). *Breaking the bank: A Study of career barriers among women in the commercial banking sector*. degree of Master. Jönköping University, Jönköping International Business School, Independent thesis Advanced level.
- Karcioğlu, F. and Leblebici, Y. (2014). Kadın yöneticilerde kariyer engelleri: "Cam Tavan Sendromu" Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(4), 1-20.
- Kırpık, G. (2019). Kadın çalışanlarda cam tavan algısı kırıldı mı? Erkek çalışanlar halen cinsiyet ayrımcılığı yapıyorlar mı? Adıyaman Bankacılık Sektörü örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 12(18), 342-372.
- Kurt, S.G. (2017). *Bankacılık sektöründe kadın çalışanların kariyer sorunları ve cam tavan sendromu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi, SBE, İstanbul.
- Levis, J. J. (2019). <https://www.thoughtco.com/glass-ceiling-for-women-definition-3530823> (Erişim Tarihi: 10.09.2021).
- Mathur-Helm, B. (2006). Women and the glass ceiling in South African Banks: An illusion or reality? *Women in Management Review*, 21(4), 311-326.
- OECD, (2004). Compilation guide on financial soundness indicators, IMF, Washington DC. <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6189>, (Erişim Tarihi: 03.03.2022).
- Örücü, E. ve Akgül, G. (2019). Örgütlerde cam tavan sendromunun örgütsel güven üzerine etkisi: Lojistik hizmet sağlayıcılarına yönelik bir araştırma. *Ömer*

- Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 183-201.
- Perumal, J. M. and Dastane, O. (2017). Challenges to break corporate glass ceiling: What Malaysian IT women employees percieve? *The International Journal of Management*, 6(2), 33-44.
- Rath, S. and Mishra, A., (2022). A study on the glass ceiling faced by women in the banking sector. *International Journal of Research Publication and Reviews*, 3(6), 3864-3867.
- Sarioğlu, Z. B. (2018). *Cam tavan sendromu: Ölçek uyarlama çalışması ve demografik değişkenler açısından bir analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Showkat, S., (2021). The relationship between glass ceiling and women's performance in the banking sector: An empirical study. *Journal of Organizational Behavior*, 20(4), 1-21.
- Şen, H. (2017). *Cam tavan sendromuna yol açan faktörler ve çıkış yollarının incelenmesi: İnsan kaynakları yöneticileri bağlamında bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taskina, A. and Nasrin, A. (2021). The Effect of glass ceiling on women advancement: A case study of financial institutions in Bangladesh. *Economics and Business Quarterly Reviews*, 4(4), 56-63.
- Telli, B. (2020). *Katılım bankalarında çalışan kadın personellerin cam tavan algılarının belirlenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, SBE.
- Toprak, B. (2022). *Sağlık kurumlarında kadın çalışanların cam tavan algı düzeylerinin işten ayrılma niyetine etkisinde iş stresinin aracı rolü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi, İşletme Enstitüsü.
- Tunç, S., (2016). *Kadın çalışanların cam tavan engelleri ile algılanan örgütsel adalet arasındaki ilişki: Eskişehir bankacılık sektöründe bir uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, SBE.
- TÜİK, (2022). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr> (Erişim Tarihi: 22.07.2022).
- TÜİK, (2022). İstihdam oranları. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr> (Erişim Tarihi: 22.07.2022).
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB) (2022). Bankalarımız 2021, Yayın No: 346, İstanbul. https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/tumu/3175/Bankalarimiz_2021.zip (Erişim Tarihi: 25.05.2022).
- Türkiye Bankalar Birliği (TBB), (2021). https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/istatistikraporlar/ekler/3875/Banka_Calisan_ve_Sube_Sayilari-Haziran_2022.xlsx (Erişim Tarihi: 01.03.2022).
- Yanmaz, K. (2019). *Lojistik işletmelerinde cam tavan sendromu ve iş motivasyonu: Mersin İli örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tarsus Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yaşar, J. (2019). *Kadın çalışanların cam tavan sendromu algılarının iş tatminlerine etkisini belirlemeye yönelik sağlık sektöründe bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, SBE.

- Yavuz, E. ve Uzun, A. (2019). Türkiye'de 2000-2018 yılları arasında cam tavan kavramı ile ilgili çalışmaların incelenmesi ve yorumlanması. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 697-718.
- Yolcu, N. (2021). Cam tavan sendromunun örgütsel güven ve işten ayrılma niyetine etkisi: Edirne İli örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi, SBE.

TÜRKİYE'DE ÜNİVERSİTE KARIYER MERKEZLERİ İLE DÜNYADAKİ BAZI ÜNİVERSİTE KARIYER MERKEZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Emre Emrullah Boğazlıyan¹- Selahattin Avşaroğlu

¹ [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-1741-2285](https://orcid.org/0000-0002-1741-2285)

² [ORCID ID: orcid.org/0000-0002-0953-2922](https://orcid.org/0000-0002-0953-2922)

Öz

Türkiye'de son yıllarda üniversite sayısı ve buna paralel olarak mezun sayısındaki artışın, bireylerin istihdam edilebilirliğini doğrudan etkilediği düşünülmektedir. Bu bağlamda üniversite öğrencileri ve mezunlarının doğru kariyer danışmanlığı hizmeti alması onların kariyer süreçlerinde önem arz etmektedir. Üniversite öğrencilerinin kariyer danışmanlığı hizmetini doğrudan alabileceği yerler şüphesiz üniversite kariyer merkezleridir. Bu çalışmada üniversite kariyer merkezlerinin kuruluş yönetmeliklerinde açıkça beyan edilen faaliyetlerinden kariyer danışmanlığı hizmetine dikkat çekilmek istenmektedir. Bu çalışma ile incelenen Türkiye dışındaki bazı ülkelerin üniversite kariyer merkezlerinde kendilerine özgü çevrimiçi ağ platformlarının olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye'de ise kariyer merkezleri Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi koordinasyonunda faaliyetler yürütmektedir. Türkiye'de sistemsiz olarak bu şekilde bir uygulamanın olması, öğrencilere kariyer merkezleri aracılığı ile iş ve staj imkânı sunarak fayda sağlamaktadır. Fakat bu merkezlerin kariyer danışmanlığı hizmetinden uzak kaldığı düşünülmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmada Türkiye'deki üniversite kariyer merkezlerinin tarihsel gelişimi, amacı, kapsamı ve faaliyet alanları ile bazı gelişmiş ülkelerin üniversite kariyer merkezlerinin işleyişlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu çalışmanın sonuç kısmında kariyer merkezlerinin daha işlevsel hale gelebilmesi ve öğrencilerin kariyer serüvenlerinde önemli roller üstlenmesi adına bazı öneriler sunulmuştur. Bu çalışma incelenen üniversite kariyer merkezleri ile sınırlıdır.

Anahtar Kelimeler: Kariyer Danışmanlığı, Kariyer Merkezi, Karşılaştırmalı İnceleme.

Atf için:

Boğazlıyan, E. E. ve Avşaroğlu, S. (2022). Türkiye'de üniversite kariyer merkezleri ile dünyadaki bazı üniversite kariyer merkezlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 11(31), 372-389.

¹ Öğr. Gör., Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, E-posta: emreemrullah.bogazliyan@istiklal.edu.tr

² Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, E- posta: avsaroglu@erbakan.edu.tr

A COMPARATIVE ANALYSIS OF UNIVERSITY CAREER CENTERS IN TURKEY AND SOME UNIVERSITY CAREER CENTERS IN THE WORLD

Abstract

The increase in the number of universities in Turkey in recent years and the parallel increase in the number of graduates is thought to directly affect the employability of individuals. In this context, it is important for university students and graduates to receive the right career counseling services in their career processes. The places where university students can directly receive career counseling services are undoubtedly university career centers. In this study, it is aimed to draw attention to the career counseling service among the activities of university career centers, which are clearly declared in their founding regulations. It is observed that some countries other than Turkey, which were examined in this study, have their own online network platforms in their university career centers. In Turkey, on the other hand, career centers carry out activities under the coordination of the Presidential Human Resources Office. The fact that there is such a systematic implementation in Turkey provides benefits to students by offering them job and internship opportunities through career centers. However, it is thought that these centers are far from career counseling services. In this context, the current study aims to compare the historical development, purpose, scope and fields of activity of university career centers in Turkey with the functioning of university career centers in some developed countries. In the conclusion part of this study, some suggestions are presented in order to make career centers more functional and to assume important roles in students' career journeys. This study is limited to the examined university career centers.

Keywords: *Career Counseling, Career Center, Comparative Review.*

Giriş

Bireylerin 21. yüzyılın gereksinimlerini karşılayabilmeleri açısından bir meslek sahibi olabilmeleri ve ayrıca o mesleğin sürdürülebilirliğini sağlayarak uzmanlaşmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Çünkü bireylerin mesleklerinde profesyonelleşmesi kariyer süreçlerini olumlu etkilemekle birlikte onlarda bilişsel ve duygusal olarak da olumlu etkiler yaratabilmektedir. Söz konusu bu profesyonelleşmenin sağlanmasını ve bireylerin mesleki uzmanlığını sağlayan kurumlar da şüphesiz yükseköğretim kurumlarıdır. Dolayısıyla bireylerin bir mesleği edinmesini ve o meslekle ilgili uzmanlaşarak kariyerlerini ileri noktalara taşımaları bakımından yükseköğretim kurumlarına önemli misyonlar düşmektedir (Pişkin vd., 2019). Üniversitelerin öğrenci ve mezunlarını işgücü piyasasının gerekliliklerine göre hazırlayarak, çağın gerektirdiği sorumluluk ve yeniliklerle donatarak topluma yararlı bireyler haline getirmesi bakımından önemli bir konuma sahip olduğu düşünülmektedir. Üniversitelerin öğrenci ve mezunlarına sağladığı akademik bilgi ve becerilerinin yanı sıra iş gücü piyasası ile network oluşturarak bireylerin mesleklerine başlamadan önce mesleki uygulamaları koordine ederek bireylere kariyer danışmanlığı hizmetinin sunulduğu yerler ise üniversite kariyer merkezleridir (Pişkin vd., 2019).

Üniversite Kariyer merkezleri, gençlerin erişkinliğe geçiş aşamasında ve iş sahibi olma aşamalarında kendilerine yardımcı olmak amacıyla kurulan bilgi ve hizmet merkezleridir (Schutt, 2008.). Üniversite kariyer merkezlerinin temel amacı bireylerin kariyer planlamalarını oluşturmaları ve bunları uygulamalarında onlara yardımcı olmaktır (Niles, 2002). Kariyer planlama ise öğrenci ya da mezunların karşılaştıkları fırsatları veya sonuçlarla ilgili farkındalık oluşturmaları ve kariyer hedeflerini belirleyerek bu hedefe ulaşmaları adına yön tespiti ve zaman planlaması yapılması olarak tanımlanmaktadır (Güldü ve Kart, 2017). Dolayısı ile öğrenci ya da mezunlara yönelik kariyer planlaması yapılırken onların kariyerinin neresinde olduğu, hedefinin olup olmadığı saptanmalı ve buna göre bir kariyer planlaması yapılmalıdır. Kariyer planlaması bireylerin kendisine en uygun kariyere yönelerek onların amaç ve hedeflerinin gerçekleşmesi hususunda önemli bir konuma sahiptir (Taşlıyan vd., 2011). Bu bağlamda üniversite kariyer merkezleri bireylerin kariyer planlamalarında önemli bir profesyonel destek merkezi olarak hizmet vermektedir.

Üniversite öğrencilerinin kariyer hedefi oluşturması ve bu yönde desteklenmesi, onların kariyer planlamaları ve kariyer gelişimlerine fayda sağlamak, emek piyasası ile öğrenciler arasında bir köprü olmak amacıyla üniversitelerde kariyer merkezleri kurulmuştur (Pişkin vd., 2019). Kariyer merkezleri bu bağlamda, üniversite öğrencileri veya mezunlarının bilgi, deneyim, yetenek, mesleki değer ve kişilik özellikleri gibi unsurların sentezlenerek kendilerine en uygun mesleği tercih etmelerini sağlamaktadır (Erdoğan, 2001). Kariyer merkezleri iş dünyası ile öğrenciler arasında adeta bir köprü

vazifesi görmektedir (Rayman, 1999). Kariyer merkezleri öğrencilerin ilgi, yetenek, kişilik özellikleri ve değerleri ışığında onlara hedef gösterip bu hedeflerin gerçekleşmesi için çalışmalar yaparak onlara profesyonel destek sağlamaktadır. Litoiu (2009)’a göre kariyer merkezlerinin temel faaliyetleri şu şekildedir;

- Sektör bazlı, çağa uygun meslekleri tanıtıcı organizasyonlar yapmak,
- Hali hazırdaki iş fırsatlarından öğrencileri haberdar etmek,
- İşveren ve öğrenci etkileşimini sağlayarak onları iletişim halinde tutmak,
- Öğrenci ve mezun taleplerini değerlendirecek bir veri tabanı oluşturmak,
- Öğrencilerin iş istihdamından önce belirli akademik çalışma ve etkinlik gibi olguları organize etmek,
- Meslek eğitimini sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası platforma taşımak,
- Öğrenci ve sektör temsilcileri ile etkileşimi artırmak,
- Öğrencilerin kariyer kararlarının olası sonuçlarını göstermek,
- Öğrencilere girişimcilik hususunda bilgilendirici ve uygulayıcı teşvik sağlamak,
- Öğrenci ve mezunlara motivasyon konusunda bilgi vermek,
- Kısa ve uzun vadeli hedefler belirleyerek kariyer yolları oluşturmak,
- İşgücü piyasasındaki işletmelerin yapılandırılması ve örgütlenmesi gibi konularda bilgi sağlamak,
- Öğrencilere CV hazırlama ve mülakat teknikleri konularında bilgi vererek uygulama yaptırmak,
- İstihdamı artırıcı eğitimleri teşvik ederek öğrencilerin kariyer gelişimlerini desteklemek.

Üniversite kariyer merkezlerinin yukarıda belirtilen faaliyet alanlarına bakıldığında amacın sadece öğrencilerin akademik olarak bilgiyi elde etmesini desteklemek olmadığı aynı zamanda iş dünyası ile bağ kurmalarına ve etkileşime geçmelerine yardımcı olmak olduğu da görülmektedir. Bu kapsamda üniversite kariyer merkezleri bir taraftan bireylerin kariyer gelişimi sürecinde hedeflerinin şekillenerek yeniliklere açık olmasını ve iş gücü piyasası ile etkileşime girmesini sağlarken diğer taraftan çağın getirdiği yeni meslekler hakkında bilgiler sağlayarak kariyer hedeflerine bu meslekleri koyanların ihtiyaç duydukları eğitim organizasyonunu sağlama, kariyer fuarları, kişisel gelişim gibi birçok alanda hizmetler sunmaktadır. Bu bağlamda üniversite kariyer merkezlerinin öğrenci veya mezunlara sağladığı profesyonel destek ile onların ileriki yaşamlarında iş doyumu, mesleki saygınlık, aidiyet gibi duyguları yaşayarak haz almasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kariyer merkezleri özelinde literatür incelendiğinde Cevher (2015) tarafından yapılan bir çalışmada kariyer merkezlerinin faaliyetlerinin kariyer

planlama bağlamında ele alındığı görülmektedir. Özden (2015) tarafından yapılan bir çalışmada ise üniversite kariyer merkezlerinin amaç ve faaliyetleri yönetmelikleri çerçevesinde incelenmiştir. Yeşilyaprak vd. (2019) tarafından yapılan başka bir çalışmada ise üniversite kariyer merkezlerinin tek ve çok yerleşkeli üniversiteler için alternatif kariyer merkezi modeli önerileri ele alınmıştır. Pişkin ve Ersoy-Kart (2019) tarafından yapılan bir çalışmada üniversite kariyer merkezlerinin örgütsel yapıları ve yönetim alguları incelenmiştir. Gülmez ve Okur (2021) tarafından yapılan çalışmada ise kariyer merkezlerinin dünyadaki gelişimi ve Türkiye'deki faaliyetleri incelenmiştir. Gülmez (2021) tarafından yapılan bir çalışmada kariyer merkezlerinin hizmetleri dijital platformlar bağlamında değerlendirilmiştir. Tuncay (2022) tarafından yapılan bir yüksek lisans tez çalışmasında bir kariyer merkezi modelinin işsizlikle mücadelede rolü hakkında bir kariyer merkezi modeli önerisinde bulunulmuştur. İlgili literatür genel olarak ele alındığında Türkiye'de üniversite kariyer merkezleri ile ilgili genellikle iş piyasası, istihdam, alternatif model oluşturma gibi konularda çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda mevcut çalışmanın kariyer merkezlerinin amaç, kapsam ve faaliyet alanlarının Türkiye dışında bazı ülkelerdeki üniversite kariyer merkezleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma Türkiye'de kariyer merkezleri ile ilgili literatüre önemli katkılar yaparak kariyer merkezlerinde kariyer danışmanlığının önemine vurgu yapmayı amaçlamaktadır.

Dünya'da ve Türkiye'de Üniversite Kariyer Merkezlerinin Tarihsel Gelişimi

Bu çalışma kapsamında incelenen üniversite kariyer merkezleri *Tablo 1.*'de sunulmuştur.

Tablo 1. İncelenen Üniversite Kariyer Merkezleri

Cambridge Üniversitesi Kariyer Merkezi
Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi
Manchester Üniversitesi Kariyer Merkezi
California Üniversitesi Kariyer Merkezi
Hardvard Üniversitesi Kariyer Merkezi
Michigan Üniversitesi Kariyer Merkezi
Pekin Üniversitesi Kariyer Merkezi
Seul National Üniversitesi Kariyer Merkezi

---

a) Dünyada Üniversite Kariyer Merkezlerinin Tarihsel Gelişimi

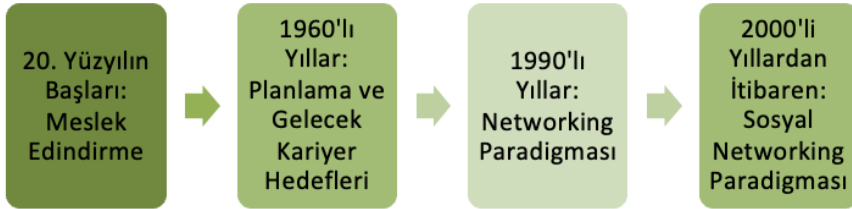
Dünyada kariyer merkezlerinin başlangıcı 1800'lü yılların sonlarında ortaya çıkan meslek bürolarına dayanmaktadır. Frank Parsons tarafından geliştiril-

len ve bireyin sahip olduğu özellikler ile mesleklerin gerekliliklerinin eşleştirilmesi yaklaşımına dayalı olarak hizmet veren meslek büroları dönemin işgücü piyasasında önemli rol oynamıştır. Tarihte bilinen ilk üniversite kariyer merkezi ofis olarak 1913 yılında Northwestern Üniversitesi’nde kurulmuştur. Söz konusu kariyer merkezi özellik faktör kuramına dayalı bireylerin meslek eşleştirmelerini sağlayarak kariyer danışmanlığı hizmetini bireylerin meslek tercihlerini yönlendirerek sağlamıştır (Bacanlı, 2011). Daha sonra farklı ülkeler ve farklı üniversitelerde kariyer merkezleri açılmış ve sayısı her geçen gün artmıştır. 1940-50’li yıllarda üniversite kariyer merkezleri yerleştirme-eşleştirme paradigmasına dayalı olarak öğrenci ve mezunların işgücü piyasası ile tanışarak bir mesleğe adapte olmalarını sağlamıştır (Castella, 1990). Böylelikle kariyer merkezleri 1940 ve 1950’li yıllarda işgücü piyasasında çağın gereksinimlerine göre istihdamı destekleyen kurumlar haline gelmiştir. O dönemin kariyer merkezlerinin temel misyonu öğrenci ya da mezunları bir iş sahibi yapmak şeklinde özetlenebilir.

1950’li yıllardan 1960’lı yıllara gelindiğinde kariyer merkezleri modern kariyer kuramlarının etkisi ile daha işlevsel hale gelmiş ve bu merkezler sadece bireyin iş istihdamını sağlamak değil aynı zamanda onların kariyer hedeflerinin planlamasına yönelik hizmet vermeye başlamıştır. 1950’lerde yaygın olan eşleştirme paradigması yerini planlama ve gelecek kariyer hedeflerinin gerçekleştirme yollarının belirlenmesine bırakmıştır. Dolayısı ile üniversite kariyer merkezlerinin misyonu, bireyin bir iş sahibi olmasının ötesinde kısmen kariyer danışmanlığına dönüşmüştür. Bu dönemde üniversite kariyer merkezleri bünyesindeki uzmanlar öğrencilerin kariyer hedeflerine ulaşmalarında; ilgi, yetenek, kişilik özellikleri ve mesleki değerleri doğrultusunda danışmanlık hizmeti vererek öğrencilerin kendilerine en uygun mesleği seçmeleri konusunda destek sağlamışlardır. Yani istihdam sağlamak olarak yaygın olan görüş kendini kariyer planlama ve geliştirmeye bırakmıştır (Schaub, 2012). 1960’lı yıllardan sonra özellikle ABD’de üniversiteler öğrenci çekebilmek için sadece meslek seçimine yönelik değil aynı zamanda danışmanlık hizmetide sunarak kariyer gelişimini istihdamın daha ileri bir boyutuna yani kariyer danışmanlığına taşımıştır. Böylelikle bu merkezler Kariyer Planlama ve Geliştirme Merkezi olarak tanımlanmaya başlamıştır (Dey ve Real, 2010). Özellikle 1950-1980 yılları arasında kariyer danışmanlığı alanında ortaya çıkan ve modern kariyer kuramları olarak tanımlanan yaklaşımlar, kariyer merkezlerinin işleyiş ve hedeflerini de önemli ölçüde değiştirmiştir.

1980’li yıllardan 1990’lı yıllara gelindiğinde kariyer merkezlerinde ‘Networking Paradigması’ ismiyle ifade edilen yeni bir anlayış gelişmiştir (Castella, 1990). Ağ oluşturma paradigması olarak da tanımlanan Networking Paradigması öğrenci, mezun ve iş gücü piyasasını bir araya getirerek onların bilgi, beceri ve tecrübelerini paylaşmasına yardımcı olan bir platform

olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda kariyer merkezleri öğrenci, mezun ve iş-gücü piyasasının bir araya getirildiği bir sistem olarak belirmiştir. Ayrıca bu dönemlerde kariyer merkezlerinde söz konusu ağ oluşturma paradigmasını geliştirmek ve ilerletmek için kariyer günleri, kariyer fuarları, sektör-öğrenci-mezun buluşmaları gibi çeşitli etkinlikler yapılmaya başlanmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise Networking Paradigması biraz daha gelişerek Sosyal Networking Paradigması (Sosyal Ağ Oluşturma) olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Söz konusu bu yaklaşım ile öğrenci ve mezunların geleneksel ağ kurma becerilerinin yanında teknoloji ve internet ile de küresel çapta ağ kurma stratejileri geliştirerek, kurdukları ağların niteliği ve çerçevesinin genişlemesi sağlanmıştır. Bu kapsamda kariyer merkezlerinin sunduğu hizmetlerin niteliği değişmiş ve artmıştır. Örneğin; kariyer fuarı, kariyer günleri, kampüs için işe alım, çevrimiçi stajlar, çevrimiçi öğrenmeler vb. (Dey ve Real, 2010). Bu bağlamda kariyer merkezlerinin faaliyetlerinin değişimi ile gelişen teknolojinin kullanılmasıyla kariyer danışmanlığı ve yapılan etkinlikler önceliklerden farklı olarak inovatif bir yapı haline dönüşmüştür. Kariyer merkezlerinde çevrimiçi faaliyetler ile mülakat yapılması, sosyal medya platformlarının kullanılması, yapılan etkinliklerin kayda alınarak tekrar izleme ve değerlendirmeye sunulması, iş ve staj imkanlarının daha geniş kitlelere ulaşması, işçi arayan firmalar ile iş arayan gençler arasında iletişimin gelişmesi gibi bir çok işlevsellikler ortaya çıkmıştır. Böylelikle kariyer merkezleri reel çalışmalarının yanı sıra sanal kariyer merkezleri olarak ekstra faaliyetlerde bulunma imkânına kavuşmuşlardır.

Şekil 1. Dünyada Kariyer Merkezlerinin Tarihsel Paradigma Değişimi

b) Türkiye’de Üniversite Kariyer Merkezleri

Üniversite kariyer merkezlerinin Türkiye’de kuruluş ve gelişimine bakıldığında ise Amerika ve Avrupa’daki gibi uzun bir geçmişe sahip olmadığı gözlemlenmektedir. Türkiye’de üniversite kariyer merkezlerinin ilki 1988 yılında Bilkent Üniversitesi bünyesinde Kariyer Planlama Merkezi adıyla kurulmuştur. İlerleyen zamanlarda 1997 yılında “Kariyer Ofisi” ismiyle İstanbul Teknik Üniversitesi’nde, 1999 yılında “Mezunlara İş Bulma Bürosu” adıyla Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nde, 2003 yılında “İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kariyer Danışmanlığı Araştırma ve Uygulama Merkezi” ismiyle Ankara

Üniversitesi, 2010 yılında “Kariyer Geliştirme Merkezi” adıyla İstanbul Üniversitesi gibi üniversitelerde günümüz üniversite kariyer merkezlerinin ilkleri olan kariyer merkezleri kurulmuştur. Söz konusu bu merkezlerin 2010 yılına kadar niceliksel bağlamda oldukça yavaş arttığı ve Türkiye’de üniversite kariyer merkezlerinin toplam sayısının 6 olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla dünyada yaygınlaşıp ve çeşitli etkinliklerle gelişerek büyüdüğü 1980’li yıllarda, üniversite kariyer merkezlerinin Türkiye’de yeni yeni kurulmaya başlandığı söylenebilir. 2018 yılı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulan Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisinin (CBİKO) teşvikiyle kariyer merkezlerinin üniversiteler bünyesinde kurulması hızlanmıştır. 2018-2019 Eğitim Öğretim yılı açılış töreninde üniversitelerin tamamında kariyer merkezlerini kurulması ve nitelikli iş ortaya çıkması için CBİKO tarafından koordinasyonunun sağlanacağı, kariyer merkezlerinin faaliyetlerine CBİKO tarafından rehberlik edileceği duyurulmuştur (TCCB, 2018). CBİKO’nun kariyer merkezlerinin organizasyonundan çalışma şekillerine, yapılan faaliyetlere kadar sistematik bir anlayış geliştirerek koordinasyon sağlayıcılığı oluşturması Türkiye’de kariyer merkezlerinin hizmet niteliğinin artmasına ve faaliyet alanlarının daha işlevsel hale gelmesine önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir. 2021 yılı itibari ile kariyer merkezlerinin sayısı artarak 197’ye yükselmiştir (TCCBİKO, 2021).

Üniversite Kariyer Merkezlerinin Yapısı ve Faaliyet Alanlarına İlişkin Uluslararası Uygulama Örnekleri

Tarih boyunca kariyer merkezleri ilk ortaya çıktığı andan itibaren kariyer kavramının içeriğinin değişmesi, kariyer kuramlarının gelişmesi ve içinde bulunulan çağın gerekliliklerine göre misyon ve vizyon bakımından değişimler yaşamıştır. Dünya’da üniversite kariyer merkezleri, üniversitelerin var olan özerk yapılarına uygun olarak her üniversitede farklı isimde faaliyet gösteren ortak paydası öğrenci ve mezunların kariyer süreçlerini destekleyen ve geliştiren kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda üniversite kariyer merkezlerinin tek düze bir yapısının olduğu söylenemez, her bir kariyer merkezi öğrencilerin iş gücü piyasasında belli bir yol kat etmelerine yardımcı olmaktadır (Rayman, 1996).

Farklı ülkelerdeki üniversitelerde faaliyet veren üniversite kariyer merkezlerinin yönetim biçimine bakıldığında genel olarak iki model öne çıkmaktadır . Bunlar; merkezi yönetim ve yerinden yönetimdir (Pişkin vd., 2019). Merkezi yönetim, kariyer merkezinin üniversitede bir tane olması ve tüm iş ve işleyişin buradan sağlanmasıdır. Yerinden yönetim ise kariyer merkezinin görevlerinin bir kısmının üniversitenin kendi iç paydaşlarının arasında görev taksimi yapılarak iş ve işleyişi birlikte yapmalarıdır (Schaub, 2012).

Tablo 1.’de belirtilen üniversite kariyer merkezleri incelendiğinde çalışanların genel olarak müdür, müdür yardımcısı, uzman kariyer danışmanları,

insan kaynakları uzmanları, ofis işleriyle ilgilenen memurlar, gönüllüler ve öğrenciler gibi farklı statü ve pozisyonlarda iş paydaşlarının olduğu gözlemlenmektedir (Schutt, 2008). Bazı Avrupa ülkeleri ve Amerika'da kariyer danışmanlığı hizmeti yüksek lisans derecesine sahip kişilerce veya Kariyer Gelişim Sertifikasına sahip bireylerce yürütülmektedir (Pişkin vd., 2019)

Avrupa'da kariyer merkezleri 21. yüzyılın getirdiği olanaklardan olabildiğince faydalanmaktadır. Kariyer merkezleri oluşturulan *ağ* ile öğrenci, mezun, akademisyen ve işverenleri ortak bir platformda buluşturarak onların etkili iletişim kurmalarının yanı sıra akademik bilgiyi de edinmelerini sağlamaktadır. Oluşturulan bu *ağ* ile öğrenci üniversiteye ilk kayıt olduğu andan mezun olana hatta bu mezuniyet sonrasında iş imkânlarının ve farklı fırsatların neler olduğuna kadar kendi gelişimi ve istihdam açısından oluşabilecek süreç içerisindeki aşama, zorluklar, fırsatlar ve yeniliklere daha kolay erişebilmektedir. Dünya'da üniversite kariyer merkezlerinin sayısı oldukça fazladır. Bu çalışma kapsamında incelenen bazı üniversite kariyer merkezleri, kendilerine özgü kariyer danışmanlığı sistemlerinin olmasından dolayı seçilmiştir. Bu bağlamda incelenen üniversite kariyer merkezlerine bakıldığında;

Cambridge Üniversitesi Kariyer Merkezi'nin hizmet sunduğu hedef kitle; lisans, yüksek lisans, doktora, doktora sonrası, mezun ve üniversite personelleri olarak belirlenmiştir (Cambridge University Career Center, 2021). Kariyer merkezi profiline tüm paydaşlarına ayrı ayrı programlar düzenleyerek onların istihdama katılımlarını ve kariyer gelişimlerini destekleyecek faaliyetlerde bulunmaktadır. Söz konusu merkez kariyer yolculuğuna başlayan bireyler için merkezin kendi geliştirmiş olduğu bir ölçme aracı vasıtasıyla onların kariyer durumlarını *bir fikir arıyorum, net bir fikrim var ve birkaç fikrim var* şeklinde modüllerle kariyer kararsızlıklarına dair durum tespiti yaparak gerekli müdahaleyi ve desteği sağlamaktadır. Handshake isimli bir *ağ* platformu üzerinden bireylerin iş gücü piyasası, akademik çevre ve iş fırsatlarını bir arada bulabilecekleri bir platform ile öğrencilerin kariyer hedeflerini gerçekleştirmeleri adına gerekli destek sağlanmaktadır (Cambridge University Career Center, 2021). Bireyin kariyer sürecinde kariyer kararlarını vermesinden iş bulma aşamasına kadar her noktada gerekli danışmanlık hizmeti sunulmaktadır. Ayrıca kariyer merkezi öğrencilerine CV hazırlama becerileri ve mülakat teknikleri ile ilgili destekleyici eğitimler de sağlanmaktadır. Öğrenci ve mezunlara online olarak her zaman erişebilecekleri psikometrik test imkânı sunarak profesyonel danışmanlık hizmeti vermektedir (Cambridge University Career Center, 2021).

Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi öğrenci, mezun ve işverenler ile ortak bir paydada buluşarak istihdamı artırmak amacıyla kalifiye bireylerin gelişmesi için birçok faaliyette bulunmaktadır. Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi *GoinGlobal* isimli *ağ* ile öğrenci, mezun ve işverenleri online bir platformda buluşturarak istihdamı ve bireysel olarak öğrenci ve mezunların kariyer serüvenlerini desteklemektedir (Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Çevrimiçi ya da yüz yüze çeşitli kariyer fuarları düzenlemenin yanı

sıra *öyküleme yöntemi* ile kariyer fikirlerini geliştirme noktasında öğrencilere danışmanlık hizmeti verilmektedir. Kampüs içi işe alım, e-portföy, çevrimiçi danışmanlık, CV oluşturma becerileri gibi konularda profesyonel hizmet vermenin yanında öğrencilerin kariyer hizmetini sürdürebilecekleri *GoinGlobal* ile vermiş olduğu hizmetin uygulanabilirliğini de artırmaktadır (Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Kariyer merkezi öğrencilerin bireysel becerilerini artırarak istihdam edilebilirliği sağlamak adına öğrencilerin çeşitli kurs, seminer vb. gibi birçok alanda gelişimlerini desteklemektedir (Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021).

Manchester Üniversitesi Kariyer Merkezi öğrencilere öncelikli olarak tüm meslekler ve okudukları bölümleri ile ilgili gelecek ve günümüz koşullarında bilgi vererek onların meslek kararlarında bilinçli davranmalarını sağlamaktadır. Çeşitli videolarla ilk iş deneyimi, ilk mülakat becerileri, CV hazırlama stratejileri gibi alanlarda destek sağlayarak öğrencilerin iş fırsatlarından yararlanmaları amaçlanmaktadır. Öğrenci toplulukları, meslek temsilcileri, işverenler ve kendi platformlarındaki öğrenciler arasında iletişimi artırarak öğrencilerin istihdamlarını sağlamayı hedeflemektedirler (Manchester Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Öğrencilere özellikle staj konusunda gerekli imkân ve teşviki sağlayarak onların öğrencilik yıllarında iş gücü piyasası ile tanışmasını ve tecrübe sahibi olmaları amaçlanmaktadır (Manchester Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Çeşitli psikometrik testler ile bireyin ilgi, yetenek ve kişilik özellikleri gibi özellikleri ölçülerek kendisine en uygun mesleği belirleme noktasında profesyonel kariyer danışmanlığı hizmeti verilmektedir (Manchester Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021).

California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi öğrenci mezun ve öğretim üyeleri ile gelişimsel bir yaklaşımla kariyer planlama sürecini devam ettirmektedir. Kariyer merkezinde *The PennWest California Career Network* ismiyle ifade edilen ağ ile öğrenci mezun, işveren ve akademisyenleri branş ve becerilere göre kendi ekipleri ile bir araya getirmektedir. Bu model iş ve kariyer fırsatlarını üyelerine sunmak adına LinkedIn gibi sosyal medya platformları ile eş güdümlü olarak hizmet vermektedir (California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi, 2021). *The PennWest California Career Network* modeli öğrenci okula kayıt olduğu andan mezun olunca ve hatta mezun olduktan sonra istihdamını sağlayıcı kendini alanında geliştirici birtakım etkinlikler ve akademisyenler vasıtası ile akademik bilgi, beceri ve tecrübeleri paylaşmalarını sağlamaktadır (California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi, 2021). California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi’nde kariyer gelişimini desteklemek ve kariyer planlamalarını yapmak adına profesyonel kariyer koçluğu hizmeti de verilmektedir. *The PennWest California Career Network* modeli ile öğrencilerin ihtiyaç duyduğu her an kariyer danışmanlığı hizmeti verilmekle birlikte, onlara staj, istihdam, mesleki beceriler gibi konularda maksimal düzeyde faydalanabile-

ceği bir ağ oluşturulmuştur (California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi 2021). Ayrıca *The PennWest California Career Network* modeli ile istihdamı sağlanan öğrencilerle, eğitimi devam eden öğrenciler arasında deneyim paylaşımı yapılarak öğrencinin mesleki deneyimi artırılmaktadır. (California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi 2021).

Hardvard Üniversitesi Kariyer Merkezi, CV oluşturma, mesleki gelişim, kariyer planlama gibi birçok alanda öğrenci ve mezunlarına uzman danışmanlar aracılığı ile hizmet vermektedir. Söz konusu kariyer merkezinin öğrencilerin kariyer gelişimlerine katkı sağlamak amacıyla kariyer danışmanlığını ön plana çıkardığı gözlemlenmektedir. Kariyer merkezi öğrenci ve mezunlara iş gücü piyasasında istihdamı artırmak adına onlara çeşitli beceriler kazandırmak için kurs ve seminerler düzenlemektedir (Hardvard Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Ayrıca Kariyer Merkezi öğrencilerine Premedikal Sağlık ve Kariyer Danışmanlığı hizmeti vermektedir (Hardvard Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Bu merkez iş verenler, öğrenciler ve mezunlar için e-kaynaklar sunarak ve çağın gereksinimlerine göre nitelikli insan yetiştirilmesi adına bilgiye erişimi kolaylaştırmaktadır.

Michigan Üniversitesi Kariyer Merkezi *University Career Alumni Network (UCAN)* (Üniversite Kariyer Mezunları Ağı) isimli network ile öğrenci, mezun ve işverenleri aynı platformda bir araya getirmektedir. *UCAN* ile öğrencilere sadece sektördeki işverenler değil aynı zamanda kariyer gönüllülerinin de katılımı ile destek sağlanmaktadır. *UCAN* sistemi ayrıca iş arama sürecinde kariyer danışmanları aracılığı ile öğrencilerin profesyonel tercih yapmalarını sağlamakta ve kariyer gelişimleri ve kariyer planlarını desteklemektedir. Üniversitenin kariyer merkezi kariyer danışmanlığı yapmanın yanı sıra iş/staj, mesleğe uygunluk bilgisi, lisansüstü danışmanlık hizmeti gibi hizmetler de sunmaktadır. *Career Guides By Major* isimli online eşleştirme ve iliştiirmeye dayalı bir sistem geliştirilmiş ve bu sistem ile öğrencilerin meslek hakkında bilgisi, kariyer kararı, meslekte yaşayabileceği olası olayların tespiti gibi birçok durum simülasyon yöntemi ile verilmektedir (Michigan Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Ayrıca *Career Guides By Major* sistemi ile öğrencilerin kişisel olarak kazanması beklenen becerilerin, akademik deneyimlerin, farklı mesleki fırsatları belirleyerek onlara ulaşmaları teşvik edilmektedir (Michigan Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021). Diğer taraftan kariyer merkezi öğrencilere kariyer fuarları, iş gezileri, atölye çalışmaları, kariyer taramaları gibi hizmetler vermenin yanı sıra işverenler için kampüs içi mülakat, kampüste iş yeri tanıtım faaliyetleri gibi alanlarda da destek sağlamaktadır (Michigan Üniversitesi Kariyer Merkezi, 2021).

Pekin Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi üniversite öğrencilerinin profesyonel bir mesleğe erişmeleri adına kariyer hedefleri doğrultusunda *SWOT Analizi* yaparak başlangıç yapmaktadır. Yapılan bu analiz neticesinde öğrencinin güçlü ve zayıf yönleri belirlenerek onların zayıf olan yönlerinin geliştirilmesi için çeşitli kurs, seminer ve etkinlikler düzenlenmektedir. Ka-

riyer merkezi öğrencilere bire bir kariyer danışmanlığı hizmeti vererek onların kariyer seçeneklerini keşfetmelerine, iş arama stratejileri geliştirmelerine, CV yazma ve mülakat becerileri gibi kendi kendine pazarlama becerilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Pekin Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi, 2021). Ayrıca kariyer merkezi çok çeşitli endüstri ve alanlardan çok sayıda işverenle ilişkiler geliştirmektedir. İş gücü piyasasındaki birçok şirket kariyer merkezi aracılığı ile Pekin Üniversitesi’ne öğrenci almak için gelmektedir. Böylece kariyer merkezi iş fırsatları ve öğrencilerin çeşitli kariyer fırsatlarından yararlanmaları için kariyer fuarları düzenlemektedir. Kariyer merkezi öğrencilere şirket ziyaretleri sağlayarak öğrencilere işletme, insanlar ve şirket kültürü hakkında ilk elden bilgi edinmeleri için çeşitli imkânlar sunmaktadır. Öğrencilere tüm bu imkânların yanında staj projeleri için fırsat yaratmaktadır (Pekin Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi, 2021).

Seoul National Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi öğrencilerinin kariyer gelişimlerini desteklemenin yanı sıra kariyer tasarım atölyesi, mentörlük eğitimi, uygulamalı eğitim gibi faaliyetlerle onların hayal ettiği olguları gerçekleştirebilmelerine yardımcı olmaktadır. Global staj ve global istihdam ile öğrencilerin kariyer gelişimlerinde farklı bir perspektif geliştirilmektedir (Seoul National Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi, 2021). Ayrıca Seoul National Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi tüm öğrencilere kariyer gelişimi ve istihdam açısından gerekli desteği sağlarken aynı zamanda spesifik olarak engelli ve kadınların kariyer gelişimi ve istihdamına gereken imkanları sağlamaktadır (Seoul National Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi, 2021). Söz konusu kariyer merkezinin öğrencilerine uluslararası staj yapma imkanını sunması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Dünya’da kariyer merkezlerinin birçok örneği bulunmaktadır bu çalışma ile ifade edildiği gibi farklı ülkelerden bazı örnekler sunulmuştur. Kariyer merkezlerinin çalışmaları, amacı ve verilen hizmetler gibi faktörler göz önünde bulundurularak Türkiye dışındaki bazı ülkelerin üniversite kariyer merkezlerine dikkat çekilmek istenmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında Türkiye’de kariyer merkezlerinin amaçları ve verilen hizmetlerine bakıldığında; 2018 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı bünyesinde İnsan Kaynakları Ofisi kurulmuş ve Türkiye’deki tüm üniversite kariyer merkezlerinin işleyişi, çalışmaları ve ortak hareket etmeleri adına İnsan Kaynakları Ofisi Yetenek Kazanım ve Organizasyon Daire Başkanlığı’nın destek ve tensipleri ile yürütülmektedir (TCCBİKO, 2021). CBİKO bünyesindeki Yetenek Kazanım ve Organizasyon Daire Başkanlığı (YKODB) üniversite kariyer merkezlerinin öğrencilerin staj veya istihdama erişebilmelerini kolaylaştırmak amacıyla 2020 yılı itibarı ile *STAJSEFERBİRLİĞİ* programını başlatmıştır (CBİKO, 2021). CBİKO’nun kariyer merkezleri özelinde gerçekleştirmiş olduğu faaliyet sadece öğrencilere

staj hizmetinde aracılık rolü olması değil aynı zamanda yine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulan *Yetenek Kapısı* çevrimiçi platformudur. Bu platformda her üniversite öğrencisi kendi üniversitesinin yönetici olduğu hesaba kullanıcı olarak kayıt olmakla birlikte üniversite kariyer merkezleri aracılığı ile iş/istihdam/etkinlik gibi duyurular öğrencilere aracı-sız ve en kısa zamanda iletilmektedir (Yetenekkapısı, 2021). Yetenek kapısı platformunda öğrenciler için iş/staj/etkinlikler haricinde online kariyer danışmanlığı hizmetinin yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır.

Avrupa'daki üniversite kariyer merkezlerinde var olan çevrimiçi ağın uygulamalarının Türkiye'de en azından iş/istihdam/staj/etkinlik gibi olgular yönünden sağlandığı söylenebilir. Avrupa üniversite kariyer merkezleri; her üniversitenin kendi kariyer merkezinde uyguladığı kendi öğrencilerine özel bir kariyer ağı olması o ülkelerde staj veya istihdam gibi faaliyetlerin ayrı ayrı yürütülmesine neden olmaktadır. Fakat Türkiye'de CBİKO tarafından ortaya çıkarılan ve desteklenen *yetenek kapısı* ağı ile bu durum tek bir yerden kontrol edilmektedir. Bu durumun koordinasyonun sağlanması ve tüm kariyer merkezlerinin ortak hareket ederek daha fazla staj/istihdam/etkinlik oluşturması bakımından önemli olduğu düşünülmektedir. Fakat bu durumun kariyer merkezlerini iş ve staj bürosu haline getirdiği, kariyer danışmanlığından uzaklaştırdığı söylenebilir. Diğer taraftan öğrencilerin yaşadığı il, öğrenim gördüğü üniversite fark etmeksizin staj olanaklarına *yetenek kapısı* aracılığı ile erişim sağlanmaktadır. Böylece üniversite-kamu kurumları veya üniversite-iş gücü piyasası arasındaki etkileşim ve iletişim artmaktadır.

Ayrıca CBİKO *Kariyer Kapısı* ile de bireylerin çeşitli kurslar alarak eğitimlerinin yanında kendilerini geliştirmeleri de sağlanmaktadır. *Kariyer Kapısı* ile bireylerin CV'lerinde Cumhurbaşkanlığı onaylı staj ve iş deneyimleri onların başvuracakları iş pozisyonlarında önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (Kariyer kapısı, 2021). Kariyer Kapısı öğrencilerin stajlarını yapmaları için çeşitli iş kollarında işverenler ve kamu kurumlarının işveren olarak yer aldığı, istediği özelliklerde stajyer seçimi yapabildiği çevrimiçi bir platformdur. Burada işveren olarak tanımlanan kurumlar staj yapmak isteyen havuzdaki öğrencilerin akademik, sosyal ve sanatsal yeterlilik ve yetkinliklerinin yer aldığı puanlarla seçim yaparak öğrencilerin şehir tercihlerine göre staj teklifi gönderebilmektedir (Kariyerkapısı, 2021). Teklifi kabul eden öğrenci ile işveren çevrimiçi görüşme ve mülakatı sonrasında staja başlamaktadır. Staja başlayan öğrencilerin staj sigorta ve ücretleri Cumhurbaşkanlığı'nca karşılanmaktadır (CBİKO, 2021).

Bu bölümde ifade edilen bilgiler ışığında Türkiye'de üniversite kariyer merkezlerinin incelenen üniversite kariyer merkezlerine göre kuruluş zamanları, faaliyetleri ve işlevsellikleri bakımından kıyaslanabilir. Bu çalışma ile incelenen kariyer merkezlerine bakıldığında çoğunun kuruluşu ile birlikte geliştirilen kariyer kuramlarının da etkisi ile çağın gereksinimleri ve ülkenin iş piyasasına göre faaliyet gösterdiği gözlemlenmektedir. Türkiye'de ise üniversite kariyer merkezlerinin 1980'li yılların sonlarında kurulmaya başladığı

söylenbilir. Diğer taraftan incelenen üniversite kariyer merkezleri ile Türkiye’deki üniversite kariyer merkezlerinin gelişimsel anlamda kariyer günleri, kariyer fuarları gibi organizasyonlarla neredeyse aynı olduğu söylenebilir. Kariyer merkezlerinin en büyük ve önemli faaliyeti olduğu düşünülen kariyer danışmanlığının üniversite kariyer merkezlerinde ön plana çıkarılması Türkiye’de üniversite kariyer merkezlerini Avrupa ve Amerika’daki kariyer merkezleri gibi işlevsellik bakımından daha iyi bir noktaya getirecektir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi (CBİKO) koordinasyonunda iş piyasası ile üniversite öğrencileri arasında staj/etkinlik/faaliyet üçlüsünü bir arada sunan “Yetenekkapısı” platformu çağın kariyer merkezi paradigması (Sosyal Networking Paradigması) ile eş güdümlü olacak şekilde dizayn edilmiştir. Diğer taraftan yine aynı kurum tarafından kariyer merkezleri aracılığı ile öğrencilere sunulan “Kariyerkapısı” platformu ile birçok devlet kurumları ve özel kurumlarda üniversite öğrencilerine kendi alanları ile ilgili maaşlı ve sigortalı staj imkanı sunulmaktadır. Bu uygulamanın çevrimiçi ortamlarda iş/staj erişimi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Mevcut çalışmada kariyer merkezlerinin tarihsel kariyer kuramları bağlamında gelişimi ve bazı üniversitelerin kariyer merkezlerinin amacı, kapsamı, işleyişleri ve faaliyet alanları incelenmiştir. Dünya örnekleri incelenirken Türkiye’de üniversite bazlı bir inceleme yapılmamış genel anlamda güncel durum ele alınmıştır. Bunun sebebinin Türkiye’de üniversite kariyer merkezlerinin kendilerine özgü bir işleyiş mekanizmasının olmamasıdır.

Bu çalışma ile elde edilen bilgiler ışığında Dünya’da kariyer merkezlerinin 1800’lü yılların sonlarından itibaren hem psikoloji alanında geliştirilen kariyer kuramları hem de ülkelerin kendi iş gücü piyasasının istihdam koşullarına göre şekillendiği görülmektedir. Bu çalışma ile incelenen Dünya’daki kariyer merkezlerinin büyük bir çoğunluğunun kendilerine özgü kariyer sistemlerinin olduğu gözlemlenmektedir. Buna ek olarak söz konusu merkezlerin, teknolojik imkanlar çerçevesinde çeşitli ağ platformları ile iletişimin ileri seviyelerde tutularak öğrenci ve mezunlara akademik bilgilerin yanında hem staj/iş hem de uygulama deneyimleri sunularak piyasanın istekleri doğrultusunda nitelikli iş gücünün temin edilebilmesine katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Türkiye’de ise kariyer merkezleri 1980’li yıllar ile kurulmaya başlamıştır. Kariyer merkezlerinin 2021 yılı itibari ile 207 üniversiteden 197’sinde mevcut olduğu gözlemlenmektedir (CBİKO, 2021). Buradan hareketle zamansal perspektifte Avrupa ve Amerika’daki üniversite kariyer merkezlerine göre daha genç olduğu söylenebilir. Türkiye’de üniversite kariyer merkezlerinin Avrupa’ya göre geç kurulmasının elbette dezavantajları vardır, örneğin gelişimsel bağlamda kariyer kuramlarından etkilenmemiştir veya kariyer merkezleri her üniversitenin kendi jeopolitik ve demografik

özelliklerine, bölgenin iş ve istihdam potansiyeline göre özgün olarak şekillenmemiştir. Ancak Cumhurbaşkanlığı İnsan Kaynakları Ofisi tarafından yürütülen faaliyetler ve sağlanan teknolojik imkanlar ile Türkiye’de kariyer merkezleri Avrupa’dakilere yaklaşırcasına önemli ivme kazandığı söylenebilir.

Kariyer merkezleri bu çalışmada da ifade edildiği üzere son yıllarda Türkiye’de niceliksel bağlamda belirli bir ivme kazanarak tatmin edici olduğu düşünülen bir sayıya ulaşmıştır. Bu görüşe paralel olarak Türkiye’de üniversite kariyer merkezlerinin nitelik anlamında gelişme göstermesinin bu merkezlerin işlevselliğın artması açısından önemli olduğu söylenebilir. Kariyer merkezlerinin işlevselliği; kariyer danışmanlığı ön plana çıkarılarak her üniversitenin kendi kariyer merkezinde Avrupa’daki üniversite kariyer merkezlerinde olduğu gibi öğrenci-mezun ve iş gücü piyasası arasında kendine özgü bir platform oluşturulması ve kendi öğrencilerine yönelik kariyer ve istihdam faaliyetlerinin yürütülmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Diğer bir ifade ile 21. yüzyılda çağa uygun olarak “Sosyal Networking Paradigması”na dayalı çağın gereksinimlerine uygun bireyin kariyer gelişimini ön plana çıkaran ayrıca öğrenci ve mezun iş-kariyer takibinin yapıldığı tüm üniversitelerde kendilerine özgü çevrimiçi bir platform hem iş gücü piyasasının taleplerine cevap verecek hem de istihdam edilebilirliğe yardımcı olacaktır.

Diğer taraftan bu çalışma ile incelenen üniversite kariyer merkezlerinin yapılandırılış biçimlerinin çağın gereksinimlerine uygun olarak bireyin kariyer gelişimini bulunduğu çağa uyarlama misyonu ile çeşitli evrelerden geçtiği görülmektedir. Bu misyonun 1800’lü yılların sonlarından başlayarak çağın gereksinimlerine uygun olarak günümüze kadar geldiği gözlemlenmektedir. Bu paradigma değişimi; meslek edindirme, planlama ve gelecek kariyer hedefleri, networking paradigması ve sosyal networking paradigması şeklindedir. Türkiye’deki kariyer merkezlerinin gelişim süreci Avrupa ve Amerika’daki kariyer merkezlerinin gelişim sürecinden oldukça farklıdır. Türkiye’de CBİKO koordinasyonunda Staj seferbirliği, Kariyer Fuarları gibi gelişimsel etkinlikler yapılmaktadır fakat bu etkinliklerin işlevselliği ve niteliksel olarak kazanımlarının verilen sayılarla sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle söz konusu etkinliklerin etki ve niteliği ile ilgili farklı ölçme araçları geliştirilebilir ve daha somut veriler sağlanması önem arz etmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Türkiye’de kariyer merkezlerinin kuruluşunun Avrupa ve Amerika’daki kariyer merkezlerinin kuruluşu ile aynı dönemde olmaması ve buna bağlı olarak da gelişiminin henüz çok başında olmasıdır. Buradan şu soru çıkarılabilir; Türkiye’de kariyer merkezleri gelişim sürecinin hangi aşamasındadır? Bu soruya cevaben Türkiye’de kariyer merkezlerinin çalışma ile ifade edildiği üzere networking paradigması ile sosyal networkig paradigması arasında olduğu söylenebilir. Dolayısı ile Türkiye’de kariyer merkezleri kendisine öğrenci ve mezunları merkeze alarak çağın gereksinimlerine cevap verebilen bir yön belirlemeli ve dünyadaki diğer kariyer merkezleri ile benzer nitelikte faaliyetler yürütmelidir.

Böylesi faaliyetlerin yapılması uluslararası ölçekli bilgi, beceri ve deneyim alışverişini tetikleyerek üniversitelerin uluslararası kimliklerine farklı boyutlar getirebilir. Böylelikle kariyer merkezleri çağın gereksinimlerine cevap veren kurumlar haline gelerek Türkiye’nin ekonomisinin bel kemiği olan üretim, yatırım ve istihdam unsurlarını destekleyebilir. Tüm öğrenci ve mezunları içerisine alan bir sistem ile kariyer planlaması ve kariyer danışmanlığı yapılması ile üniversite öğrencilerinin iş gücü piyasasındaki işsizliği azaltılabilir, aynı zamanda üniversite öğrencileri iş gücünden maksimum verim elde edilebilirler

Türkiye’de kariyer merkezleri TCCBİKO koordinasyonunda “Yetenekkapısı” ve “Kariyerkapısı” uygulamaları üzerinden öğrencileri işverenle buluşturan, staj yapmalarına yardımcı olan bir merkez haline gelmiştir. Söz konusu bu platformlar üniversite öğrencilerinin iş tecrübesi yaşamasını bir nebze kolaylaştırmış olsa da kariyer merkezlerinin asıl misyonu olan kariyer danışmanlığı, kariyer planlama, kariyer kararı, vb. faaliyetlerinden uzaklaşıp işveren/öğrenci arasında staj ve etkinliklerin duyurulmasına aracılık eden birimler haline gelmiştir. Bu durum kariyer merkezlerinin ortak hareket etmesine yardımcı olmuş olsa da kariyer merkezlerinin asıl misyonunu gerçekleştirmesini sağlamamaktadır. Diğer taraftan kariyer merkezlerinde istihdam edilen uzmanların kariyer danışmanı olması, kariyer merkezlerinin misyonlarını gerçekleştirmek ve öğrencilerin kariyer süreçlerini iyi yönetmeleri açısından önemlidir. Örneğin Avrupa’da kariyer merkezlerinde istihdam edilen uzmanların “Kariyer Gelişim Sertifikasına” sahip olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye’de kariyer merkezlerine alınan uzmanların öncelikle lisans psikolojik rehberlik ve danışmanlık mezunu olup kariyer danışmanlığı alanında uzmanlaşmış kariyer danışmanları olması, kariyer merkezlerinin sadece işveren ve öğrenci staj aracı platformu değil aynı zamanda öğrencilerin kariyer hedef ve beklentilerine cevap veren birimler haline gelmesi, öğrencilerin istihdam edilebilirliği ve işgücü piyasasının nitelikli eleman beklentisini karşılamasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Bacanlı, F. (2011). Özellik-faktör uyumlu kuramlar. B. Yeşilyaprak (Editör). *Mesleki Rehberlik ve Kariyer Danışmanlığı: Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi.
- California Üniversitesi Kariyer ve Mesleki Gelişim Merkezi (2021). <https://www.calu.edu/inside/career-center/index.aspx>, Erişim (10.12.2021).
- Cambridge Üniversitesi Kariyer Merkezi (2021). <https://www.careers.cam.ac.uk/> Erişim (11.12.2021).
- Castella, D. A. (1990). Career Networking-the newest career center paradigm. *Journal of Career Planning and Employment*, 50(4), 32-39.
- Cevher, E. (2015). Üniversitelerde Kariyer Planlama Faaliyetleri Ekseninde Kariyer Merkezlerine Yönelik Bir Araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 164-177.
- Dey, F. ve Real, M. (2010). Emerging trends in university career services: Adaptation of Casella's career centers paradigm. *NACE Journal*, 71(1), 31-35.
- Erdoğan, N. (2001). Üniversitelerdeki kariyer merkezlerinin etkinlikleri hakkında bir araştırma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 1, 131-142.
- Güldü, Ö. & Ersoy Kart, M. (2017). Kariyer planlama sürecinde kariyer engelleri ve kariyer geleceği algılarının rolü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(2), 377-400. DOI: 10.1501/SBFder_0000002450
- Gülmez, N (2021). *Üniversite kariyer merkezi hizmetlerinde dijital platform ve sosyal medya kullanımının etkisi*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gülmez, N. & Okur, M. E. (2021). Üniversite Kariyer Merkezlerinin Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye Örneği. *TroyAcademy*, 6(1), 137-157.
- Hardvard Üniversitesi Kariyer Merkezi (2021). <https://ocs.fas.harvard.edu/>, Erişim (10.12.2021).
- Lițoiu, N. (2009). Career counseling challenges in romanian universities. case study on university politehnica of bucharest. *Petroleum-Gas University of Ploiesti Bulletin, Educational Sciences Series*, 61(2), 137-142.
- Manchester Üniversitesi Kariyer Merkezi (2021). <https://www.careers.manchester.ac.uk/>, Erişim (09.12.2021).
- Michigan Üniversitesi Kariyer Merkezi (2021). <https://careercenter.umich.edu/to-pic/career-guides>, Erişim (12.12.2021).
- Niles, S. G. (2002). *Adult career development: Concepts, issues, and practices*. National Career Development Association.
- Oxford Üniversitesi Kariyer Merkezi (2021). <https://www.careers.ox.ac.uk/> Erişim (11.12.2021).
- Özden, M. (2015). Üniversite Yönetmelikleri Çerçevesinde Kariyer Merkezlerinin Amaç ve Faaliyetleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 146-170
- Parsons F. (1909). *Choosing a vacation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Pekin Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi. (2021). <https://en.gsm.pku.edu.cn/cdc/>. Erişim: (12.12.2021)
- Pekin Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi. (2021). <https://en.gsm.pku.edu.cn/cdc/>, Erişim (12.12.2021).

- Pişkin, M. & Ersoy-kart, M. (2019). Üniversite kariyer merkezlerinin örgüt yapısı ve personel profilinin incelenmesi: Kimler yönetiyor? Kimler yürütüyor? *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 275-298
- Pişkin, M., Yeşilyaprak, B., Kart, N. M., Öğülmüş, S. ve Güldü, Ö. (2019). Üniversite Kariyer Merkezlerinin Değerlendirilmesi, Tek Yerleşkeli ve Çok Yerleşkeli Üniversiteler İçin Alternatif Model Önerileri (Proje No. SOBAG 116R044). TÜBİTAK, ULAKBİM web sitesinden erişilen adres: <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/618584/>
- Rayman, J. R. (1996). Apples and oranges in the career center: Reaction to R. Reardon. *Journal of Counseling and Development*, 74(3), 286-287
- Rayman, J. R. (1999). Career services imperatives for the next millennium. *The Career Development Quarterly*, 48(2), 175-184.
- Schaub, M. (2012). The profession of college career services delivery: What college counselors should know about career centers. *Journal of College Student Psychotherapy*, 26(3), 201-215.
- Schutt Jr., D. A. (2008). *How to plan and develop a career center* (2nd Ed.). New York: Ferguson Publishing.
- Seoul National Üniversitesi Kariyer Geliştirme Merkezi. (2021). http://career.snu.ac.kr/en/en_main.jsp, Erişim (12.12.2021).
- Taşlıyan, M., Arı, N. Ü. & Duzman, B. (2011). İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 231-241 .
- TCCB. (2018). Yükseköğretim Akademik Yılı Açılış Töreninde konuşma. Erişim <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/99365/yuksekogretimakademik-yili-acilis-torende-yaptiklari-konusma> (11.12.2021)
- TCCBİKO Staj Seferbirliği Programı Başvuru (2021). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/staj-seferbirligi-programina-rekor-basvuru/2187788>. Erişim tarihi: (31.12.2021).
- Tuncay, A. (2022). *Genç işsizlikle mücadelede kariyer merkezlerinin rolü ve bir kariyer merkezi model*. Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

► Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar, bilgisayar ortamında ve dizgi programlarında kullanılabilir şekilde Word formatında derginin internet sitesinde bulunan **MAKALE GÖNDER** menüsü üzerinden gönderilmelidir.

Dergiye yayımlanmak üzere yollanan makaleler, “kör hakem” yöntemiyle değerlendirilmektedir. Editörler tarafından incelenen ve değerlendirilmesi uygun bulunan çalışmalar, iki ayrı hakeme gönderilmektedir. İki hakemin görüş ayrılığı durumunda, üçüncü bir hakemin görüşüne başvurulmaktadır. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makalenin yayımlanmasına, yazardan hakem raporuna göre düzeltme istenmesine ya da yazının reddedilmesine karar verilmekte ve karar yazara iletilmektedir. Basımı uygun bulunan yazıların, yayımlanıp yayımlanmayacağına ya da derginin hangi sayısında yayımlanacağına editörler karar verir. Yazar, süreç konusunda DergiPark sistemi veya e-posta yoluyla bilgilendirilmektedir.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne ulaşan yazılar için yanıt verme süresi otuz gündür. Bu süre içinde yanıtlanmayan yazılar ulaşmamış demektir. Yazılarla ilgili olumlu ya da olumsuz görüş yazara mutlaka bildirilir.

Dergiye gönderilen makalelerin değerlendirmeye alınması için ön değerlendirme aşamasında mutlaka aranan şekilsel şartlar aşağıda belirtilmiştir:

- 1- Makale yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmalıdır (Kelime aralıklarından atıf ve kaynakça yazımına kadar bütün detaylar yazım kurallarına uygun olmalıdır).
- 2- Dergiye gönderilen çalışma **Makale Şablonuna** yüklenerek gönderilmelidir.
- 3- Makale ile birlikte **İntihal Denetim Raporu** mutlaka gönderilmelidir.
- 4- **Makale telif ve etik sözleşmesi** mutlaka doldurulmalıdır.

► Yazım Kuralları

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne gönderilen aday makaleler başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Makaleler APA’6.0 Publication Manual (<http://www.apa.org>) yayın biçimine uygun olarak hazırlanmalıdır.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi’ne gönderilen yazılar için bir sayfa sınırlaması yoktur. Ancak, yazıların 4000-7000 arası kelime sayısında olması tercih edilmektedir. Gerekli kısaltma ve uzatmalar yazarla iletişim içinde yapılabilir.

Makaleler Türkçe ya da İngilizce olarak yazılabilir. Makalenin her biri en az 150 en fazla 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce yazılmış Öz ve Abstract'ı, **MAKALE ŞABLONU**'nda aldığı biçimde verilmelidir. Yazının başlığı kısa olmalı ve 15 sözcüğü geçmemelidir. Ayrıca 3 - 5 arasında Anahtar Sözcükler ve Keywords verilmelidir.

Araştırma makalelerinde problem giriş bölümü içinde açıkça belirtilmelidir. Giriş bölümünü sırasıyla yöntem, bulgular, tartışma ve sonuç bölümleri izlemelidir. Deneme-derleme türü makalelerdeki bölüm başlıkları ise içeriğe uygun olarak belirlenmelidir.

Makalelerin **MAKALE ŞABLONU**'na uygun olarak hazırlanmış olması ve ilk sayfa hariç makalenin herhangi bir alanına yazar isim ve adresleri yazılmaksızın sisteme yüklenmesi gerekmektedir.

Yazar(lar) tarafından dergiye ulaştırılan yazının ismi geçen tüm yazarlarca okunduğu, onaylandığı, başka bir dergiye gönderilmemiş olduğu kabul edilir. Yazı yayımlandığı takdirde tüm yayın haklarının yayıncıya devredildiğini yazar(lar) kabul eder. Yayımlanan yazıların içeriğinde olabilecek çarpıtmalardan alıntı yapan sorumludur.

APA YAZIM KURALLARI VE KAYNAK GÖSTERME YÖNTEMİ

Metin içinde yazar veya yazarlara yapılan atıf

Tek yazar:

Baysal (1982)'a göre / (Baysal, 1982, s. 26)

İki yazarlı:

Wegener ve Petty (1994)'ye göre (...) / (Wegener ve Petty, 1994, s.26)

Üç ile beş yazar arası:

İlk sefer atıf yaparken tüm yazarların adı listelenir;

(Kernis, Cornell, Sun, Berry, ve Harlow, 1993)

Sonraki atıflarda ise sadece ilk yazarın adı belirtilip "vd." ifadesi kullanılır

(Kernis vd., 1993, s. 42)

Altı ve daha fazla yazarlı metinlerde, sadece ilk yazarın adı kullanılıp

sonrasında "vd." ifadesi kullanılır:

Harris vd. (2001) ifade ettiği üzere (...) / Harris vd. (2001)'ne göre (...) / (Harris vd., 2001, s. 112)

Yazar adının bilinmediği ya da belirtilmediği durumlarda, parantez ve tırnak içinde metindeki ilk ya da iki kelime kullanılmalıdır:

Siyasetçiler ve bürokratlar sonuçların kabul edilemez ve skandal olduğunu ifade etmişlerdir ("Die Pisa-Analyse", 2001).

Yazar bir organizasyon veya hükümet kurumu ise, ilk atıfta olduğu gibi atıf yapılır; eğer çok bilinen bir kurum ise, sonraki kullanımlarda kısaltması tercih edilir:

Amerikan Psikoloji Derneği'ne (2000) göre.

İlk atıf: (Mothers Against Drunk Driving [MADD], 2000, s.65)

İkinci atıf: (MADD, 2000, s.65)

Aynı parantezde birden fazla esere atıfta bulunulduğunda, bunlar harf sırasına göre dizilmeli ve iki eser noktalı virgül ile ayrılmalıdır:

(Akar, H. 2010, s.65; Çalışkan, 2008, s.65; Dinçer ve Kolaşın, 2009, s.65; Engin-Demir, 2009, s.65; Tunç, 2007, s.65)

Aynı soyisme sahip yazarlarda, karışıklığı önlemek için ismin ilk harfi de kullanılır:

(E. Johnson, 2001, s.65; L. Johnson, 1998, s.65)

Aynı yazarın aynı yıl yayımlanan iki veya daha fazla eserine atıf yapılıyorsa; yıldan sonra (a, b, c) harfleri kullanılır:

Berndt (1981a)'in çalışmasına göre (...)

Kişisel iletişim vasıtasıyla ulaşılan mülakatlar, mektuplar, e-maillerde, kişisel iletişim kurulan kişinin adı ve görüşmenin tarihi belirtilmelidir. Ancak, kişisel iletişim yoluyla elde edilmiş veriler kaynakçaya eklenmemelidir:

(N. ALSayyad, kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

N. ALSayyad küreselleşme ve neoliberalizmin (...) (Kişisel iletişim, 25 Mart 2012)

Dipnotlar ve sonnotlar

APA yazım stilinde, dipnot ve sonnot kullanımı pek tercih edilmemektedir. Bundan dolayı mümkün olduğu kadar az dipnot kullanılmalıdır. Yalnızca çok elzem bir açıklayıcı not gerektiğinde dipnot kullanılmalıdır.

Önemli not:

APA atıf ve kaynakçada "and" yerine "&" kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçede "&" sembolü "ve" yerine kullanılmadığından, Türkçe olarak yazılan metinlerde atıf yaparken ve kaynakça yazarken "&" sembolü kullanılmamalıdır.

Ayrıca, üç kişiden çok yazarlı metinlere atıf yaparken APA "et al." (Kernis et al., 1993, s.65) kullanılmasını önermektedir. Ancak Türkçe'de "et al." yerine "vd." (Kernis vd., 1993, s.65) kullanılmalıdır.

Bununla birlikte, eğer değerlendirilmek üzere **HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'**ne dergisine gönderilen çalışma İngilizce hazırlanmışsa, bu metinlerde atıf ve kaynakçada APA standartlarına uygun olarak "and" yerine "&" sembolü ve "et al." kullanılmalıdır.

Kaynakça yazımı

Temel İlkeler:

Tek yazar:

Berndt, T. J. (2002). Friendship quality and social development. *Current Directions in Psychological Science*, 11, 7-10.

İki yazar:

Wegener, D. T. ve Petty, R. E. (1994). Mood management across affective states: The hedonic contingency hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 1034-1048.

Üç ile yedi yazar arası:

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Yedi yazardan fazla ise; ilk altı yazarın adı listelendikten sonra üç nokta koyup son yazarın adı eklenir. Yedi isimden fazlası yer almamalıdır:

Miller, F. H., Choi, M. J., Angeli, L. L., Harland, A. A., Stamos, J. A., Thomas, S. T., . . . Rubin, L. H. (2009). Web site usability for the blind and low-vision user. *Technical Communication*, 57, 323-335.

Organizasyonun yazar olduğu durumlarda:

American Psychological Association. (2003).

Yazar bilinmiyorsa:

Merriam-Webster's collegiate dictionary (10. bs.). (1993). Springfield, MA: Merriam-Webster.

Aynı yazarın iki ve daha fazla çalışması kullanılmışsa; kaynaklar tarih sırasına göre dizilmelidir:

Berndt, T. J. (1981).

Berndt, T. J. (1999).

Eğer yazar bir çalışmada tek yazar ve başka çalışmada ortak yazar ise, önce tek yazarlı olan çalışma listelenmelidir:

Berndt, T. J. (1999). Friends' influence on students' adjustment to school. *Educational Psychologist*, 34, 15-28.

Berndt, T. J. ve Keefe, K. (1995). Friends' influence on adolescents' adjustment to school. *Child Development*, 66, 1312-1329.

Eğer bir yazarın farklı yazarla yayımladığı eserler varsa, sıralama alfabetik olarak ikinci veya sonraki isme bağlı olarak yapılır:

Wegener, D. T. Kerr, N. L., Fleming, M. A., ve Petty, R. E. (2000). Flexible corrections of juror judgments: Implications for jury instructions. *Psychology, Public Policy, and Law*, 6, 629-654.

Wegener, D. T., Petty, R. E. ve Klein, D. J. (1994). Effects of mood on high elaboration attitude change: The mediating role of likelihood judgments. *European Journal of Social Psychology*, 24, 25-43.

Bir yazarın aynı yıl yayımlanmış iki veya daha fazla çalışması varsa, (a, b, c) gibi harfler kullanılır:

Berndt, T. J. (1981a). Age changes and changes over time in prosocial intentions and behavior between friends. *Developmental Psychology*, 17, 408-416.

Berndt, T. J. (1981b). Effects of friendship on prosocial intentions and behavior. *Child Development*, 52, 636-643.

Giriş, önsöz ve sonsözlere, bir kitap bölümü gibi atıf yapılır:

Kumar, R.ve Hill, D.(2009). Introduction,: Neoliberal Capitalism and Education. D. Hill ve R. Kumar (Der.). *Global Neoliberalism and Education and its Consequences* içinde (ss. 1-11). New York: Routledge.

Dergi ve süreli yayınlar:

Temel Biçim:

Yazar, A. A., Yazar, B. B., ve Yazar, C. C. (Yıl). Makale adı. *Dergi adı, cilt. No* (sayı no), sayfa/lar. doi:http://dx.doi.org/xx.xxx/yyyy

Sadece ciltin olduğu dergilerdeki makaleler:

Harlow, H. F. (1983). Fundamentals for preparing psychology journal articles. *Journal of Comparative and Physiological Psychology*, 55, 893-896.

Sayı ve ciltin belirtildiği dergilerde:

Scruton, R. (1996). The eclipse of listening. *The New Criterion*, 15(3), 5-13.

Magazinlerdeki makaleler:

Henry, W. A. (1990, 9 Nisan). Making the grade in today's schools. *Time*, 135, 28-31.

Gazete makaleleri (basılı):

Schultz, S. (2005, 28 Aralık). Calls made to strengthen state energy policies. *The Country Today*, ss. 1A, 2A.

Editöre mektup:

Moller, G. (2002, Ağustos). Ripples versus rumbles [Editöre mektup]. *Scientific American*, 287(2), 12.

Kitap eleştirisi:

Baumeister, R. F. (1993). Exposing the self-knowledge myth [Kitap eleştirisi *The self-knower: A hero under control*, by R. A. Wicklund ve M. Eckert]. *Contemporary Psychology*, 38, 466-467.

Kitapların kaynakçada yazımı:

Temel biçim:

Yazar, A. A. (Yayın yılı). *Çalışma adı*. Yer: Yayıncı.

Cuban, L. (2001). *Oversold and underused: computers in the classrooms*. Cambridge: Harvard University Press.

Derleme kitap:

Duncan, G. J. ve Brooks-Gunn, J. (Der.). (1997). *Consequences of growing up poor*. New York, NY: Russell Sage Foundation.

Derleme kitap: yazar/yazarlar belli ise (ya da bir kişinin yazıları derlenmiş ise):

Plath, S. (2000). *The unabridged journals*. K. V. Kukil (Der.). New York, NY: Anchor.

Çeviri:

Laplace, P. S. (1951). *A philosophical essay on probabilities*. (F. W. Truscott ve F. L. Emory, Çev.). New York, NY: Dover. (Orijinal eserin yayın tarihi 1814).

Önemli not:

Metinde, yeniden yayımlanmış bir çalışmaya atıfta bulunurken, her iki tarih de verilmelidir: Laplace (1814/1951).

İlk baskıdan farklı olan diğer baskılar kullanılmış ise:

Helfer, M. E., Kempe, R. S., & Krugman, R. D. (1997). *The battered child* (5. bs.). Chicago, IL: University of Chicago Press.

Derlenmiş kitaptaki bir bölüm veya makale:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (Yayın yılı). Bölüm/makale adı. A. Editör & B. Editör (Der.), *Kitap adı içinde (sayfa numaraları)*. Yer: Yayıncı.

O'Neil, J. M., & Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: A metaphor for healing, transition, and transformation. B. R. Wainrib (Der.), *Gender issues across the life cycle* içinde (ss. 107-123). New York, NY: Springer.

Çok ciltli çalışma:

Wiener, P. (Der.). (1973). *Dictionary of the history of ideas* (Cilt. 1-4). New York, NY: Scribner's.

Ansiklopedi maddesi:

Bergmann, P. G. (1993). Relativity. In *The New Encyclopedia Britannica*. (Cilt. 26, ss. 501-508). Chicago, IL: Encyclopedia Britannica.

Yayımlanmış tez:

Soyisim, F. N. (Yıl). *Tez adı*. (Doktora tezi). Erişilen veri tabanı adı. (Erişim veya Sıra Numarası)

Yayımlanmamış tez:

Soyisim, F. N. (Year). *Doktora tezinin başlığı*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kurum adı, Yer.

Köprülü, D. (1994). Üniversite kütüphanelerinde kitap koleksiyonunun kullanımı üzerine bir araştırma. Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Hükümet belgeleri:

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90-1679). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

Online süreli yayınlardaki makaleler:

Yazar, A. A. ve Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Online Derginin Adı*, cilt no (varsa sayı) (...) tarihinde <http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.

Bernstein, M. (2002). 10 tips on writing the living Web. *A List Apart: For People Who Make Websites*, 149. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.alistapart.com/articles/writeliving> adresinden erişildi

Online Bilimsel süreli yayınlardaki makaleler ve DOI'lere atf:

DOI'si tanımlanmış online dergi makaleleri:

Yazar, A. A., & Yazar, B. B. (yayın yılı). Makale adı. *Dergi Adı*, cilt no, sayfa/lar. doi:00000000/000000000000 veya <http://dx.doi.org/10.0000/0000>

Brownlie, D. (2007). Toward effective poster presentations: An annotated bibliography. *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161

Wooldridge, M.B., & Shapka, J. (2012). Playing with technology: Mother-toddler interaction scores lower during play with electronic toys. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 33(5), 211-218. <http://dx.doi.org/10.1016/j.appdev.2012.05.005>

DOI'si tanımlanmamış online süreli yayınlardaki makalelere atf:

Yazar, A. A. ve Author, B. B. (yayın tarihi). Makale adı. *Dergi adı*, cilt no. <http://www.journalhomepage.com/full/url/> adresinden erişildi.

Kenneth, I. A. (2000). A Buddhist response to the nature of human rights. *Journal of Buddhist Ethics*, 8. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://www.cac.psu.edu/jbe/twocont.html> adresinden erişildi.

Online gazete makalesi:

Yazar, A. A. (Yıl, Gün Ay). Makale adı. *Gazete Adı*.
<http://www.someaddress.com/full/url/> adresinden erişildi.
Parker-Pope, T. (2008, Mayıs 6). Psychiatry handbook linked to drug industry. *The New York Times*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://well.blogs.nytimes.com> adresinden erişildi.

Elektronik kitaplar:

De Huff, E. W. (t.y.). *Taytay's tales: Traditional Pueblo Indian tales*. 15 Ocak 2012 tarihinde, <http://digital.library.upenn.edu/women/dehuff/taytay/taytay.html> adresinden erişildi.

Davis, J. (t.y.). *Familiar birdsongs of the Northwest*. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.powells.com/cgi-bin/biblio?inkey=1-9780931686108-0> adresinden erişildi.

Nitel veri ve online mülakat:

Eğer mülakatın sesli ya da yazılı bir formu erişilebilir değilse, sadece metin içinde atıfta bulunulur ve ay, gün, yıl bilgileri belirtilir; kaynakçaya eklenmez. Eğer online olarak sesli ya da yazılı hâli mevcutsa, parantez içinde ([Mülakat transkripsiyonu] veya [mülakat sesli dosya]) şeklinde belirtilir; kaynakçada şu şekilde yer alır:

Butler, C. (Mülakat yapan) & Stevenson, R. (Mülakat yapılan). (1999). *Oral History 2* [Mülakat transkripsiyonu]. Retrieved from Johnson Space Center Oral Histories Project Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde http://www11.jsc.nasa.gov/history/oral_histories/oral_histories.htm adresinden erişildi.

Basılı bir yerde yayımlanmış mülakat:

Çelik, Z. (Mülakat yapan) & AlSayyad, N. (Mülakat yapılan). (2012). On neo-liberalism and urban inequalities [Mülakat transkripsiyonu]. *İdeal Kent*. (7), 10-20.

Online ders notları ve sunu slaytları:

Hallam, A. *Duality in consumer theory* [PDF belgesi]. Lecture Notes Online Web site: 15 Ocak 2012 tarihinde <http://www.econ.iastate.edu/classes/econ501/Hallam/index.html> adresinden erişildi.

Roberts, K. F. (1998). *Federal regulations of chemicals in the environment* [PowerPoint slaytı]. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://siri.uvm.edu/ppt/40hrenv/index.html> adresinden erişildi.

Periyodik olmayan web belgesi, sayfası veya raporu:

Temel ilke bu tür durumlarda dosya ya da çalışma sahibinin adını bulmak ve kullanmaktır.

Yazar, A. A. (yayın tarihi). Dosya adı. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://Web address> adresinden erişildi.

Angeli, E., Wagner, J., Lawrick, E., Moore, K., Anderson, M., Soderland, L., & Brizee, A. (2010, Mayıs 5). General format. 15 Ocak 2012 tarihinde <http://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/01/> adresinden erişildi.

HAK İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi'nde yayımlanan makalelerin yazarlarına, yazılarının bulunduğu sayıdan iki adet verilir.

Makale çalışmalarınızı derginin internet sitesinde yer alan MAKALE GÖNDER menüsü üzerinden (<http://www.hakisemekvetoplum.org.tr/makale-gonder.html>) gönderebilirsiniz.

GELECEK SAYILAR

Çalışma hayatını temel alarak toplumsal sorunları anlama ve çözüm yollarını geliştirmek amacıyla yayın hayatına sürdüren **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi** Nisan, Ağustos, Aralık olmak üzere yılda üç sayı çıkmaktadır. Derginin her sayısında aşağıda önerilen konu başlıkları çerçevesinde gelecek bütün makaleler değerlendirmeye alınacaktır. Önerilen konu başlıkları içerisinde olmayan ancak toplumsal sorunları tartışan makalelere de yer vereceğimiz gelecek sayılarımıza katkılarınızı bekliyoruz.

ÖNERİLEN KONU BAŞLIKLARI:

- Emek Kavramı ve Toplum
- Emeğin Tarihi
- Emek Teorilerinde Yeni Yaklaşımlar
- Sendikal Mücadelenin Tarihi
- Sendikal Sorunlar ve Çözüm Yolları
- Çalışma İlişkileri ve Çalışma Ekonomisi
- Siyaset ve Çalışma Hayatı İlişkileri
- Çalışma Sosyolojisi
- Çalışma Hukuku
- İşçi ve İşveren İlişkileri
- İstihdam ve Emek Piyasası
- Gelir Dağılımı, Adalet ve Eşitlik Tartışmaları
- Siyaset ve Gelir Dağılımı İlişkisi
- Toplumsal Eşitlik ve Refah Modelleri
- Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Modelleri
- Sosyal Politika Yaklaşımları ve Tarihi
- Sosyal Yardım Politikaları
- Yoksullukla Mücadele Stratejileri
- İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği
- Sosyal Güvenlik Teorileri ve Modelleri
- Sosyal Güvenlik Hukuku
- Çalışma Hayatı, Ücret Politikaları ve Verimlilik